

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI**

**BAĞLANMA,
İNSAN-TANRI İLİŞKİSİ
VE PSİKOLOJİK İYİLİK HALİ**

Doktora Tezi

Nuran Erdoğan KORKMAZ

Ankara 2012

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI**

**BAĞLANMA,
İNSAN-TANRI İLİŞKİSİ
VE PSİKOLOJİK İYİLİK HALİ**

Doktora Tezi

Nuran Erdoğan KORKMAZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Öznur Özdoğan

Ankara 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**BAĞLANMA,
İNSAN-TANRI İLİŞKİSİ
VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA**

Doktora Tezi

Nuran Erdoğanca KORKMAZ

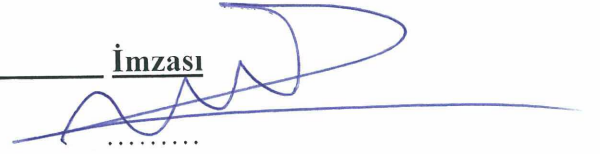

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Öznur Özdoğan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Öznur Özdoğan
Prof. Dr. Nesrin Hisli Sahin
Prof. Dr. Zehra Y. Dökmen
Prof. Dr. Aygünül Dural Batpa
Prof. Dr. Niyazi Akgöz

Tez Sınav Tarihi 17/09/2012

**T.C.
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkeler gereği, çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (/09/2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Nuran Erdoğan KORKMAZ

İmzası

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ	XI
TEŞEKKÜR	XIII
I. GİRİŞ	1
Bağlanma ve Bağımlılık	1
1.1. Bağlanma Kuramı ve Yetişkinlikte Bağlanma.....	5
1.1.1. John Bowlby'e Göre Bağlanma Teorisi	8
1.1.2. Mary Ainsworth'a Göre Bağlanma Teorisi	11
1.1.3. Bağlanma Tarzları.....	12
1.1.3.1. Üç Kategorili Model	13
1.1.3.2. Dört Kategorili Model	14
1.1.4. İçsel Çalışan Şemalar/Modeller	15
1.2. Yetişkinlik Dönemi ve Bağlanma	16
1.2.1. Yetişkinliğin Doğası	16
1.2.2. Yetişkinlik Dönemi Bağlanma Yapısı.....	18
1.2.3. Yetişkin Bağlanma Stilllerinin Davranış Örüntüleri.....	20
1.3. Bağlanma Patolojisi	22
1.3.1. Kısa Süreli Anne Yoksunluğu:	24
1.3.2. Uzun Süreli Anne Yoksunluğu (Yuva hastalığı, psikiyatrik hospitalizasyon):	26
1.4. Bağlanma ve Din.....	27
1.4.1. Bağlanma ve Din.....	27
1.4.2. Tanrı'ya Bağlanma Tarzları	29

1.4.3. Bağlanma Kuramının Dinî Konulara Uyarlanmasına Getirilen Eleştiriler	29
1.4.4. Tanrı'ya Bağlanma Yöneliminin Ölçülmesi	35
1.5. Tanrı'ya Bağlanma ve Psikolojik Sağlık	36
1.5.1. Tanrı'ya Bağlanma ve Tanrı Algısı	40
1.5.2. Tanrı'ya Bağlanma ve Benlik Algısı	42
1.5.3. Tanrı'ya Bağlanma ve Ölüm Kaygısı.....	45
1.5.4. Tanrı'ya Bağlanma ve Boyun Eğicilik	46
1.5.5. Araştırmanın Konusu.....	49
1.6. Araştırmanın Amacı.....	49
1.7. Araştırmanın Önemi	50

II. YÖNTEM..... 51

2.1. Araştırma I.....	51
2.1.1. Evren ve Örneklem	51
2.1.2. Veri Toplama Araçları.....	51
2.1.2.1. Demografik Bilgi Formu	52
2.1.2.2. Kısa Semptom Envanteri (KSE).....	53
2.1.2.3. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE II).....	54
2.1.3. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin Geliştirilmesi	51
2.1.4. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin Bileşen Yapısı	56
2.1.5. İşlem.....	59
2.1.6. Araştırmada Kullanılan Değişkenler Arasındaki İlişkilere Yönelik Bulgular	59
2.2. Araştırma II.....	65
2.2.1. Yanıtı Aranılan Hipotezler	65
2.2.2. Evren ve Örneklem	65
2.2.3. Veri Toplama Araçları.....	67
2.2.3.1. Demografik Bilgi Formu	68
2.2.3.2. Tanrı Algısı Ölçeği (TA).....	69
2.2.3.3. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ).....	69
2.2.3.4. Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği (BEDÖ).....	70
2.2.3.5. Ölüm Kaygısı Ölçeği (ÖKÖ)	70
2.2.3.6. Psikolojik İyilik Hali Ölçeği (PIHÖ).....	71
2.2.3.7. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği (TBÖ).....	71
2.2.4. İşlem.....	71

III. BULGULAR	73
3.3. Bulguların Analizi.....	73
Tanrı'ya Bağlanma Güvenli Alt Ölçeği'nin demografik değişkenlere (cinsiyet, ve annenin eğitim durumu) göre karşılaştırılması.....	73
3.3.1. Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği Puanlarının Demografik değişkenlere (cinsiyet, ve annenin eğitim durumu) göre karşılaştırılması	
3.3.2. Tanrı Algısı Ölçeği'nin demografik değişkenlere (cinsiyet ve annenin eğitim düzeyine) göre karşılaştırılması.....	77
3.3.3. Araştırmada Kullanılan Değişkenler Arasındaki İlişkiler	79
3.3.4. Regresyon Analizi.....	82
IV. TARTIŞMA VE YORUM.....	84
4.1. Demografik Değişkenlerin Allah'a Bağlanma Ölçeği ve Tanrı Algısı Ölçekleri Üzerindeki Etkileri	84
4.2. Değişkenler Arası İlişkilerin Değerlendirilmesi	90
4.3. Psikolojik iyi Oluş Halini Yordayan Değişkenlerin Yorumlanması	93
4.4. Sonuç ve Öneriler.....	109
4.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	114
KAYNAKÇA	115
EK 1: ARAŞTIRMA 1'e AİT ANKET	132
EK 2: ARAŞTIRMA 2'ye AİT ANKET	144
EK 2: EK 3: TANRI'YA BAĞLANMA ÖLÇEĞİ FAKTÖR YAPISI.....	153
EK 3: ARAŞTIRMA 2'ye AİT ŞEKİL	154 Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
EK 4: ARAŞTIRMA 2'e AİT ŞEKİL	158
ÖZET.....	159

TABLULAR

Ölçeğin Deneme Uygulamasının Demografik Özelliklere Göre Frekans Dağılımı (Tablo 1).....	52
Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin Temel Bileşenler Analizi Sonuçları, Ortalamalar, Standart Sapmalar, Özdeğerler, İç Tutarlılık Katsayıları (Tablo: 2).....	57
Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYEII), Duanın Ardından Olumlu ve Olumsuz Duygu; İçsel ve Dışsal İbadet Nedeni, Kısa Semptom Envanteri(KSE) Arasındaki İlişkilere Dair Korelasyon Tablosu (Tablo:3)	64
Örneklemin Demografik Özelliklere Göre Frekans Dağılımı (Tablo:4).....	67
Tanrı'ya Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği'nin Cinsiyet ve Annenin Eğitim Durumu Açısından Karşılaştırılması (Tablo: 5)	74
Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği'nin Cinsiyet ve Annenin Eğitim Durumu Açısından Karşılaştırılması (Tablo: 6)	74
Tanrı Algısı Ölçeği'nin Annenin Eğitim Durumu ve Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması (Tablo: 7)	77
Tanrı Algısı Ölçeğine İlişkin Tukey Tablosu (Tablo:8).....	77
Dinî Uygulamalar, Anadilde Dinî Uygulamalar, Tanrı'yla İlişkiler, Ölüm Kaygısı, Tanrı Algısı, Tanrı'ya Bağlanma (Güvenli Bağlanma ve Kaygılı Bağlanma), Boyun eğicilik, Kendilik Algısı ve Psikolojik İyi Oluş Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar (Tablo:9)	80
Psikolojik İyi Omayı Yordayan Değişkenler (Tablo:10).....	82

ŞEKİLLER

Şekil:1 Benlik modeli.....	14
----------------------------	----

KISALTMALAR

TBÖ	: Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Akt.	: Aktaran
Ark.	: Arkadaşları
BÜSBE	: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
BEDÖ	: Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği
C	: Cilt
Ed.	: Editör
H	: Hicri
HÜEFD	: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
KSE	: Kısa Semptom Envanteri
m.y.	: Matbaa yok

MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
PIHÖ	: Psikolojik İyilik Hali Ölçeği
ÖKÖ	: Ölüm Kaygısı Ölçeği
SÜSBE	: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
SKÖ	: Sosyal Karşılaştırma Ölçeği
Thk	: Tahkik(tercüme)
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TA	: Tanrı Algısı Ölçeği
Yay.	: Yayınları
YİYE II	: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri

ÖNSÖZ

Genelde evren, özelde ise insan yaşamı dikkate alındığında her şeyin birbiri ile ilişki ve iletişim hâlinde olduğu göze çarpar. Bu ilişkili olma durumu madde aleminden mana alemine kadar her şeye yansır. Hatta ‘Önce söz vardı’ ifadesi ‘Önce ilişki vardı’ şeklinde bile yorumlanmaktadır. Yaşamın her alanında insana kendini âdeta dayatan ilişkiler ağını anlayıp katkı sağlayabilmek birçok insanın ulaşmak istediği amaçlar arasında yer alır. İşte bu noktada anne –çocuk arasındaki ilişkiye dayanarak geliştirilen bağlanma kuramı ilişkilerin anlaşılmasında önemli bir yer işgal eder. Bağlanma kuramının 90’lı yılların ardından dinî alana uyarlanmasıyla birlikte yeni bir araştırma sahası ortaya çıkmış, özellikle din psikolojisi alanında dinî yaşayışın ve insan-Yaratıcı ilişkisinin anlaşılmasında bu kuramın kullanılıp kullanılmayacağı gündeme gelmiştir. Bu amaçla bağlanma din ilişkisine yönelik birçok uygulamalı ve teorik çalışma yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma bağlanma kuramının İslam dini açısından uygulanabilirliğini araştırmaktadır. Bu amaca ulaşmak için çalışmada şu sorulara yanıt vermeye çalışılmaktadır: “-İnsanın Yaratıcısı ile kurduğu ilişkide bağlanma tarzlarından söz edilebilir mi? -Bağlanma kuramı insanın-Yaratıcısı ile kurduğu iletişimi anlamamızda yardımcı bir kaynak olabilir mi? -Psikolojik sağlığımızın işleyiş ve

kalitesine yaratıcı ile kurduğumuz ilişki ne şekilde yansır?” vb. sorulara yanıt bulmak amacıyla tezin giriş kısmında, “Bağlanma ve bağımlılık” kavramlarına ve bağlanma din ilişkisine kısaca yer verilmiştir. Ardından birinci bölümde, bağlanma kuramının ne olduğu, kuramın geçirdiği aşamalar, yetişkinlik dönemi bağlanma yapısı ve bağlanma patolojisine yer verilmiştir. İkinci bölümde, bağlanma kuramının dinî konulara uyarlanması ile ilişkili teorik altyapıya, özellikle kuramın din psikolojisi çalışmaları açısından nasıl bir şema sunduğuna, bağlanma-din ilişkisini ele alan uygulamalı çalışmalara, bağlanma kuramının Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’daki yerine, getirilen eleştirilere, Tanrı ile ilişkilere, Tanrı algısı, kendilik algısı, ölüm kaygısı ve boyun eğicilik bağlamında psikolojik iyi olma konularına ilgili literatür çerçevesinde değinilmiştir. Araştırma kısmında ise Tanrı’ya Bağlanma Ölçeği’nin(TBÖ) geliştirilme aşamaları, geliştirilen ölçek ve diğer ölçeklerin yardımıyla alınan verilerin analizlerine ve bunlara ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise bulgulara ilişkin tartışma ve yorumlara ilgili literatür çerçevesinde detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Nuran Erdoğruca Korkmaz
2012

TEŞEKKÜR

Öncelikle manevi gelişimi önemseyen ve bu yönde beni destekleyen tez danışmanım Prof. Dr. Öznur Özdoğan'a; bu konuyu seçmemde etkili olan ayrıca araştırmamın sağlıklı bir şekilde gelişmesini sağlayarak araştırma sürecinde hertürlü desteği sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Nesrin Hisli Şahin'e, Texas Üniversitesi'nde bulunduğum süreç içerisinde beni destekleyen, araştırma ve yöntem konusunda her türlü yardımı sağlayan Prof. Christopher Ellison'a; anket formlarının bu aşamaya gelmesinde, analizlerin yapılma aşamasında ve her türlü zorlukla karşılaştığımda bana destek veren, yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Asım Yapıcı'ya; anket formlarının düzenlenmesindeki değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Abdülkerim Bahadır'a, Prof. Dr. Nebi Sümer'e, değerli katkılarıyla beni yönlendiren, tez izleme komitemde yer alan değerli hocalarım Doç. Dr. Zehra Dökmen'e, Doç. Dr. Sait Rençber'e, Doç. Dr. Ayşegül Durak Batıgün'e desteklerini her zaman yanımda hissettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Niyazi Akyüz'e, Prof. Dr. Salih Akdemir'e, Prof. Dr. Mualla Selçuk'a, Prof. Dr. Ahmet Akbulut'a, Prof. Dr. Hasan Onat'a, Doç. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu'na teşekkür ediyorum. Ayrıca anket formlarının SPSS'e girilmesinde bana yardımcı olan yeğenim A. Barış Erdoğan ve Yunus Kocabıyık'a, tezin teorik kısmını okuyarak bana yardımcı olan değerli arkadaşlarım Yurdağül Adanalı'ya, Münteha Beki'ye, Ferdi Kıracı'ya; takıldığım her konuda bana yardımcı olan Uz. Psikolog Özlem Güler Aydın'a, verilerin analizi konusunun değerli katkılarından dolayı Uzman Psikolog Zuhâl Yeniçeri'ye, ayrıca psikolog Dr. Özlem Dirilen Gümüş'e, Yrd. Doç. Dr.

Yıldız Kızılabdullah'a, Ayşe Öztekin'e; Ar. Gör. Fatih Genç'e; Rabia Çetin'e, Sinem Uğurlu'ya ve Jülide Çelik'e; anketlerin doldurulma sürecinde bana yardımcı olan tüm dostlarıma, aileme ve özellikle anne ve babama ve her anlamda desteği ile yanımda hissettiğim çok değerli eşim Kürşat Korkmaz'a ve canım oğlum Emre Kaan Korkmaz'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca TÜBİTAK kurumuna Texas Üniversitesi'nde bulunduğum süreç boyunca yaptığı desteğinden dolayı teşekkür ediyorum.

Eylül 2012

I. GİRİŞ

Bağlanma ve Bağımlılık

İnsan yaşamına anlam katmaya ve değer kazandırmaya yönelik çabalar çok değerli ve biriciktir. Bu çaba ve istekleri her bilim dalı kendi yöntem ve bakış açısıyla anlayıp yorumlamaya ve ortaya koymaya çalışır. Din psikolojisi bilimi de psikoloji ve dinin kesiştiği yerde bu çabayı sergilemeye çalışır.

İnsanoğlunun yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarının yanısıra sevme, sevilme, inanıp güvenme ya da bağlanma gibi daha üst ihtiyaçları vardır. İnanma, güvenme ya da bağlanma insan yaşamında temel güdüleyici bir güçtür. İnsanoğlu bu ihtiyacını karşılamak amacıyla inanır, güvenir ya da bağlanır. İnsanoğlundaki inanıp güvenme ya da bağlanma ihtiyacının nereden kaynaklandığı sorusu çalışmamız açısından temel bir öneme sahiptir. Bu sorunun yanıtını verebilmemiz için ‘bağlanma’ ve ‘bağımlılık’ kavramlarını tanımlamamız gerekir. *Bağlanma*, İngilizcede –bazı farklılıklar olmakla birlikte- attachment, engagement ve commitment kelimeleri ile ifade edilir. *Attach(ment)* bağımlılık, bağlanma; *to* takısı ile sevgi, dostluk, arkadaşlık anlamlarına gelirken *engage(ment)*: yüklenim, söz, vaat, bağlantı ve *commit(ment)* ve bağlanma, yüklenme, üstüne alma, bir düşünce ve eylem biçimine bağımlılık sadakat gösterme gibi anlam ve karşılıklarla ifade edilmektedir (Meriam-Webster’s Dictionary and Thesaurus, 2007:49; Longman Metro, 1993:70, 272,

476).¹ Arapçada ise “r-b-t” kökünden türemiş olup “Birini veya bir şeyi bağlamak, kuvvetlendirmek, korku anında kuvvetli ve cesur olmak, bir işe devam etmek, sarılmak, bağlanmak, ilişkili olmak, ilgi ve birlik” anlamlarını taşımaktadır (İbn Manzur, 1956, Sarı, 1984:569). Bu kavramın terimsel kullanımına bakıldığında ise “İnsanların kendileri için önemli gördükleri kişilere karşı geliştirdikleri güçlü, duygusal bağlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağ, bebek veya çocuk için kullanıldığında anne ya da bakıcıya yönelik geliştiren güçlü duygusal ilişkiler anlamında kullanılırken, yetişkinler için kullanıldığında ise bir yetişkinin diğer bir yetişkine karşı geliştirdiği güvene dayalı destekleyici bir ilişki anlamına gelir (Budak, 2000:105-6; VanderBos, 2006:81; Öztürk, 2002:566-570).

Kısaca, bağlanma, duygusal anlamda güvenlik ve destek sağlayan, yakın bir ilişki biçimidir. Bu ilişkide kişiye yakın olma ve yakınlığı koruma gereksinimi ilişkinin en temel özelliğidir. İlk bağlanılan kişi doğal olarak anne veya annelik görevini yerine getiren bakıcıdır. Anne veya bakım sağlayan kişi arasındaki duygusal ve psikolojik bağ, ihtiyaç duyulduğu anda bebek veya çocuk için aktif bir hâle gelir.

Bağlanma ile ilişkili diğer bir kavram bağımlılıktır. İnsanın, yaşamsal anlamda gereksinim duyduğu şeyleri bir başka dış kaynaktan almasına *bağımlılık* denir. Bağımlılık, insanın kendini gerçekleştirmesine izin vermeyen pasif bir süreç olup bireylerin ruhsal ve bedensel sağlığına ya da sosyal yaşamına zarar veren, belirli bir eylemi yinelemeye yönelik önüne geçilemez bir istek duyma halidir. Süreç içerisinde bu ilişki ya da kaynak kesildiğinde bağımlı kişide bir yoksunluk meydana gelir. Aynı zamanda bu ilişkide bir alışkanlık sözkonusudur. Eğer birey bir alışkanlıktan kurtulabilmeyi ancak bir başka alışkanlığa sarılmakla başarabiliyorsa bu durumda bu kişinin bağımlılık özelliği taşıdığını söyleyebiliriz (Fromm, 1995; Schaeffer, 1996; Greenwald, 1999; Maslow, 2001; Frankl, 2009). Ayrıca bağımlılık, öğrenilen bir davranış türü olmakla birlikte, yaşamın bir alanında öğrenilen bağımlılık biçimi diğer alanlarında da etkisini gösterebilir.

¹ Ayrıca *attachment/bağlanma* kavramının İngilizcedeki eş anlamları, *affection, devotion, fondness, love ve passion*’dır; Ayvaşık & Er & Kışlak & Erkuş, 2000:13.

Bağımlılığı oluşturmanın en yaygın yolu korumadır. Koruma, bireyin gelişim evrelerini önemsemeden aşırı koruma sağlama çabasıdır.² Örneğin anne-çocuk ilişkisinde veya romantik partner ya da eşler arası ilişkilerde karşı tarafa gereğinden fazla “koruma” duygusu yaşatılıyorsa muhatap kişi ya da kişiler diğerine bağımlı hâle gelir. Dolayısıyla aşırı koruyuculuk, kişinin kendi yeteneklerini negatif yönde baskılayıcı bir unsur olarak ortaya çıkar. Bu durum sevgi bağımlılığını ortaya çıkarır. Sevgi bağımlılığı ise tatmin olmamış ihtiyaçlarımızı karşılamak, korkudan ve acıdan korunmak, problemlerimizi çözmek ve var olan dengeyi korumak amaçlarıyla kendimizden başka birisine güvenmemizdir. İnsanlara yönelik bağımlılığın mutlaka psikolojik bir nedeni vardır. Sevgi bağımlılığı çocuklukta karşılanmamış ihtiyaçları tatmin etmek için bilinçaltının bir arayışı veya çocuklukta inancı sağlama çabasına yönelik bir çabadan da kaynaklanabilir. (Fromm, 1995; Schaeffer, 1996; Greenwald, 1999; Maslow, 2001; Frankl, 2009).

Bağlanma kısaca insanların kendileri için önemli gördükleri kişilerle kurdukları derin duygusal bağ olarak tanımlanır. Bağlanma ile ilişkili araştırmalar John Bowlby tarafından 60’lı yıllarda gündeme getirilmiş, 1970-80’lerden sonra yoğunluklu olarak psikoloji bilimi içerisinde çalışılmıştır. Batı literatürün de bu kuramla ilişkili birçok araştırma mevcuttur.³ Ülkemizde bağlanma teorisi ile ilgili yapılmış elliye yakın doktora ve yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.⁴ Bu ara-

² www.rehabilitasyon.com, “Bağlılık ve Bağımlılık Üstüne”, 12.10.2009.

³ Geniş bilgi için bkz. Bowlby, 1958; Karen, 1994; Zhang & Hazan, 2002; Waters & Beauchaine, 2003; Waters & Sroufe, 1983; Bartholomew & Horowitz, 1991; Ross & Spinner, 2001; Hazan & Sahaver, 1987; Kirkpatrick, 1999; Feeney & Kirkpatrick, 1996; Kirkpatrick & Davis, 1994; E. Adam & R. Megan & A. Tanaka, 2004; M. Ainsworth, 1969; K. Bartholomew & O. Mayseles & D. Dutton, 1008; M. Sperling & W. Berman, 1994; P. Granqvist, 2006; C. Hazan & P. Shaver, 1994; R. Weiss, 2007; P. Granqvist & B. Hagekull, 2001; D. Wulff, 2006; M. Sperling & W. Berman, 1993; P. Vitz & C. Lynch, 2007; C. Hazan & P. Shaver, 1994; Sroufe & Waters, 1977; M. Sperling & W. Berman & G. Fagen, 1992; N. Collins & S. Read, 1990.

⁴ Akvardar, 1992; Ata, 1996; Güngör, 2000; Büyükşahin, 2001; Gezer, 2001; Konyalıoğlu, 2002; Keskingöz, 2002; Tolan, 2002; Delen, 2003; Ertan, 2002; Aydın, 2002; Kart, 2002; Kayahan, 2002; Üretmen, 2003; Arıkoğlu, 2003; Demirci, 2004; Çelik, 2004; Saymaz, 2003; Okşak, 2004; Kantarcıoğlu, 2004; Güven, 2004; Hamarta, 2004; Kuyumcu, 2005; Çetinkaya, 2005; Uluç, 2005; Bozkurt, 2006; Tüzün, 2006; Oral, 2006; Büyükşahin, 2006; Demirhan, 2006; Seven, 2006; Bahadır, 2006; Halfon, 2006; Damarlı, 2006; Çelik, 2006; Erdoğan, 2007; Keser, 2006; Saya, 2006; B. Şengül, 2006; Aracı, 2007; Keskin, 2007; Bal, 2007; Sumer, 2006; Yılmaz, 2007; Yıldız, 2008; Türköz, 2007; Pancaroğlu, 2007; Demirli, 2007; Aslan, 2008; Türköz, 2007; Pancaroğlu, 2007; Yıldız, 2008.

tırmalar genellikle yakın ilişkiler, kişilik gelişimi, yetişkinlik dönemi bağlanma ilişkisi, bağlanma ve benlik algısı, bağlanma ve ruh sağlığı, mekâna bağlanma başlıkları altında toplanabilir. Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında da bağlanma kuramının “din” olgusu çerçevesinde incelendiği ilk araştırmanın 2006 yılında Hayta’nın kaleme aldığı *Anneden Allah’a* başlıklı çalışma olduğu görülür (Hayta, 2006). Bu araştırma, bağlanma kuramını İslam dini çerçevesinde inceleyen teorik bir çalışma niteliğindedir. Şu anda bağlanma kuramı, İslam dini bağlamında farklı fakültelerde yüksek lisans ve doktora çalışmalarıyla çeşitli boyutlarıyla incelenmektedir.

Bu çalışmada bağlanma kuramı “Yaratıcıya Bağlanma” boyutuyla incelenmiştir. Bu yönde yapılan çalışmalara bakıldığında da karşımıza Kirkpatrick ve meslektaşlarının yaptığı çalışmalarla karşılaşmaktayız. 1990’lardan sonra Kirkpatrick, bağlanma kuramını dinle ilişkili olarak özellikle de din psikolojisi çalışmalarında temel araştırma konusu olarak ele almıştır. Yapılan bu araştırmaların çoğunluğu Hıristiyan inanç sistemi bağlamında incelenerek hazırlanmış çalışmalardır. Bu araştırmaların Hıristiyanlık bağlamında yoğunlaşmasında kuramın anne–çocuk iletişiminden hareketle geliştirilmiş olması yani iki somut varlığı içermesi, bu yapının da kişisel bir Tanrı algısına (*personal god image*) sahip olan Hıristiyan Tanrı algısıyla örtüşmesi ile açıklanabilir. Konunun İslam Tanrı algısı çerçevesinde incelenmesi noktasında ise inancın bizatihi bağlanma ve güven ilişkisi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla kuramın İslam inancı açısından değerlendirilmesinin yerinde bir uğraş olduğu söylenebilir. Bu noktada Bowlby, bağlanma ilişkisini tanımlarken bu ilişkinin bebek ve anne arasında gelişen soyut psikolojik bir bağ olduğunu ifade eder (Bowlby, 1969; Lopez, 1995). İşte bu noktada inancın inanan ve inanılan arasında kurulan düşünsel ve duygusal bir bağ olup olmadığı akla gelir. Buradaki inanç ilahi kaynaklı oladabilir ya da olmayabilir. Burada önemli olan kurulan ilişki ya da bağın gücü ve değeridir. Kurulan ilişkiye temel niteliğini kazandıran da aradaki güven ilişkisidir. Konuyu İslam dini⁵ açısından ele aldığımız da farklı bir yapı ile karşılaşmayız. Hatta

⁵ İkinci bölümde bu konuya yer verilecektir.

İslam dininin öngördüğü Yaratıcı ile kurulan iman temelli güven ilişkisi olduğunu ifade edebiliriz.

Bu araştırma son yıllarda giderek din psikolojisi literatüründe üzerinde durulan konular arasında yer alan bağlanma kuramının din ve psikolojik sağlık ilişkisi bağlamında incelenmesi ve kültürümüz içerisinde Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin geliştirilmesi açılarından gelişmekte olan literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır.

1.1. Bağlanma Kuramı ve Yetişkinlikte Bağlanma

Bağlanma ve bağımlılık kavramlarına kısaca değindikten sonra bu kısımda bağlanma kuramının tarihsel gelişimine ve temel kavramlarına Bowlby ve Ainsworth'un katkıları çerçevesinde değinilecek, ardından yetişkinlik dönemi bağlanma yapısı ilgili literatür bağlanmada işlenecektir.

Bağlanma, yaşam boyunca fiziksel olarak var olan ve psikolojik olarak güven sağlayan ilişkisel bir bağ sunar. Bu kuram psikoloji bilimi içerisinde etoloji⁶, biyoloji, psikodinamik yaklaşım (Luyten ve Corveleyn, 2007) ve bilişsel yaklaşımdan beslenir.

Kuramın temellerini atan John Bowlby'e (1969, 1973, 1980) göre bebekler, anne ya da bakıcılarına yönelik biyolojik ve duygusal bir ihtiyaç içerisinde doğarlar. Bu ihtiyaç onların, bakım sağlayan kişiye karşı duygusal ve biyolojik bağlar geliştirmesini sağlar. Bowlby'e (1969) göre bu ihtiyaç onların yiyeceğe duydukları ihtiyaç kadar büyüktür. Yeni doğan bebeğin, yaşamını sürdürebilmesi için beslenme, temizlenme, ısınma, korunma gibi bazı temel gereksinimleri vardır. Bu süreçte bebeğin bu gereksinimlerinin karşılanması için bir bakıcıya

⁶ Etoloji, zoolojinin bir alt dalıdır. Hayvan davranışlarını ve bu davranışların kökenlerini, buldukları doğal ortamda temel davranışsal ölçümler kullanarak doğrudan gözlemler yoluyla araştırır. Etologlar, son yıllarda, doğal çevrenin şartlarını laboratuara taşıyarak deneysel araştırmalar da yapmaktadırlar. Etoloji, psikiyatriye sayısız katkılar sağlamıştır. Etolojik prensipleri psikiyatriye uygulayan psikanalist Bowlby'dir (Bowlby, 1958; Bowlby, 1969; Bowlby, 1973; Bowlby, 1979). (Doksat ve Savrun, 2001:137). Etolojinin amacı belirli bir hayvan grubunu değil, onların davranışlarını incelemektir ve çoğu kez tek bir davranış kalıbının, örneğin saldırganlığın değişik hayvanlarda nasıl ortaya çıktığını araştırır. Nöroetoloji olarak ayrılmış bir dalı daha bulunur. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Etoloji> (22.01.2010).

muhtaçtır. Bebeğe bakan kişi, çoğunlukla anne, baba ya da bakıcı olabilir. Bebek ile bakım sağlayan kişi arasında bir etkileşim gerçekleşir. Bu etkileşim, anne ya da bakım sağlayan kişi ile çocuk arasındaki bağı giderek güçlendirir. Bebek bu etkileşim sürecinde birtakım davranışlar sergiler. Bebeğin, anne-babasıyla iletişimde kullandığı ve hayatının ilk dokuz ayında geliştirdiği davranışlarına “bağlanma davranışları” adı verilir (Granqvist, 2002:9). Bunlar, emme, sokulma/uzanma, bakma, gülümseme, ağlama davranışlarıdır. Bowlby’ye göre bebeklerin bağlanma davranışı, doğal motivasyonel bir sistem tarafından düzenlenmektedir. Bebek veya çocuk, bağlanma objesini yani bakım sağlayan kişiyi yakın ve ihtiyaçlarına karşılık veren olarak algırsa kendini emniyette ve rahat hisseder ve bu sayede neşeli, keşfedici ve sosyal davranır. Ancak, bağlanma objesini kendisi için tehdit olarak algırsa kaygı hisseder ve destek aramaya yönelir. İşte Bowlby’ye göre bebek/çocuk, kendisine önem verilen bir ilişki içinde, karşılıklı etkileşim yoluyla kendisini ve başkalarını tanır (Bowlby, 1969, 1982).

Bowlby’ye (1969, 1973) göre anne ve çocuk arasında kurulan güven temelli bağlanma ilişkisi çocuğa sağlıklı gelişim olanağı sağlar. Buna göre anne veya ilk bakımı sağlayan kişi çocuğun ihtiyaçlarına cevap vermiş, kısacası sağlıklı bir iletişim kurmuş ise çocuk ileriye dönük sağlıklı ilişkiler geliştirebilir. Aksi bir durumun yaşanması sağlıksız bir durumun ya da ilişkilerin yaşanmasına neden olur. Buradan hareketle pek çok kuramcı, bireylerin yetişkinlik döneminde diğer insanlarla kuracağı ilişkilerin niteliğini ve insanlardan beklentilerini erken dönemde anneye kurulan ilişki yapılarının belirlediğini belirtir (Tüzün ve Sayar, 2006:8).

Bağlanma kuramı, klasik Freudyen teoriden hareketle gelişim göstermekle birlikte kuramın bu teoriden ayrılan bazı özellikleri vardır. Neo- Analitik perspektifin karşıtı olan kuramcılar, bilinçaltının asıl yönetici güç olarak ilan edilmesini ve cinselliğin insan hayatında merkezî bir konumda olmasını eleştirerek Freud ile fikir ayrılığına düşerler. Bu yeni bakış açısına göre, benlik (*ego*) sadece alt benliğin (*id*) gereksinimlerini karşılayan bir yapı değil, bilakis kendi gereksinim ve hedeflerini kendisi belirleyebilen bağımsız bir varlıktır. Benliğin alt benlikten bağımsız gereksinimleri, insanın sosyal yönünü oluşturur. İşte bu

psiko-sosyal yön, kaynağını erken dönem anne-bebek ilişkisinden alır (Carver ve Scheier, 1998: 21, Akt: Tüzün ve Sayar, 2006: 26).

Aynı şekilde “nesne ilişkileri kuramı”⁷ da bağlanma kuramı ile yakın bir ilişki içerisindedir. Nesne ilişkileri kuramına göre de çocuk doğumdan itibaren çevresini keşfetmeye ve ilişki içerisine girmeye başlar. Çocuğun bu süreçte ilk keşfettiği şey kendi bedenidir. İkinci olarak da çocuğun yaşamında en öncelikli birincil ilişkiye girdiği “nesne”, her zaman yanında olan annesi ya da ilk bakımını sağlayan kişidir. Nesne ilişkileri kuramına göre çocuk, anne ya da bakıcısı ile etkileşimi sonucunda “bilişsel ve duygusal nesne temsilleri” geliştirir. Bu temsiller, çocuğun dünyasını keşfetmesini sağlar. Çocukluk döneminde geliştirilen nesne temsilleri eş, romantik partner ve çevremizdeki tüm insanlarla nasıl ilişki içine girdiğimizi belirler. İşte nesne ilişkilerindeki bu formülasyon, bağlanma kuramındaki “içsel çalışan şemalar”la⁸ aynı işlevi görmektedir. Buna göre çocuk, annesi veya bakımını sağlayan kişi ile geliştirdiği etkileşimde pozitif veya negatif “kendilik” ve “diğeri” modelini/temsili geliştirir. Eğer çocuk, tutarlı, destekleyici bir ilişki içerisinde ise kendine ve diğeriye ilişkin sağlıklı temsiller oluşturur. Aksi durumda ise “negatif kendilik ve diğeri” temsili geliştirir. Örneğin “Ben kötü bir çocuğum” ya da “Annem beni sevmiyor.” gibi (Beck, 2006:45).

Diğer taraftan bağlanma kuramı ile nesne ilişkileri kuramı arasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıkları Bowlby ve Winnicott’un bakış açıları çerçevesinde kısaca şu şekilde ifade edebiliriz: Bowlby, araştırmacı kimliği ile psikanalitik paradigmanın sorularına cevap vermek için gözlemlenebilir davranışla ilgilenmiştir. Dolayısıyla ona göre bağlanma ilişkisi, ister güvenli, ister güvensiz, kaçınan ya da kararsız olsun, gözlemlenebilir, ölçülebilir, değerlendirilebilir ve ilişkilendirilebilir bir nitelik taşır. Diğer taraftan Winnicott ise –üstün becerili bir klinisyen olmakla birlikte–, kullandığı soyut açıklamalara bağlı olarak “anlaşılması zor” bir kuramcıdır. O, Bowlby ile aynı problemleri ele alır,

⁷ Bu alanın önde gelen teorisyenleri D. W. Winnicott, Melani Klein, Otto Kernberg ve Henry Kohut’tur.

⁸ Bu konu aynı başlık altında ileride işlenecektir.

fakat bunu ruhsal dünyanın bakış açısıyla yapar (Tüzün ve Sayar, 2006: 28). Winnicott'a göre "çevreye tutunma" anne tarafından sağlanırken, Bowlby çevreye tutunmadaki temel işlevin bağlanma ve koruma davranışları olduğunu söyler ve bunu etiyolojik terimlerle açıklar. Ayrıca Winnicott bunu, etiyolojik terimlerden çok varoluşsal terimlerle açıklar (Holmes, 1997:127, 137-140, 185-196). Diğer bir fark ise nesne ilişkileri kuramında, aileden kopma ve özerklik, benzer süreçler olarak ele alınmasına rağmen, bağlanma kuramında ebeveyne güvenli bağlanma, özerkliğin sağlıklı ve yoğun kriz yaşamadan atlatılabilmesi için bir ön koşuldur (Sümer, 2006:3).

Freudyen teoriden ve nesne İlişkileri kuramından hareket eden fakat daha sonra bağımsız bir kuram haline gelen bağlanma kuramının gelişim süreci dikkate alındığında çok farklı alanlara uyarlandığını görebiliriz. Önceleri anne çocuk arasındaki ilişki ve süreç olarak tanımlanırken, daha sonra yetişkinliğe uyarlanmıştır.⁹ 1980'lerden sonra ise özellikle bilişsel, duygusal, fizyolojik, sosyolojik ve gelişimsel yönleriyle pek çok araştırma alanının ilgisini çekmiştir. Örneğin işçi davranışları, politik tutumlar, liderlik stilleri, evlilik ilişkileri gibi. Hatta günümüzde bağlanma kuramı öyle popülerdir ki "bağlanma patolojisi" ve buna karşın "bağlanma terapisi" yaklaşımları gündeme gelmiştir (Hallami, 2006: 211-214.).

1.1.1. John Bowlby'e Göre Bağlanma Teorisi

Bağlanma kuramının ilk temelleri 1951 yılında John Bowlby¹⁰ tarafından atılmıştır. 1950 yılında Bowlby, "evsiz çocukların ruh sağlığı" konulu bir bildiri¹¹ sunmak amacıyla Londra'ya davet edilir. Bowlby bu çalışmada, erkek ço-

⁹ Bu kısım ikinci bölümde işlenecektir.

¹⁰ (Edward) John Bowlby (1907-1990), bağlanma kuramını (*Attachment Theory*) geliştiren İngiliz asıllı, çocuk psikiyatristidir. Londra'da seçkin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bowlby, İngiliz geleneklerine göre yetiştirilmiştir. Bowlby, çocuk psikanaliti olması nedeniyle çocukluk döneminde psikopatolojiye neden olan etkenlerle ilgilenmiştir. O, bir terapist olmaktan çok, bir teorisyendir. 1930-1950 yılları arasındaki psikanalitik grupta aktif olarak çalışmış olmasına rağmen, kendisini aslen bir araştırmacı olarak görmüştür. Bowlby'nin geliştirdiği bu kuram, her ne kadar çeşitli gelişim disiplinlerinin eklektik bir karışımı olsa da Freud'cu analitik temele oturmakta ve önceliği çocuğun duygusal gelişimine vermektedir (Vanderbos, 2006; Tüzün ve Sayar, 2006:8).

¹¹ Sunulan makalenin adı: "Kırkdört Çocuk Hırsız: Kişilikleri ve Yaşamları" (Bowlby, 1944).

cukların, erken yaşlarda annelerinden ayrılmalarıyla meydana gelen yoksunluğun sonraki yaşamlarında meydana getirdiği etkiler üzerinde durur (Hazan ve Shaver, 1994:1-22). Kısacası bu çalışmada Bowlby'nin hedefi, çocukluk dönemindeki anne ilgisizliğinin, kişilik gelişimine etkilerini araştırmaktır (Bretherton, 1996).

Sonraki çalışmalarında Bowlby, bağlanma ile ilişkili çalışmaları çocukluk ve yetişkinlik psikopatolojisinin erken gelişimsel esaslarını araştırmak amacıyla geliştirmiştir. O bağlanma ile ilişkili çalışmaları 1969, 1973, 1980 ve 1988'de kademeli olarak ortaya koymuştur. Bowlby, psikoanalitik gelenek içinde yetişmiş fakat giderek bu gelenekten uzaklaşmıştır. O, evsiz çocuklar üzerinde yaptığı araştırmalarda, görevliler tarafından beslenip büyütülen çocukların aşırı sıkıntılı ve kaygılı, hatta başarısız oldukları sonucunu elde etmiştir. Bowlby'e göre psikoanalitik teoriler bu durumu açıklamakta yetersizdir. Dolayısıyla o, bu problemi etnolojiden yardım alarak çözmeye çalışır. Bu alanda yaptığı araştırmalar onu, anne yoksunluğunun ya da doğuştan getirilen bu gereksinimin engellenmesinin bireyin gelişimini giderek olumsuz yönde etkilediği öngörüsüne götürmüştür (Hazan ve Shaver, 1994).

Bowlby, uzunca dönem anne ya da bakım sağlayan kişilerden ayrılmış ve çocuk bakımevlerine yerleştirilmiş çocukları izlerken bu çocuklarda üç ortak yön keşfetmiştir. Birincisi, ayrılıklara karşı "ağlama/araştırma" ve başkalarının sakinleştirme çabalarına karşılık gelen "protesto"; ikincisi, edilgenlik ve üzüntü ile karakterize edilen "umutsuzluk"; üçüncüsü ise "duygusal kopma" evresidir. Bowlby'e göre bunlar, çocuğun temel koruyucuları olan anne, baba ve bakıcısından ayrılmaya karşı gösterdiği tepkilerdir. Ona göre, anne ya da bakım sağlayan kişilerle çocuk arasında kurulan bağ, güvene dayalı bir şekilde gerçekleşmişse çocuk kendisini sevgiye değer ve önemli bularak bu düşüncesini başkalarına da yansıtmaktadır. Böylelikle bu ilişki sayesinde çocuk güvenilir, istikrarlı, başkalarıyla ruhsal yönden ilişkiye açık, değerli olduğunu düşünen, sosyalleşebilen bir kişilik geliştirebilmektedir (Bowlby, 1969, 1973, 1980).

Bowlby yaptığı çalışmalardan hareketle bağlanmanın doğal bir sürecin sonucu olarak yardıma muhtaç bebek ya da çocuk için koruyucu bir fonksiyonu yerine getirdiğini ifade eder. Ayrıca o, bu temel bağlanma mekanizmasının insanın yaşamı boyunca aktif ve etkili olduğunu da belirtir. Ona göre anne ve çocuk arasında kurulan bu bağ olgunluk veya yetişkinlikte değişmekte, fakat yaşam boyunca devam etmektedir. Kısacası Bowlby'e göre bağlanma, insan yaşamının *beşikten mezara kadar* süren temel bir işlevidir¹² (Bowlby, 1969; Lopez, 1995).

Bowlby, bağlanma ilişkisini üç şekilde yorumlar:

- a) Bebek ve anne arasındaki ilişki veya bağ.
- b) Çocuk tarafından anneye karşı bağlanma göstergesi olarak ifade edilen davranış şekilleri.
- c) Anne ya da bakıcıya karşı geliştirilen daha soyut psikolojik bir bağlıdır.

Bowlby (1969) yeni doğan bebeklerin korku duydukları ya da kendilerini savunmasız hissettikleri dönemlerde, güvenlik hissini arttırmak ve fiziksel yakınlığı korumak istediklerini belirtir. Bu amaçla bebek doğal olarak bağlanma objesine yönelik bir davranışta bulunur. Bu davranış, çocuğun kendisini güvende hissetmek için bağlanma objesine yönelmesidir. Anne ve çocuk arasında güvenli bir bağ oluştuğunda, çocuk muhtemel bir tehlike ile yüzleştiğinde anne, çocuğun kendisini güvende hissedebileceği *korunaklı bir mekân yuva/cennet* olarak işlev görür. Aynı şekilde tehlikenin yoksunluğunda da bu bağ, *güvenli bir kale* olarak hizmet edecektir (Bowlby, 1969, 1980). Dolayısıyla bağlanma objesi iki temel fonksiyonu yerine getirir: Birincisi, çocuğun bakımını sağlayan anne, baba ya da bakıcının, çocuk açısından herhangi bir stres ya da tehlike durumunda güvenli *bir sığınak* olması (haven of safety), ikincisi ise tehlikeden yoksun bir çevre yani *güvenli bir temel* sağlamasıdır.

Bowlby, psikanalitik teorinin üzerinde önemle durduğu *cinsel gelişime* vurgu yapmaktan ziyade bu yapının yaşamsal değerine odaklanır. Hallami'ye (2006:211-214) göre Bowlby'i okuyan biri onun ilk psikanalistlerden ve gerçek

¹² Bu konuya 'Yetişkinlik Dönemi Bağlanma Yapısı' kısmında değinilecektir.

bir Freud uzmanı olduğunu anlayabilir. Ayrıca Bowlby'nin asıl yapmaya çalıştığı şey, psikanalitik teori ve evrimsel düşünceyi "etology" terimini de kullanarak birbirine bağlamaya çalışmaktır.

1.1.2. Mary Ainsworth'a Göre Bağlanma Teorisi

Mary Ainsworth, 1960'lı yılların başında, Bowlby ile birlikte çalışan ve onun görüşlerini paylaştan Kanadalı bir psikologdur. Ainsworth, bağlanma teorisinin temellerini deneysel bulgulara dönüştürerek teorinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu açıdan bağlanma teorisinin John Bowlby ve Mary Ainsworth'ün çalışmalarının ortak bir ürünü olduğu söylenebilir (Brethereton, 1996:9-31).

Ainsworth, John Hopkins Üniversitesi'nde bebekler üzerinde yaptığı çalışmalarda Bowlby'nin iddia ettiğinden daha fazlasını içeren sonuçlara ulaşmıştır. O, içinde bulunduğu zaman diliminde çok da alışılmış olmayan bir yöntemi izlemiştir. Öğrencileriyle birlikte ev ziyaretleri yaparak çocuklar ve annelerini daha yakından izlemiş ve bazı temel alanlarda (beslenme, ağlama, göz teması, gülümseme gibi) annenin, çocuğun ihtiyaçlarına yönelik yanıtlarını gözlemlemiştir (Tüzün ve Sayar, 2006:4).

Onun geliştirdiği yöntemde, tanınmayan bir çevrede bakıcısından ayrılıklar yoluyla şekillenen bağlanma sisteminin etkinleştirilmesi amaçlanmıştır (Meins, E., 1997). Ainsworth ve arkadaşlarının "Yabancı Oda" (*strange room*) adını verdikleri bir deneyde Bowlby'nin bağlanma davranışındaki bireysel farklılıklar gözlemlenerek betimlenmeye çalışılmıştır. Bu deneyde 12-18 aylık küçük çocuklar kısa aralıklarla (sekiz dakika) sistemli bir şekilde önce annelerinden alınmış, daha sonra bir yabancıyla yalnız bırakılarak bağlanma sisteminin aktif hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu süreçte iki an çok önemli görülmüştür. Bunlardan biri *anneden ayrılma*, diğeri de *anneyle buluşma* anıdır. Bu iki anda verilen tepkiye göre bebek iki temel bağlanma tarzından birine dâhil edilmiştir. Bunlar, güvenli ve güvensiz bağlanma tarzlarıdır (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978). Daha sonra güvensiz bağlanma; kararsız (ambivalent/iki değerli) ve kaçınan bağlanma olarak iki kısımda incelenmiştir (Tüzün ve Sayar, 2006: 27). Böylelikle Ainsworth ve arkadaşları (1978) üç farklı bağlanma yapısı tanımlamışlar-

dır. Bunlar, (1) güvenli/secure, (2) kaygılı/anxious/ambivalent/ resistant (3) kaçınan/avoidant bağlanma stilleridir (Kirkpatrick, Lee A. & Shaver, 1990:317).

Ainsworth ve arkadaşlarının tanımladığı sistemde güvenli (*secure*) bağlanan çocuklar, anneleri odayı terk ettiğinde kısmen huzursuz olmuşlar, fakat aşırı bir gerginlik yaşamadan anneleriyle yakınlık kurmuşlar ve temas aramışlardır. Ayrıca bu çocuklar anneleri tekrar odaya geldiğinde kolayca sakinleşebilmişlerdir. Diğer taraftan güvensiz-kaygılı/kararsız (*anxious/ ambivalent*) bağlanmış çocuklar ise anneleri odayı terk ettiğinde yoğun kaygı, gerilim ve kızgınlık yaşamışlar, yabancıyla iletişimi reddetmişler, annelerinin yeniden odaya gelmesiyle birlikte kolaylıkla sakinleşemeyip çevreyi keşfetmek yerine annelerine sıkıca yapışıp birlikte olmak istemişlerdir. Ayrıca bu çocuklar, ebeveynleriyle ilişki kurma sürecinde tutarlı olmayan davranışlar sergileyerek ebeveynlerine karşı mesafeli durarak kendi kendilerine yetebilmeye çalışmışlardır. Kaçınarak (*avoidant*) bağlanan çocuklar ise ayrılma anından fazlaca etkilenmemekle birlikte anneleriyle yeniden kavuştuklarında temas kurmaktan kaçınmışlar ve dikkatlerini daha çok oyuncaklarına yöneltmişlerdir (Rosenberger & Crnic, 1988:153-163).

1.1.3. Bağlanma Tarzları

Bowlby ve Ainsworth'un ardından araştırmacılar, bağlanmayı farklı kategorilere ayırarak incelemişlerdir. Bazıları üç kategorili modeli önerirken, diğer bazıları dört kategorili modelin ilişki yapıları üzerinde daha açıklayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Hatta bazıları, bir yetişkinin tüm bağlanma ilişkilerinde tek bir bağlanma tarzını kullandığını ileri sürerlerken, diğer bazıları ise oğul/kız, eş, ebeveyn gibi ilişki yapılarında değişik bağlanma tarzlarının kullanılabileceğini belirtmişlerdir (Ross ve Spinner, 2003). Biz bu başlık altında bağlanma kuramının üçlü ve dördü modeline ilişkin tarzlara değineceğiz.

1.1.3.1. Üç Kategorili Model

Ainsworth & Blehar, Waters ve Wall tarafından 1978 yılında geliştirilen bu modelde üç temel kategori tanımlanmıştır. Bunlar; a) Güvenli, b) Kaçınan c) Kaygılı/Çelişkili bağlanmadır. Güvenli bağlanan çocuklar, sıkıntılı anlarda anne ya da ilk bakım sağlayan kişiye yönelik güven geliştirebilmekte ve rahatlıkla onların yardımına başvurabilmektedirler. Diğer taraftan kaçınarak bağlanan çocuklar, bastırıldığı duygularının ve ihtiyaçlarının ya da bağlanma figürü tarafından reddedilen, istenmeyen davranışlarının yansması olarak yakınlıktan kaçınmakta, protesto etmektedirler. Kaygılı/çelişkili bağlanan çocuklar ise bakıcılarından ayrılmaya karşı aşırı duyarlı olup bakıcılarının varlığı konusunda belirsizlik onlara sürekli kaygı hissettirmekte, bu ise durum onlarda ihtiyaçlarının karşılanmayacağı endişesini doğurmaktadır. Dolayısıyla bu endişe ve kaygı, çocukların kaygılı ve çelişkili bağlanma geliştirmelerine neden olmaktadır (Shimpson ve Rholes,1994). Konunun daha iyi anlaşılması açısından üç tip bağlanma tarzına sahip bireylerin kullandıkları ifadeler şunlar örnek olarak verilebilir:

1- *Güvenli bağlanan bireyler*: “—Başkalarına yakın olmak benim için kolaydır. Başkalarına bağlanmaktan ve başkalarının bana bağlanmasından rahatsızlık duymam ve karşılıklı güvene dayalı bir ilişkimiz vardır. Genellikle terk edilmekten veya birinin bana yakın olmasından rahatsızlık duymam. Karşımdaki kişinin beni yüzüstü bırakıp gitmesi veya onunla çok yakın bir ilişkiye sahip olmak beni endişelendirmez.”

2- *Kaçınarak bağlanan bireyler*: “—Başkalarına yakın olmaktan rahatsızlık duyarım. Karşımdaki kişilerle yakın bir ilişki kurmaktan kaçınırım.Başkalarına güvenmek ve bağlanmak benim için güçtür. Bana çok yaklaşıldığında sinirlenir ve öfkelenirim.”

3- *Kaygılı/Çelişkili bağlanan bireyler*: “—Başkaları benim onlara yakın olmak istememe karşı isteksizlik duyarlar. Çoğu zaman beraber olduğum kişinin beni gerçekten sevmediğini düşünüp üzülürüm. Başkalarına tamamen yaklaşmak istiyorum ve bu isteğim bazen insanları korkutuyor.” (Collins ve Read,1990).

1.1.3.2. Dört Kategorili Model

Kim Bortholomew tarafından 1990'da geliştirilen bu modelde Ainsworth'un üç kategorili modeldeki kaçınarak tanımlanan bağlanma tarzı, *korkan ve reddeden* olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Ayrıca Bortholomew ve Horowitz (1991), Hazan ve Shaver'ın üçlü modelindeki *kendilik* ve *diğeri* algısına *olumluluk* ve *olumsuzluk* boyutlarını ekleyerek güvenli (*secure*), saplantılı (*preoccupied*), korkulu (*fearful*) ve kayıtsız (*dismissing*) olmak üzere dört farklı bağlanma tarzı tanımlamışlardır (ayrıntılı bilgi için bkz. Bartholomew & Horowitz, 1991; Sümer, 2006; Sümer ve Güngör, 1999).

Ainsworth'un öğrencisi Mary Main, yetişkin bağlanma üzerine odaklanarak kurama dördüncü kategoriye eklemiştir. Ainsworth'un kategorileştirmesinden farklı olarak onun tanımladığı boyut, organize olmamış, *ikircikli/Disorganized Attachment* olarak tanımlanan bağlanma stilidir. Bu bağlanma stilinde birbiriyle çelişen davranışlar ve öfke söz konusudur. (Main & Solomon, 1986). Ayrıca o yetişkin bağlanmaya yönelik olarak yapılandırılmış bir görüşme modeli getirmiştir.

Şekil:1 Benlik modeli		
	Düşük kaygı	Yüksek Kaygı
<i>Düşük kaçınma</i>	<i>Güvenli</i>	<i>Saplantılı</i>
<i>Başkaları Modeli</i>		
<i>Yüksek Kaçınma</i>	<i>Kaçınan</i>	<i>Korkulu</i>

Şekil 1'de gösterildiği gibi, kaygılı boyutu ile benlik modeli, kaçınma boyutuyla da başkaları modeli eşleşmektedir. Buna göre güvenli bağlanma, düşük düzeyde kaygı (olumlu benlik) ve kaçınma (olumlu başkaları) boyutunda tanımlanırken bunun zıt kutbunda yer alan korkulu bağlanmada ise yüksek düzeyde kaygı (olumsuz benlik) ve kaçınma (olumsuz başkaları) ile tanımlanmıştır. Diğer taraftan saplantılı bağlanmada da, yüksek düzeyde kaygı (olumsuz benlik) ve düşük düzeyde kaçınma (olumlu başkaları) ile tanımlanırken kayıtsız/kaçınan bağlanma

ise düşük düzeyde kaygı (olumlu benlik) ve yüksek düzeyde kaçınma (olumsuz başkaları) kombinasyonu ile tanımlanmaktadır (Feeney, 1999:361-362).

Hortaçsu'ya göre, Ainsworth'un ortaya koyduğu bağlanma modeli, çok katı ve değişmez olarak düşünülmemeli, en güvenli bağlanmayı gerçekleştiren çocuklarda bile zaman zaman olağan iniş çıkışlar gözlemlenebileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Hatta o daha da ileri giderek karşılanmamış bağlanma gereksinimlerinin çocuğun gelecekteki bağlanma ilişkileri üzerinde olumlu bir etki yapabileceğini dahi belirtir (Hortaçsu, 1997;2003). Aynı şekilde Hayta'da araştırmasında, bağlanma teorisi verilerini mutlak doğrular olarak kabul etmenin hata olabileceğini belirterek çocukluk döneminde yaşananlarla, çocuğun kişilik gelişimi ve yakın ilişkilerdeki duyguları arasındaki bağın, bu kadar dar ve tek nedenle açıklanmaması gerektiğini ifade eder (Hayta, 2006:37-38).

1.1.4. İçsel Çalışan Şemalar/Modeller

Bağlanma kuramına göre, bebeğin anne ya da bakıcısı ile etkileşimi sonucu tekrarlanarak yaşanan deneyimleri sonucu birey zihinsel şemalar geliştirir. Bu şemalar, bakıcı ya da annenin çocuğa yönelik olarak gösterdiği tutum sonucunda ve çocuğun anne ya da bakım sağlayan kişiye ihtiyaç duyduğunda ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmamasına göre şekillenir (Ainsworth, Brehar, Waters ve Wall, 1978; Bowlby, 1973, 1980). Bowlby (1973) bu yapıya *içsel çalışan modeller* ya da *şemalar* ya da *şemalar/(Internal Working Models-IWM)*¹³ adını verir. Ona göre kuramına göre içsel çalışan şemalar, kendilik değerini, diğerine güvenmeyi ve ilişkide yakınlığı içerir. İşte bu zihinsel temsiller, kişiliğin oluşmasında temel bir işleve sahiptir. Bu zihinsel temsiller bebeklerin birincil bakıcıları ile geliştirdikleri bağıllık örüntülerini, kendileri ve çevrelerine ilişkin zihinsel temsilleri içerir (Sroufe ve Water, 1977).

Anne ya da bakım sağlayan kişi ile çocuk arasındaki etkileşimde güvenli bağlanan çocuklar, kendi benliklerine yönelik sevilebilir, iyi huylu, yetenekli olma gibi *olumlu içsel çalışan şemalar* (zihinsel temsiller) geliştirirlerken başka-

¹³ Bu konu ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

larına yönelik olarak da güvenilir, iyi niyetli olma gibi olumlu zihinsel temsiller geliştirmektedirler. Diğer taraftan ebeveynleri ile soğuk ve reddedici deneyimleri olan çocuklar, başkalarına ilişkin güvenilmez, soğuk ve mesafeli tarzda *olumsuz zihinsel şemalar* geliştirirlerken kendi benliklerine yönelik olarak da sevilmeye değmez, kötü ve yeteneksiz olduklarına dair olumsuz zihinsel temsiller geliştirirler (Bretherton, 1987:1066-1069). Hazan ve Shaver'a (1987) göre içsel çalışan bu şemalar, bireylerin davranışlarını yaşam boyu yönlendirmeye ve şekillendirmeye devam eder. İnsanlar yeni bir ilişkiye başladıklarında da daha önce yaşadıkları ilişkilerdeki deneyimlerini göz önüne alarak partnerlerinin amaç ve beklentilerini onlara göre yorumlarlar. Hatta bu zihinsel temsiller, çocukluktan yetişkinliğe kadar yaşamın her döneminde sosyal ilişkilere yön vermede, yetişkinlikte romantik partnerlerini algılayışlarına, ilişkilerini değerlendirme biçimlerine ve ilişkilerinde yaşadıkları sorunlarla başa çıkma tarzlarına kadar belirleyici unsurlar olarak ortaya çıkar (Collins ve Read,1990; Feeney ve Noller, 1990; Hazan ve Shaver, 1987).

Dolayısıyla bağlanma kuramına göre anne ve çocuk arasındaki sıcak duygular, –özellikle korku ve stres anlarında birbirlerine sağladıkları rahatlık ve destek açılarından– bağlanmayı şekillendiren unsurlardır. Bu çerçevede annenin çocuğuyla yaşadığı etkileşim sonucunda bu bağ giderek güçlenir. Güvenli ve sağlıklı bir bağlılık ilişkisi kurmuş çocukların gözünde “ilişkiler” tatmin edici ve yararlıdır. Diğer taraftan yaşamlarının ilk dönemlerinde iyi bir bağlanma duygusu yaşayamamış çocuklar ise kaygılı ve aşırı bağımlı olmakta, karşılanmamış beklentilerinin bu olumsuz yükünü sonraki ilişkilerine taşıyabilmektedirler (Thompson, 1999; Belsky, 2000; Akt., Hayta, 2006).

1.2. Yetişkinlik Dönemi ve Bağlanma

1.2.1. Yetişkinliğin Doğası

İnsanoğlu, doğumundan ölümüne değin çeşitli toplumsal ve biyolojik evrelerden geçer. Toplum, bireyin neyi, hangi yaşta yapacağını belirler ki bunlar “yaş normları” olarak isimlendirilir. Bireyler, ister istemez yaşam süreçlerini bu yaş normlarına uygun hâle getirmeye eğilimlidir (Onur, 2004). Dolayısıyla ye-

tişkinlik, biyolojik temelli olmaktan çok, sosyal ve kültürel çerçevede açıklanarak şekillenen ve ‘olgunluk’ kavramıyla eş anlamlı olarak değerlendirilen bir kavramdır (Sayıl, 1999). Bu dönem, bireyin fiziksel yetişkinlik ve olgunluğa erişmesi ile biyolojik, bilişsel, sosyal ve kişilik olarak belli bir seviyeye gelmesidir. Buna göre yetişkinliğin başlangıcı olarak ergenliğin bitişi ve bir takım sosyal değişimler dikkate alınır. Bu sosyal değişimler, öğrenim hayatının bitmesi, mesleği eline alma, evlenme, çocuk sahibi olma gibi süreçlerdir. Bu yaşam değişimleri için kesin bir yaş sınırı koymak mümkün değildir. Çünkü bu süreçler bireyden bireye, kültürden kültüre ve toplumdaki topluma değişiklik gösterir (Aydın ve Ark., 2002). Farklı sınıflandırmalar olmakla birlikte yetişkinlik dönemleri; ergenliğin ardından başlayan genç yetişkinlik (19-45), sonrasında orta yetişkinlik (45-60) ve sonunda da ileri yetişkinlik (60+) olmak üzere üç dönemde incelenir (VanderBos G. R., 2006:24). Bu dönemlerin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Genç yetişkinlik dönemi, ergenlik döneminin sonunda başlayıp orta yaşa kadar geçen yaşam sürecini kapsar (Aydın ve Ark., 2002). Bu dönem, yetişkinliğe girişi temsil etmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır (Onur, 2004). Genç yetişkinlik döneminin yaklaşık 19-20 ila 45 yaşlarını kapsadığı kabul edilir (Sayıl, 1999). Ancak bu yaş sınırı kesin değildir. Daha önce de belirtildiği gibi bireyin, ekonomik bağımsızlığını kazanıp meslek sahibi olması, evlenip çocuk sahibi olmasıyla bu döneme girdiği kabul edilir (Aydın ve Ark., 2002; Onur, 2004). Bu dönemin temel gelişim evreleri; eş seçme, eşle birlikte yaşamayı öğrenme, aile kurma, çocuk yetiştirme, ev idare etme, işe başlama, vatandaş olarak sorumluluk alma gibi süreçlerdir (Aydın ve Ark., 2002).

Yetişkinlik dönemi kişilik gelişiminde “olgunlaşma” unsuru önemlidir (Sayıl, 1999). Olgunluğun ön koşulu ise bireyin, kimliğini kendi kendine kavramlaştırması ve tanımlayabilmesidir. Psikolojik bütünlüğe kavuşmuş bir birey, çevresiyile birlikte kendisini ve dünyayı gerçekçi bir şekilde algılar. Kim olduğunu, beklentilerini, yeterliliklerini ve sorumluluklarını tanıyıp yaşamındaki değişimi göğüsleyebilen ve kendini yenileyebilen olgunluğa da erişir. İnsanlar yaşamları süresince kazandıkları tecrübeler sayesinde kendileri ile çevreleri arasında bir nedensellik

ilişkisi kurarak ve bu ilişkiyi de benliklerine yükleyerek değerlendirmelerde bulunurlar. Bu değerlendirmeler, kişinin hayata bakış açısını ve davranışlarını belirler. Buna göre, çevrelerinde olup biteni kendi yararlarına kullanabilen ve olayların sorumluluğunu üstlenen bireyler hem fiziksel hem de psikolojik bakımdan “olgun” kişiler olarak kabul edilir (Aydın ve Ark., 2002; Onur, 2004).

Orta yetişkinlik dönemi, insanlar yaklaşık 45- 60 yaşlarında durağanlık dönemi olarak adlandırılan orta yetişkinlik dönemine girerler. Bu döneme ulaşanların bazıları yaşamlarındaki umutlarına çok yaklaşmış, hatta ulaşmışlardır. Diğer bazıları ise umutlarına ulaşamayacaklarını fark ederek, bu hayal kırıklığının üstesinden gelmek adına beklentilerini değiştirirler (Aydın ve Ark., 2002). Bu dönemde ‘kaygı ve tehdit’ önemli bir güdüleyicidir. Şöyle ki birey bu dönemde, genişlemenin sona ermeye başladığının ve geri döndürülemeyen yitimlerin olduğunun ya da olacağının farkına varmaya başlar. Böylelikle bu dönem bireyin yaşamında kaygı ve tehdit oluşturur ki bu da ileriki yaş dönemleri için bir güdülenme kaynağını beraberinde getirir (Onur, 2004). Diğer taraftan orta yaş insanının cinsiyet rolü tiplerinde bazı değişiklikler gözlenir. Buna göre erkeklerin baskınlığı azalırken, kadınların baskınlığı artmakta; otoriter ve sert bir karakter gösteren erkek daha yumuşak, yardımcı ve empatik bir görünüme bürünmektedir (Aydın ve Ark, 2002).

1.2.2. Yetişkinlik Dönemi Bağlanma Yapısı

Bağlanma kuramına dayanılarak yapılan araştırmalar, anne ya da bakım sağlayan kişi ile çocuk arasında kurulan iletişimin sadece çocukluk dönemiyle sınırlı olmadığını, bu yapının yetişkinlik döneminde de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır (Bowlby, 1988; Brennan, Clark ve Shaver, 1998; Hazan ve Shaver, 1987; Kirkpatrick ve Hazan 1994; Sroufe ve Fleeson, 1986).

Bowlby (1969, 1973), bireyin erken yaşlarda ilgi ve akımını (*caregiving*) üstlenen kişiyle kurduğu ilişkinin onun duygu, düşünce ve davranışlarında belirleyici rol oynadığını, bunun da ileri yaş dönemlerine yansıdığını öne sürmüştür. Bundan hareketle Hazan ve Shaver (1987, 1994; Shaver, Hazan ve Bradshaw, 1988) bireyin erken dönemde bağlanma figürüyle kurduğu ilişkinin bir benzeri-

ni, yetişkinlik döneminde romantik ilişkide bulunduğu kişiyle de kurduğunu öne sürmüş ve buradan hareketle bağlanma kuramının yetişkinlik dönemindeki romantik ilişkiler için geçerli olabileceğini göstermişlerdir (Hazan ve Shaver (1987). Yetişkinlik dönemi bağlanma yapısı, çocukluk dönemindeki bağlanmanın devamı şeklinde olup benzer süreçleri içine alır (Collins ve Read, 1990; Feeney ve Noller, 1990). Bu benzerlikler ise bireyin kişiliği, algıları, değerleri ve psikolojik yapısı ile ilişkilidir (Feeney, 1999).

Yetişkinlik döneminde bağlanma, bireyin gerek bedenen gerekse ruhsal açıdan güven duyacağı ve kendisini emniyette hissedeceği kişi ya da kişilerle ilişki kurması, yakınlık araması ve bu yakınlığı sürdürüebilmek için çaba sarfetmesi eğilimi ile ilişkilidir (Sperling ve Berman, 1994). Çocukluk dönemi gibi bu dönemdeki bağlanma ilişkisi, her zaman pozitif örüntüler içermeyebilir. Bireyler bu dönemde, kaygı ve öfke duyabilmekte, fakat buna rağmen partnerlerine ya da eşlerine karşı psikolojik ve fizyolojik güven hissini devam ettirebilmektedirler (Mcguire, 2004:4).

Yetişkinlik dönemi duygusal ilişkileri, çocuklukta bağlanma ilişkilerinin devamı olarak görülmektedir. Fakat Weiss'e (1982) göre yetişkinlik dönemi bağlanma yapısı ile çocuklukta geliştirilen bağlanma yapısı arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar;

- a- Bu dönemdeki bağlanma ilişkisi, çocuk-ebeveyn arasında değil, akranlar arasında görülmektedir.
- b- Çocuklarda görülen davranış örüntülerini kapsamaz.
- c- Bağlanma ilişkisinde cinsellik söz konusudur.

Aynı şekilde bu dönemde kurulan ilişki anne-çocuk arasındaki ilişki ile karşılaştırıldığında bakım ve ilgi açısından dengesizdir. Ayrıca bu dönemdeki bağlanma, alışveriş ilişkisi tarzında olduğundan çocukluk dönemindeki bağlanmanın aksine bu dönemde herhangi bir ayrılık söz konusu olduğunda çocuğun etkilendiği kadar derin bir etki hissedilmez (Weiss, 1982; Trinke ve Bartholomew, 1997).

1.2.3. Yetişkin Bağlanma Stillerinin Davranış Örüntüleri

Yetişkinlik dönemi bağlanma yapısının da bir takım davranış örüntüleri vardır. Bunları kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

Güvenli Bağlanma: Düşük kaygı ve düşük kaçınması olan bu bireyler hem kendilerini hem de başkalarını olumlu görme eğilimindedirler. Yakın ilişkilere değer verip ilişkilerini başlatmak ve sürdürmek konusunda başarılıdırlar. İlişkide oldukları süreç içerisinde kişisel özerkliklerini yitirmemeyi başarırlar. Kısacası bu bireyler samimiliği ve özerkliği başarılı bir şekilde dengelemişlerdir. Güvenli bağlanan bireylerin hem kendilerine hem de ilişkide buldukları kişiye karşı güvenleri yüksektir. Örneğin, partneri tarafından terk edildiğinde bunu kabullenir ve “Gitmek istiyorsa gider.” şeklinde düşünerek kendi yoluna devam eder (Fraley ve Shaver, 2000:132-154). Ayrıca bu bireyler, eşlerine kolaylıkla yaklaşabilirler ve onlara bağlı olmaktan mutludurlar. Uzun süreli ilişkiler kurarlar ve özellikle uzun süreli eşlerle yaşanan cinsellikten hoşlanırlar. Stres altında sosyal destek ararlar. Kendilerini açmaktan (*self-disclosure*) ve diğer insanların da kendilerini onlara açmalarından hoşlanırlar. Kişilerarası ilişkilerinde olumlu, iyimser ve yapıcı bir tutum sergilerler. Ayrıca bu bireyler diğer bağlanma stillerine sahip bireylerden daha az oranda fiziksel rahatsızlık belirtileri ve ölüm korkusu yaşarlar (Solmuş, 2003, 2002; 02.11.2009).

Saplantılı (İkircikli/Kararsız) Bağlanma: Yüksek kaygı ve düşük kaçınması olan bu bireyler, kendileri hakkında olumsuz, başkaları hakkında olumlu düşünme ve hissetme eğilimindedirler. Bu durum onların karşılarındaki kişileri gözlerinde idealize etmelerine neden olur. Dolayısıyla başkalarının onayını kazanmak bu kişiler için son derece önemlidir. Yakın ilişkilerinde, karşı tarafa çok bağımlı bir yapı sergileyip duygularını abartılı bir biçimde ifade ederler. Terk edilmeye karşı tahammülleri olmayıp aşırı kontrolcü ve kıskançtırlar (Fraley ve Shaver, 2000:132-154).

Eşlerine olduğundan daha fazla oranda yakınlaşma ihtiyacı hisseden bu bireyler eşlerini de kendilerine yeterince yakın olmamakla suçlarlar. Terk edilme korkusu bu bağlanma stiline en belirgin özelliklerindedir. İlişkilerini kısa süreli ve derin yaşarlar. Bir kayıp sonrasında (ayrılma, terk edilme ya da ölüm gibi) yoğun bir acı hissederler. Kendilerine duydukları saygı değişkenlik gösterir. Kişilerarası ilişkilerde öfke, ayrılık ve ölüm korkusu baskındır. Bu bağlanma stili, ilişki içerisinde duygusal iniş çıkışlarla belirginleşir. İlişki süresince olumlu duygulanımlardan ziyade olumsuz duygulanım yaşamaya daha eğilimlidirler (Solmuş, 2002, 2003; 02.11.2009).

Kaçınan Bağlanma: Düşük kaygı ve yüksek kaçınması olan bu bireyler, kendilerini olumlu, başkalarını olumsuz görme eğilimindedirler. Bağımsızlıklarına son derece düşkündürler. Kimse ile kolay kolay yakın ilişki içine girmedikleri gibi başkalarına duyulan gereksinim ve yakınlığın önemini de reddederler. Bunun sebebi onların kaygılı olmaları değil, ilişkilerinde karşısındaki kişiye değer vermemeleri ve terk edilmeyi yaşamak istememeleridir. İşkolik insanların bir kısmı böyledir; işleri yüzünden ilişkiye vakitleri olmadığına yönelik bahaneler üretirler (Fraley ve Shaver, 2000:132-154). Bu bireyler, eşlerine güven duymadıkları için eşlerinin de kendilerine güven duyması onlarda gerginlik yaratır. İlişkilerine sınırlı oranda duygusal yatırım yaparlar. Kendileri stres altındayken yalnız kalmayı tercih ederler, eşleri stres altındayken ise onlardan uzaklaşma eğilimi gösterirler. Özellikle olumsuz duygular yaşadıklarında, olayı/kişiyi “umursamayarak”, “inkâr ederek” ya da “bastırarak” bu olumsuzlukların üstesinden gelmeye çalışırlar. Her türlü sosyal ilişkiyi “sıkıcı” ve “gereksiz” bulurlar. Bu bağlanma stiline sahip bireyler, kendilerini kimsenin yardımına ihtiyaç duymayan, ayakları yere sağlam basan, güçlü bireyler olarak ifade ederler. Bu bireyler karşısındaki kişi tarafından sevilme, istenme ve reddedilme olasılığını düşünüp bu korkuyla yaşamakta, böylece yaşamı boyunca birçok konu hakkında “İsteyip reddedilmek” yerine “İstememeyi” tercih etmekte ve sosyal ilişkilerini, yakınlık (*intimacy*) duygusunun gelişmesine imkân vermeyecek biçimde yapılandırmaktadırlar. Bir ya da birkaç kişiyle kısa süreli ilişkiler (gerek sosyal gerekse romantik ilişkiler açısından) yürütme isteği bu bağlanma stiline

sahip bireylerin yakınlık konusundaki tutumlarını ifade eder (Solmuş, 2002, 2003; 02.11.2009).

Korkulu/Kaygılı Bağlanma: Yüksek kaygı ve yüksek kaçınması olan bu bireyler, hem kendi benliklerini hem de başkalarını olumsuz görme eğilimindedir. Dolayısıyla ne kendilerine ne de karşısındakine değer verirler. Reddedilme korkusu nedeniyle yakın ilişkilerden kaçınırlar. Bu kişiler ilişkiye girmekten kaçınıp, diğer insanlardan uzak dururlar. Fakat bu tutum, kaçınan bağlananlarda olduğu gibi kendilerini bir şey sandıklarından değil, bilakis kendilerinin değersiz olduğu ve kimsenin onları sevmeyeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Fraley ve Shaver, 2000:132-154).

1.3. Bağlanma Patolojisi

Patoloji, Yunanca *pathos* “hastalık” ve *logos* “bilim” kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuş, “hastalıklar bilimi” anlamına gelen bir sözcük olup organlarda meydana gelen hastalık veya rahatsızlık olarak tanımlanır. Bu tanımlamaya göre belirli bir bozukluğun tipik özellikleriyle birlikte bütününe *patoloji* denilmektedir (VanderBos, 2006; Türkçe Sözlük, 2005:1585).

Anne ve çocuk arasında kurulan ilişkinin incelenip psikopatolojik tablolarla bağlantısının kurulmasındaki temel aşama Bowlby'nin “Bağlanma Kuramı”nı ortaya koyması ile başlamıştır (Tüzün O. ve Sayar K., 2006:1). Bowlby'e göre anne ve çocuk arasında kurulan güvenli bağlanma ilişkisi, çocuğa sağlıklı gelişim olanağı sağlarken yanlış gelişmiş ya da dönem dönem kesintilere uğramış bağlanma ilişkileri kişilik problemlerine ve zihinsel hastalıklara yol açar (Bowlby, 1988; Öztürk, 2002:566-570). Bundan hareketle son 30 yılda yürütülen çalışmalar, yaşamın ilk yıllarındaki pozitif duygusal gelişimin kısacası ebeveynlerle kurulan güvenli bağlanma ilişkisinin yaşam boyu psikolojik sağlığı korumada önemli bir öz kaynak olduğunu göstermiştir (Allen ve Land, 1999, Akt., Sümer, 2006:1).

Bowlby'e göre anne-çocuk arasındaki bağlanma, yaşamsal bir değere sahiptir. O, hayvanlar üzerinde yaptığı gözlemlerden hareketle anneye yapışmanın

veya anneyi takip etmenin yavrunun yaşama şansını arttırdığını, dolayısıyla, insanlardaki bağlanmanın da bunun ötesinde bir işleve sahip olduğunu belirtir. Bowlby'e göre bağlanmanın üç temel işlevi olan, *dünyayı keşfederken geri dönülebilecek güvenli bir liman olma, fiziksel gereksinimleri karşılama ve hayata dair bir güvenlik duygusu geliştirebilme* işlevleri yeterli düzeyde karşılanmadığı takdirde, çocukta oluşan *öz benlik* algısıyla ilişkili olarak patoloji gelişebilir. Bowlby bu süreci, "zihinsel çalışan modeller" olarak adlandırdığı ilkeye dayandırmıştır (Tüzün ve Sayar, 2006:3). Her şeye taşkınlık ve heyecan gösterebilen yeni doğan bebeğin kaygısının bakımını üstlenen kişi tarafından yatıştırılması önemlidir. Dolayısıyla annenin bu dönemde çocuğun yanında olmaması, kalıcı ve zararlı sonuçlar doğuracak bir durumdur. Anne "yeterince iyi" olmalı, iç ve dış sınırları belirleyebilmeli, çocuğunun gereksinimlerinin ne olduğunun farkında olmalı ve çocuğun yaşadığı endişeleri yatıştırabilmelidir. Aksi durumda, çocuğun heyecanları, kaldırabileceği düzeyin üstüne çıktığında, anne 'kapsayan' görevini yerine getiremeyecek, bu da çocukta nevroza varan sağlıksız durumların görülmesine neden olabilecektir (Karen, 1998:6, 17-24, 41, 43, 94, 107).

Bağlanma, çocuğun yaşamında, –özellikle ilk 6 aylık dönemde– annesi ya da bakım sağlayan kişi ile kurduğu yakın ilişkidir. Bu ilişki çocuğu kaygıdan uzak tutarak güvenli bir temel sağlayıp rahatlık verir.¹⁴ İşte bu noktada anne-bebek bağlanmasında yaşanan kesinti ve aksamalar sonucu oluşan yetersiz ilgi ve bakım, "anne yoksunluğu (*Maternal deprivation*) olarak nitelendirilen durumu ortaya çıkarır.¹⁵

Bu dönemde yaşanan rahatsızlıklar, kısa süreli anne yoksunluğu (*Analytic depression*) ve uzun süreli anne yoksunluğu (*psişik hospitalizasyon*) olarak iki başlık altında toplanabilir. Şimdi bu rahatsızlıklara kısaca değinelim:

¹⁴ *Concise Medical Dictionary*, Oxford University Press, 2007; *Oxford Reference Online*, Oxford University Press, <http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t60.e812>, (24. 05. 2008).

¹⁵ *A Dictionary of Psychology*, Andrew M. Colman, Oxford University Press, 2006; *Oxford Reference Online*, Oxford University Press, <<http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t87.e4877>>, (27.05.2008).

1.3.1. Kısa Süreli Anne Yoksunluğu:

‘Analitik depresyon’ olarak da bilinen bu rahatsızlık, genellikle çocukla normal bir iletişim sürerken ani bir ayrılmanın ardından oluşur. René Spitz (1887-1974) bu terimi 1946 yılında bir vaka çalışmasında rahatsızlık belirtisi olarak kullanmıştır.¹⁶ Spitz’in yaptığı vaka çalışmasında, hastaneye değişik süreler içerisinde yatan, bu süre içerisinde annesi ile görüşmeyen ve hastaneye ilk yatış ve anneden ilk ayrılma sürecinde ruhsal yönden gayet sağlıklı, neşeli, güler yüzlü olup çevresindeki uyaranlara ve insanlara karşı ilgili, iştahı yerinde, kilosu normal çocukların/bebeklerin anneden ayrılık sürecinin uzamasıyla birlikte (bir hafta, bir ay, üç ay gibi) hem ruhsal hem de davranışsal alanda kayıplar yaşama-ya başladığı gözlemlenmiştir (Tüzün ve Sayar, 2006:10-12). Annenin üç ay içinde geri dönmesi ile belirtilerde olumlu geri dönmelerin yaşanabildiği hastalık tablosu olarak tanımlanmaktadır. Çocuk anneden ya da bakıcıdan ilk ayrıldığında uzun süreli ve şiddetli ağlamalar gösterir. Aradan geçen zamanla kesilen ağlama nöbeti, yanına bir yabancı gelmesi ile tekrar başlar. Bebeğin suskunluğunda yorgun ve küskün bir ifadenin varlığı belirgindir. “Protesto dönemi” olarak adlandırılan bu dönemi, yemenin giderek azaldığı, kilo kaybının başladığı, fiziksel gelişiminin yavaşladığı ve kusma ve ishal gibi şikâyetlerin görülebildiği dönem izler. Annenin yokluğunun 2. veya 3. haftasında çocukta durgunluk başlar ki bu dönem “Depresif dönem” olarak adlandırılır. Eğer iki ay içerisinde anne dönmezse çocuktaki duygusal tepkiler giderek donuklaşır ve kısıtlı bir hâl alır. Uyaranlara karşı ilgisizliğin de olduğu bu dönem “İçe kapanım dönemi” olarak adlandırılır. Ancak, Bowlby bu evrenin anneye karşı iki değerli (*ambivalent-kararsızlık ve kaygı*) hissi içerdiğini düşünmüştür. Çünkü çocuk anneyi istemektedir, ancak kendisini terk ettiği için ona öfke duymaktadır. Anne döndüğü zaman, ilgisini kesmiş çocuk reddedici davranış gösterir. Anne unutulmamıştır fakat terk edildiğinden dolayı anneye öfke duymakta ve yeniden bunu yaşayaca-

¹⁶ *A Dictionary of Psychology*, Andrew M. Colman, Oxford University Press, 2006; *Oxford Reference Online*, Oxford University Press, <<http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t87.e394>>, (22.05.2008).

ğının korkusunu hissetmektedir (Öztürk, 2002:566-570); www.gata.edu.tr/dâhili
bilimler/çocukruh/akb. (17.09.2004); Tüzün ve Sayar, 2006:10-12).

1.3.2. Uzun Süreli Anne Yoksunluğu (Yuva hastalığı, psikik hospitalizasyon):

Uzun süreli anne yoksunluğu, yaşamının ilk yıllarında aileden ayrılan ve bakımevlerine verilen çocuklarda görülen bir durumdur. Anne ya da anne yerine geçen bir yetişkinle kurulan birebir ilişkiden yoksun çocuk, böylelikle duygusal gelişim olanağından da yoksun kalmaktadır. Bu çocuklar, genel olarak uyarılara geç cevap verdikleri gibi çevreye karşı da ilgileri de oldukça azdır. Oturdıkları yerde sallanma, çığner gibi yapma, parmak emme, sallanma gibi bedensel haz kaynaklarına sık başvururlar. Bunlar, çocuğun kendini uyarmak için yaptığı hareketlerdir. Ayrıca ileri durumlarda yalancı zekâ gerilikleri görülebilmekte, hatta bunlar çoğu zaman kalıcı olmaktadır. İlk yaşlarda yuvaya verilen çocuklar 3-4 yaşlarında tekrar evlerine dönseler bile zekâları normale dönmeyebilmektedir. Bu çocukların beslenme ve bakım koşulları ne kadar iyi olursa olsun ölüm ve hastalanma oranları ebeveynleriyle yaşayan çocuklara göre daha yüksek, yürüme, konuşma ve tuvalet eğitimleri daha geri, boyları ve kiloları ise yaşlarının altındadır (Öztürk, 2002:566-570).

Bu dönemde tecrübe edilen bağlanma ilişkisinin yetişkinlik dönemine geldiğinde de özellikle depresyon, agorafobi ve sınır kişilik bozukluğu, ayrılma anksiyetesi gibi rahatsızlıklara sık rastlandığı görülmüştür (Tüzün ve Sayar, 2006:15). Bowlby'nin varsayımına göre büyük olasılıkla fobik yetişkinler, ilk olarak örselenmeye maruz kalmışlardır. Aynı şekilde sınırda kişilik bozukluğu da ayrılma endişesiyle yakın bağlantılı konulardan biri olarak görülmüştür (Güleç ve Köroğlu, 1998:751). Görüldüğü gibi ilk dönem anne çocuk iletişimi yaşamı derinden etkileyen izler bırakmakta bu yapı yetişkinliğe taşınmaktadır. İşte bu süreç içerisinde ilişki yapısı etkilenen bir unsur da insanın Yaratıcı ile kurduğu bağıdır. Çalışmamızın diğer bölümünde bu ilişki ya da bağa değinilmiştir.

1.4. Bağlanma ve Din

Bu bölümde, son otuz yıl içerisinde giderek daha fazla araştırmacının ilgisini çeken bağlanma-din ilişkisine değinilecek, ardından bağlanma kuramının dinî kültürümüz açısından geçerli bir yapı sunup sunamayacağı tartışılacaktır.

1.4.1. Bağlanma ve Din

Kirkpatrick ve meslektaşlarının geliştirdikleri Tanrı'ya bağlanma yaklaşımı bilişsel olarak gelişen, etkili ve dolaylı bir ilişkidir. Bu yaklaşımın temelinde, anne çocuk iletişimde annenin güven sağlayıcı rolünde olduğu gibi Tanrı'nın da inanan birey için güven sağlayıcı bir işlev gördüğü fikri yatar (Kirkpatrick, 1992, 1997, 1999; Grandqvist ve Hagekull, 1999). Bağlanma kuramı din bağlamında ele alındığında anlaşılan şey, bireylerin Tanrı'ya yönelik olarak geliştirdikleri bağlanma ilişkisidir (Kirkpatrick ve Rowatt, 2002). 1990'dan itibaren bağlanma kuramı aşamalı olarak birçok uygulamalı araştırma ile insan-Yaratıcı ilişkisine uyarlanmıştır (Kirkpatrick, 1992, 1994, 1995, 1997, 1998; Kirkpatrick ve Shaver, 2002; Rowatt ve Kirkpatrick, 2002). Bowlby'e göre anne ya da bakıcısı ile çocuk arasındaki dinamik sistem, çevresel her türlü tehdit anında aktif hâle gelmektedir (Sroufe ve Waters, 1977). Dolayısıyla temel bakıcı ya da bağlanma objesi, herhangi bir tehdit algısı durumunda güvenli bir sığınak ve korunaklı cennet işlevi görürken, tehlikenin yokluğunda da güvenli bir temeli oluşturur (Kirkpatrick, 1998). İşte tam da bu noktada çocuk ile bakıcı arasında bulunan sığınma, yardım, güvenlik, rahatlama ve huzur bulmayı isteme tecrübeleri birey ile Yaratıcı arasındaki tecrübelerle benzerlik gösterir. Bowlby'nin prototip bağlanma figürü olarak karakterize ettiği yapıda Tanrı, "Daha güçlü, daha bilge öteki-wiser other" yerini alır. Bağlanma ilişkisinin güvenli bir sığınak oluşturması insanların üzüntü ve tehlike zamanlarında dine yöneldiği gerçeği ile de açıklanabilir (Kirkpatrick ve Shaver, 1992:267-270).

Kirkpatrick ve Shaver'a göre dinin birçok boyutu tıpkı romantik aşk ilişkisinde olduğu gibi bağlanma kuramına dayanılarak kavramsallaştırılabilir (Kirkpatrick ve Shaver, 1990:315-334). Böylelikle Kirkpatrick, bağlanma teorisi-

nin dindarlığın gelişimi ve Tanrı¹⁷ algısı konularında güçlü bir şema sunabileceğini (Kirkpatrick, 1992) ve inanan bireyin Yaratıcısı ile kurduğu iletişimin bağlanma ilişkisini tanımlayan çok önemli bir kriter olduğunu belirtir. Kirkpatrick'e göre Tanrı, teorik olarak bağlanma objesi işlevi görür (Kirkpatrick, 2005). Çünkü monoteistik dinlerin temelinde Tanrı, ideal koruyucu ve güven verici bir anlam taşır (Kirkpatrick, 1997). Aynı zamanda Tanrı da insanlar için zorluk ve kriz dönemlerinde sığınacakları bir liman, güvenli bir cennet (Kirkpatrick, 1999; Collins ve Feeney, 2000) ve korunaklı bir kale olarak işlev görür (Ainsworth ve Arkadaşları, 1978; Bowbly, 1988; Kirkpatrick, 1999). Kirkpatrick bireyin de Tanrı'ya yönelik olarak bağlanma ilişkisi davranışlarını gösterdiğini belirtir. Örneğin yakınlığı arama, ilişkinin yoksunluğunda kaygılı ve huzursuzluk gösterme vb. davranışları göstermedir. (Kirkpatrick, 1994). Kirkpatrick'e göre eğer bir kimse, kendisini Tanrı'yla ya da diğer ilahî varlıklarla bir ilişki içerisinde hissederse o birey için Tanrı, sıkıntılı ve zor anlarında güvenilir bir üs veya sığınak işlevi görecektir. İşte bu noktada Kirkpatrick, bağlanma kuramının dinî inanç ve yaşantıyı anlamada işlevsel ve açıklayıcı bir fonksiyonu olduğunu belirtir (Kirkpatrick, 1995:462). Noller'a göre de Tanrı düşüncesi (idea of God), bağlanma teorisi açısından tehlike dönemlerinde koruyucu ve rahatlatıcı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla her yerde hazır ve nazır/mevcut (omnipresent) Tanrı algısı, gündelik problemlerle başa çıkmada ve yaşamın zorluklarına karşı göğüs germede güvenli bir temel sağlamaktadır (Noller, 1992:32).

Kirkpatrick'e göre herhangi bir tehlike olması durumunda, Tanrı'nın güvenli bir üs niteliği taşıması kişinin çevresini keşfetmesinde ve nitelikli ilişkiler kurabilmesinde etkili bir unsurdur. Tanrı'nın ihtiyaçlara her an yanıt veren, her an mevcut olarak algılanması da yüksek kendilik saygısına, kaygıdan uzak olma duygusuna etki ederek bireyde rahatlama yaşatır. Ayrıca Tanrı'nın güvenli bir üs olarak algılanması bireydeki yalnızlık hissini azaltıcı bir işlev görür (Kirkpatrick, 1999:955-957).

¹⁷ Bağlanma teorisi Hıristiyan inanç sistemi ekseninde incelendiği için çalışmamızda bağlanma ve dinle ilişkili Batı literatüründen söz edildiğinde 'Tanrı' kavramı, kendi çalışmamızda ise 'Allah' kavramı kullanılacaktır.

1.4.2. Tanrı'ya Bağlanma Tarzları

Kirkpatrick, 1997'de bireylerin Tanrı'ya bağlanmalarındaki farklılıklara dayanarak, bağlanma ve dindarlığın boyutları konusunda iki temel hipotez önermiştir. Bunlardan birincisi, *İlişki/Corespondence Hipotezi*'dir. Bu hipoteze göre bağlanma figürü ile kurulan ilk tecrübeler içsel çalışan şemaları oluşturmakta, bunlar da yeni bağlanma ilişkilerine zemin hazırlamaktadır. Bu hipoteze göre çocukluk dönemi bağlanma yapısı ile Tanrı'ya bağlanma arasında direkt bir ilişki olduğu varsayılmıştır. Aynı şekilde aile ile kurulan güvenli bağlanma ilişkisinde de dinî sosyalizasyon ve yetişkin dindarlığının şekillenmesinde belirleyici unsurlar olduğu gözlenmiştir (Granqvist ve Hagekull, 1999; Kirkpatrick, 1997, 1998; Kirkpatrick ve Shaver, 1990, 1992; Beck ve McDonald, 2004).

Kirkpatrick'in (1997) önerdiği ikinci hipotez *Telafl Edicilik/Compansational Hipotezi*'dir. Bu hipoteze göre Tanrı, Ainsworth'un (1985) belirttiği yerini alıcı/*suggogate attachment*- görevini üstlenir. Buna göre aile ile kurulan güvensiz bağlanma ilişkisi bireyi güvenli bağlanma ilişkisi arayışına götürmektedir. Böylelikle güvensiz bağlanma ilişkisi olan bireyler yetiştirme süreçlerinde güven duygusunu yeterince alamadıkları için bu eksikliklerini Tanrı'ya bağlanarak telafi etmektedirler. Dolayısıyla bu hipotezin merkezinde stres temel bir işleve sahiptir. Hayta'ya göre, bağlanma teorisinin dine uygulanmasının temelinde yatan önemli sebeplerden birisi "içsel çalışan şemalar" olarak kavramlaştırılan yapıdır (Hayta, 2006:40). Bilindiği gibi içsel çalışan şemalar anne-çocuk iletişimi çerçevesinde gelişen zihinsel süreçlerdir. Bu şemalar bireyin kendine ve diğerine yönelik olarak geliştirdiği algılarını oluşturur. Bu algılar bireyin ilişkilerini, kısıcası yaşamını belirler. Aynı şekilde insan da yaratıcısına yönelik şemalar-algılar oluştur ki, bunlar onun yaratıcısıyla kurduğu ilişkisini belirleyen yapılardır.

1.4.3. Bağlanma Kuramının Dinî Konulara Uyarlanmasına Getirilen Eleştiriler

Bu konunun dinî alana uyarlanması ve farklı dinler bağlamında uygulanabilirliği konusunda tartışmalar olmasına rağmen, kuramın dinî yaşamın anlaşılması noktasında önemli işlevlerinin olduğunu kabul etmek gerekir. Bu açıdan

gerek bağlanma kuramının dinî konulara uyarlanmasındaki sıkıntılar, gerekse kuramın Hıristiyan Tanrı algısı çerçevesinde geliştirilmiş olması, konunun çok boyutlu ele alınmasını gerektirmektedir. Getirilen eleştiriler kuramın dinî konulara uyarlanıp uyarlanamayacağı, farklı dinler bağlamında uygulanabilirliği ve yönetime yönelik eleştirilerdir.

Konu ile ilgili olarak ilk eleştiri, bağlanma kuramının dinî konulara uyarlanıp uyarlanamayacağı ile ilgilidir. Bilindiği gibi bağlanma kuramı anne-çocuk arasındaki ilişki çerçevesinde gelişir. Bu ilişki iki somut varlık arasında gelişmekte ve şekillenmektedir. İnsan-Yaratıcı arasındaki ilişki ise ontolojik varlıkları farklı olan iki varlık arasında gerçekleşen duygusal ve düşünsel boyutları olan soyut bir ilişkidir. Dolayısıyla konuyu bu açıdan değerlendirebiliriz. Konu ile ilgili olarak Noller, Bowlby'nin kavramsallaştırmasından hareketle, Tanrı'nın "bilge öteki/*wiser other*" olarak algılanmasıyla, insan-Tanrı arasındaki ilişkinin anne ve çocuk arasındaki ilişkiye benzeyebileceğini dolayısıyla din psikolojisi çalışmaları açısından kabul edilebilir ve değerli olabileceğini ifade eder. Ayrıca o, kuramın farklı kültürel gruplara, belirli bir kültürdeki inanan ve inanmayan bireylerin stres, ilişkinin sona ermesi, yas/matem (*bereavement*) gibi konular üzerinde çalışılması ile bazı gizli kalmış sorulara yanıt verilebileceğini de belirtir. Kısaca o, dinî davranışın yapısı ve insan ilişkilerini anlamamız açısından kuramın dinî konulara uyarlanmasının son derece önemli olduğunu vurgular (Noller, 1992:35).

Schleimacher'e göre duygular tamamıyla bağıllık/*feelings of absolute dependency*'dir. Dolayısıyla ona göre Tanrı'ya inanma ya da bağlanma insanın kendine güvensizliğinden ya da eksikliğinden beslenebilir. Tam da bu noktada Kirkpatrick'in önerdiği telafi edici hipotez akla gelir. Bu hipoteze göre güvensiz ilişki geçmişi bireyi Tanrı'ya inanmaya yöneltir. İşte bu durumda Tanrı mükemmel bir bağlanma nesnesi görevini yerine getirir (Akt., Miner H. Muren, 114). Diğer taraftan Kaufman'a göre de Tanrı düşüncesi tamamıyla yeterli bir bağlanma objesidir. Hatta o, tartışılması gereken konunun anne ya da baba imajı olmadığı, bilakis Tanrı'nın koruyan, kollayan, bakan, güven veren fonksiyonunun önemli olduğunu belirtir ki bu, tıpkı çocuğun her an ailesinin yanında olması

gibi güvenilir bir fonksiyonu yerine getirmesiyle eşdeğer nitelik taşır (Kaufman, 1981:67; Akt., Kirkpatrick, 2005).

Kirkpatrick dinin, güven ihtiyacına dayanarak temellendirilebileceğini belirtir (Kirkpatrick, 1991). Ona göre Tanrı, teorik olarak bağlanma objesi fonksiyonunu yerine getirir. Çünkü tek Tanrılı dinlerde Tanrı, ideal koruyucu ve güven verici anlamlarını taşır (Kirkpatrick, 1997). Dolayısıyla ona göre bağlanma kuramında bakıcının ya da annenin yerine getirdiği görev, insan-yaratıcı düzleminde gerçekleşir. Tanrı, inanan birey için güvenli bir temel, korunaklı bir cennettir. Ayrıca bireyin yaratıcısına yönelik olarak yakınlık araması ve ilişkinin yoksunluğunda da kaygı davranışı göstermesi bağlanma davranışları olarak görülür (Kirkpatrick, 1994). Kirkpatrick (1992–1998), yaptığı çalışmalarda Tanrı'ya bağlanma ve bunun sonucu oluşan dinî davranışların bağlanma süreci açısından ele alınabileceğini belirterek şu sorulara yanıt vermek gerektiğini belirtir: Teolojik olarak Tanrı neden bağlanma objesi olarak kabul edilmelidir? Tanrı ile kurulan bu ilişki nasıl gelişmektedir?

Getirilen temel eleştirilerden bir diğeri ise kuramın farklı dinler bağlamında uygulanıp uygulanamayacağıdır. Bağlanma kuramının dinî konulara uyarlanması ilk olarak Hıristiyan Tanrı algısı çerçevesinde olmuştur. Dolayısıyla konunun Yahudilik ve İslam dinleri açısından değerlendirilmesi noktasında tartışmalar söz konusudur. Üç büyük monoteist dinin Tanrı inançları ve yaratıcı düşüncesi birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar bireylerin yaratıcı algılarını şekillendirmekte, bu da insanların pratik yaşamlarına yansımaktadır. Dolayısıyla bir din geleneğine dayandırılarak kavramsallaştırılan tanımlar diğer bir din açısından uygulanabilecek boyutta olmayabilir. Çünkü kavramsallaştırma ve tanımların temelinde din, kültür ve değer yargıları yer almaktadır. Dolayısıyla bir dinin kendi kültür ve değer yargılarıyla oluşturulan kavram ve tanımlar bir başka kültüre uymayabilir. Bu açıdan dinlerin Yaratıcı algıları gündeme gelmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Hıristiyanlık Yahudilik ve İslam'ın yaratıcı algısına kısaca değinmek gerekir. Hıristiyanlığın öğretisini 'eski ve yeni ahit' adı verilen iki kitap oluşturmaktadır. Hıristiyanlıkta Tanrı,

ebedî, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve yaratan, her yerde hazır ve nazır, hayat veren, merhametli, bağışlayıcı, yüce, adil, sonsuz, ödül ve ceza veren tek varlıktır (Michel, 1992:55-56). Hz. İsa'ya vahyolunan Hıristiyanlık evrensel nitelik taşır. Hıristiyanlık, aslı itibari ile tek Tanrılı bir din olmakla birlikte, zamanla bu dinde teslis inancı (üçlü Tanrı anlayışı) gelişip egemen olmuştur (Tümer-Küçük, 1993:232-235). Hz. İsa'nın öğretisinin temelini, sevgi oluşturmaktadır. O bunu 'Ben sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin.' diyerek dile getirmiştir (Yuhanna, 23/34). Ayrıca Hıristiyan inanç sisteminde "Asli günah" düşüncesi yaratıcı ile kurulan ilişkide temel bir işleve sahiptir. Dolayısıyla Hıristiyan düşüncesindeki bu boyut kavramların gelişiminde etkili unsurlar olarak karşımıza çıkar. Hıristiyan Tanrı algısının sevgi üzerine bina edilmesi ve Hz İsa figürünün varlığı bağlanma kuramının Hıristiyanlık açısından daha uygulanabilir bir zemin olduğu düşüncesini doğurur. Bu konuda Miner ve Miren, bağlanma kuramının Hıristiyanlık dini açısından değerlendirilmesi ve uyarlanmasının daha yerinde olacağını; Yahudilik ve İslam açısından ise karşılaştırma yapılması gerektiğini vurgular (Miner ve Miren, 2002:115-119). Aynı şekilde Noller'a göre de bağlanma kuramının Hıristiyan dinî inancı açısından değerlendirilmesinin daha yerinde bir tercih olduğunu belirtir. Noller, biraz da önyargılı bir tavırla bunun sebebini şu şekilde açıklar: 'Hıristiyanlıkta seven Tanrı inancı hâkimdir. Buna karşın diğer dinler düşünüldüğünde örneğin İslam'da, Tanrı, intikam alan ve cezalandıran kavramlarla nitelendirilir.' ifadesine yer verir. Bu yargı onu bağlanma kuramının İslam inanç sisteminde uygulanamayacağı inancına götürmüştür. Ayrıca o, bağlanma kuramından her şeyi açıklamasının beklenmemesi gerektiğini belirtir (Noller, 1992:30). Noller'ın yorumu geleneksel din algısı ve bilgisi söz konusu olduğunda haklılık payı görünse bile İslam dininin önerdiği yaratıcı algısının sadece intikam alan, cezalandıran vb. olumsuz nitelikte sıfatlarla nitelendirilemeyeceği ifade edilmelidir. Şöyle ki İslam'a göre Yaratıcı hem celal hem de cemal sıfatlarını içerir. Sevgi, merhamet, şefkat koruma duyguları cemal yönünü; cezalandırma, intikam alma, uyarma gibi sıfatları ise celal yönünü ifade eder. Fakat bu sıfatlarda bir denge söz konusu olup yaratıcının sevgi, güven ve merhamet, ko-

ruma gibi sıfatları ön plana çıkar.¹⁸ “Allah rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır (Enam 6/12)” ayeti de yaratıcının rahmet ve sevgi sıfatının diğer sıfatların üzerinde merkezi bir yerinin olduğuna işaret eder.

Diğer taraftan Yahudilik ilahî kaynaklı, evrensel nitelik taşıyan dinlerin en eskisidir. Fakat evrensellik özelliğini koruyamamış ve Babil sürgününden sonra millî bir nitelik kazanmıştır (Tümer ve Küçük, 2009:176-177) Dolayısıyla Yahudi Tanrı’sı tektir ve yalnız Yahudilere aittir. (Sena,1978:169). Yahudiliğin temel esaslarını Hz. Musa’ya indirilen ‘On Emir’ oluşturur. Yahudilikte Tanrı, acıyan, lütfeden, geç öfkelenen, herkese yardım ve iyilik eden, haksızlıkları ve günahları bağışlayan, fakat suçluları da cezasız bırakmayan, kendisinden başka bir Tanrı’ya ibadeti yasaklayan, kıskanç bir Tanrı’dır. Fakat aynı zamanda bu Tanrı kendisine sığınanları koruyan, insana kuvvet veren ve doğru yola ulaştıran ve insanı aydınlatan bir Tanrı’dır. Yahudilik’e göre Tanrı’yı seven ve emirlerini yerine getirenlere yardım edilecek, getirmeyenler ise çeşitli sıkıntılarla cezalandırılacaktır (Çıkış, 20/6; Çıkış, 34/14; Mezmurlar, 18/28-32; Levililer, 26/1-46; Sönmez, 1993:26-27, 132-134). Ayrıca Yahudilerin Tanrı’sı güreşir, –Hz. Yakup’la olduğu gibi–, anlaşmalar yapar, tehdit eder, vaatlerde bulunur ve buyruklar gönderir (Sena, 1978:169). Yahudi Tanrısı Hıristiyan Tanrı algısında olduğu gibi sadece sevgi temelli olmamakla birlikte merhamet, bağışlayıcılık, iyilik etme ve acıma gibi sıfatlar açısından bağlanma kuramı açısından değerlendirilebileceği söylenebilir. Fakat Yahudiliğin evrensel niteliğini yitirmesi ve tek bir ırka tahsis edilmesi annenin çocukları arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin sevgi, şefkat ve korumasını eşit oranda vermesi noktasında farklılaştığı söylenebilir.

İslam dininin öngördüğü yaratıcı algısında ise Kur’an ve Peygamber sözleri bireyin Yaratıcı algısının gelişmesinde etkili unsurlar olarak karşımıza çıkarlar. Allah ‘Soyut, insanın havsalasını, akıl sınırlarını aşan, aklın O’nun varlığını kavrayamayacağı, ama var olduğunu anladığı yücelerden yüce olan, her şeyi çevreleyen ve kuşatan bir varlıktır. (Atay, 1995:83-85).İslam’ a göre yaratıcının,

¹⁸ Allah’ ın sevgi ve merhamet içeren isimleri: *Rahman, Rahim, Selam, Mümin, Gaffar, Vehhap, Fettah, Basit, Latif, Halim, Rafi, Mu’iz, Gafur, Şekur, Kerim, Mucib, Vasi, Vedüd, Vekil, Metin, Veliy, Mukaddim, Ber, Tevvab, Hadi, Afüvv, Rauf, Sabur.*

her şeyi bilen, var eden, güçlü, kudretli, yarattığı her şeye karşı sonsuz merhamet sahibi, koruyan, var eden ve rızık veren gibi birçok sıfatları vardır. İslam'a göre yaratıcı uzakta değil, her daim bireyin yanında olan ve onu koruyandır ki bu, 'Ben size şah damarınızdan daha yakınım' (50/Kâf, 16) ifadesiyle belirginleşir. İslam'da Yaratıcı kendisini 99 ismiyle sunar. Bu isimlerde görülen temel ortak nitelik, yaratıcının sevgi, koruma, merhamet, acıması, dualara yanıt vermesi ve ve her an var olmasıdır. Bu isimler bir denge ve uyum içerisinde insana yansı- maktadır. Allah'ın cemal isimleri, merhameti, bağışlayıcılığı, sevgi ve koruyucu- luğu simgelerken; celal isimleri de adaleti, yargılayıcılığı ve azabı simgeler. Kirkpatrick ise dinlere göre bağlanma teorisi dinamiklerini açıklarken 'bağlan- ma'nın öncelikle *İslam* ve *iman* kavramlarının açılım ve anlamlarında görüldü- ğünü belirtir. Ayrıca o, İslam dininin Allah tasavvuru, Yahudi ve Hıristiyan Tan- rı anlayışlarından önemli şekillerde ayrılrsa bile, bağlanma dinamikleri bakımın- dan benzer psikolojik süreçler içerdiğini belirtir (Kirkpatrick, 1999:462).

Görüldüğü gibi üç dinin yaratıcı algısı farklı olmakla birlikte Yaratıcının koruyuculuk, güven, merhamet gibi özellikleri ile birleşir. Dolayısıyla bir dinin diğer bir dine göre öncelenmesinden ziyade ifade ettiği düşünsel ve duygusal bağ açısından konunun değerlendirilmesinin yerinde olduğu söylenebilir.

Eleştirilen yönlerden bir diğeri ise yöntemle ilişkilidir. Bağlanma kuramı- nın özellikle yaşamın ilk dönemlerine vurgu yapması, buna karşın tüm yaşam süreci hakkında değerlendirmelerde bulunmasıdır. Dolayısıyla bu durum araş- tırmacılara göre bağlanma kuramının dinin sosyal yönünü açıklama konusunda yetersiz kaldığı sonucuna götürmüştür. Gerek bağlanma teorisi, gerekse nesne ilişkileri teorisi, bakıcı ile iletişime, fiziksel dış stres unsurlarına ve psikolojik ve genetik faktörlere vurgu yapmaktadır (Granqvist, 2006:9; Luyten ve Corveleyn, 2007:85). Bu iki yaklaşım, bağlanma ilişkilerini, içsel çalışan modelleri, kendilik ve diğerine ait bilişsel-duygusal şemayı içermekte, fakat bu sayılan noktalar di- nin sosyal boyutunu açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır (Blatt, Auerbach ve Levy, 1997; Luyten, Blatt ve Corveleyn, 2005). Din psikolojisi alanındaki bağlanma ile ilişkili çalışmaları genelde çok küçük örneklem grupları üzerinde

yapılmıştır. Bu da kuramın dinî konularla ilişkili olarak genelleştirilmesi noktasında birtakım sıkıntıları gündeme getirir (Granqvist, 2006).

Görüldüğü gibi gerek bağlanma kuramının dinî konulara uygulanması, gerekse yöntem ve uygulama ile ilişkili sorunlar, kuramın İslam dini açısından değerlendirilmesi noktasında daha ince bir sorgulamayı gerektirmektedir. Bu sebepten aşağıda konu ile ilişkili değerlendirmelere yer verilecektir.

1.4.4. Tanrı'ya Bağlanma Yöneliminin Ölçülmesi

Hatırlanacağı üzere Tanrı'ya bağlanma bilişsel olarak gelişen etkili ve dolaylı bir ilişki olup anne çocuk iletişiminde annenin güven sağlayıcı rolünün, insan Tanrı ilişkisinde Tanrı'nın, inanan birey için koruyucu ve güven sağlayıcı bir işlev görmesidir (Kirkpatrick, 1992, 1997, 1999; Grandqvist ve Hagekull, 1999).

Bağlanma kuramı çerçevesinde Tanrı'ya bağlanma yöneliminin daha önce yapılmış araştırmaları incelendiğinde, farklı ölçüm araçlarıyla incelenmeye çalışıldığı gözlenmiştir. Bu çerçevede Tanrı'ya bağlanma konusu ile ilişkili Hıristiyan Tanrı algısı çerçevesinde geliştirilmiş Tanrıya Bağlanma Ölçekleri bulunmaktadır (Kirkpatrick ve Rowatt, 2002:637-651; Beck R. ve McDonald, A. 2004:92-103; Calvert, 2010). Daha önce geliştirilmiş ve çeşitli araştırmalarda kullanılmış söz konusu ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

1. Attachment to God / Tanrı'ya Bağlanma: Bu ölçek Kirkpatrick ve Rowatt tarafından, Kirkpatrick ve Shaver'ın 1992 yılındaki çalışmasını dikkate alınarak 2002 yılında geliştirilmiştir (Kirkpatrick ve Rowatt, (2002:637-651). Bu ölçek kaygı boyutunun 3 madde ve kaçınma boyutunun 6 madde olduğu toplam 9 maddelik Likert tipi derecelendirme ölçeğidir. Bu ölçekte yetişkin bağlanma ölçeklerinde olduğu gibi iki boyut ve dört kategori bulunmaktadır. Bu ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları kaçınan boyutu için .92 kaygı için ise .80'dir.

2. Attachment God Inventory/Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği: Bu ölçek, Brennan, Clark ve Shaver 1998'in "Yakın İlişkilere Yaşantılar Envarteri"nden esinlenerek Beck ve McDonald tarafından 2004'te geliştirilmiştir. Bu envantere

çocukluk ve yetişkinlik dönemi bağlanma ölçeklerinin temel iki boyutundan kaygı ve kaçınma boyutları dikkate alınmıştır. Bu ölçek toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları kaçınan boyutu için .86 kaygı için ise .87'dir (Beck R. ve McDonald, A. 2004:92-103; Beck, 2006:125-132).

3. Attachment to God Scale/Allah'a Bağlanma Ölçeği: Bu ölçek Beck ve McDonald (2004) ve Kirkpatrick & Shaver (2002) tarafından geliştirilen ölçek maddelerinin bir araya getirilmesi ile Calvert (2010) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek kaygı ve kaçınma boyutlarının olduğu toplam 15 maddelik Likert tipi derecelendirme ölçeğidir. Ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları kaçınan boyutu için .79; kaygı için ise .87'dir.

4. Relationship Scale Questionary-to God/Tanrı'ya Bağlanma İlişkisi Ölçeği Soru Formu: Gomes L. tarafından 2000 yılında Bartholomew'in 1990 yılında geliştirdiği dört kategorili modelden adapte edilerek geliştirilmiştir. Toplam 28 maddeden oluşmaktadır. Soru formu şeklinde oluşturulmuştur. 1 ile 7 arasında Likert tipinde derecelendirilmiştir. Bu soru formunda güvenli, saplantılı, kaygılı ve kaçınan boyutları olmak üzere dört kategori bulunmaktadır (Gomes, 2000:176).

1.5. Tanrı'ya Bağlanma ve Psikolojik İyi Olma Hali

Buraya kadar genel anlamda bağlanma kuramı ve kuramın din alanına uyarlanması çerçevesinde teorik altyapıya değinilmiştir. Bu başlık altında da din psikolojisinin belki de en problemlisi bir o kadar da üzerinde en yoğunluklu durulan konularından biri olan din-sağlık ilişkisine, Tanrı'ya bağlanma kuramı çerçevesinde değinilecektir. İnsan, doğası gereği, psikolojik veya fizyolojik olarak sağlıklı olmak ister. Psikolojik sağlık ya da psikolojik iyi olma hali, bireye yöneltilen tüm içsel ve dışsal etkiler sonucunda kişinin kendinde anlam, yeterlilik, kontrol ve yaşama gücünü hissetmesi olarak tanımlanırken fiziksel sağlık ise vücuttaki or-

ganların görevlerini gereği gibi yerine getiriyor olmasıdır.¹⁹ Ryff'e göre psikolojik iyi olma²⁰, kişinin yaşam amaçlarından ilişkilerine, potansiyelinin farkında olup olmadığına; diğer insanlarla ilişkisinin kalitesinden, yaşamıyla ilgili ne hissettiğine kadar geniş bir yelpazede değerlendirilir (Ryff ve Keyes,1995). Bu bileşenler bireyin geçmiş yaşamına veya kendisine ilişkin olumlu değerlendirmelerini (kendini kabul), bir birey olarak devamlı geliştiği duygusunu (bireysel gelişim), bireyin yaşamının anlamlı ve amaçlı olduğu inancını (yaşam amacı), diğerleriyle ilişkilerinde kaliteye sahip olmayı (kaliteli iletişim), bireyin kendi yaşamını ve etrafındaki dünyayı etkili bir şekilde yönetebilme kapasitesini (çevresel hakimiyet) ve kendi kendine karar verme duygusunu (özerklik) içerir (Ryff, 1989a, 1995).

Bu çerçevede Psikolojik iyi olma ya da sağlık ve din ilişkisine yönelik olarak sağlığın korunması ve iyileştirilmesinde dinin fonksiyonu olduğuna yönelik birçok araştırma yapılmıştır (James, 1931;pargament, 1997; Ellison ve Ark, 2001, 2002, 2004, 2008, 2009; Allport, 2004; Jung, 1996; Yalom, 2001; Argyle, 2000; Yaparel, 1987; Yapıcı, 2007; Ekşi, 2001; Özdoğan, 2006; Beit-Hallahmi ve Argyle, 1997; Flannelly, 2007, 2008; Fabricatore, 2004; Hertel ve Donahue, 1995; Granqvist, 1998; Granqvist ve Hagekull, 1999; 2003; Kirkpatrick, 2004; Rowatt ve Kirkpatrick, 2002). Bu araştırmalarda ulaşılan temel noktalar din duygusu ya da inancının, bireyi tehdit eden problem ve zorluklara karşı güven ve koruma duygusu sağladığı (Bradshaw, Ellison ve Marcum, 2010), kişilerarası ilişkiler, stresle başa çıkma, özsaygı ve yalnızlıkla baş etmede etkili olabileceği, (Kirkpatrick, 2005) ölüm sonrası yaşama inanma ile kaygı, depresyon, obsesif kompulsif bozukluklar, paranoya, fobik bozukluk ve somatizasyon arasında belirgin derecede negatif ilişki olduğu çıkan sonuçlardan bazılarıdır (Flannelly, Ellison, Kathleen, Koenig ve Karuse, 2006). Farklı araştırmalarda da olumlu öte dünya inancı ile psikiyatrik semptomlar arasında negatif ilişki olduğu, diğer taraftan olumsuz öte dünya inancı ile semptomlar arasında pozitif ilişki gözlemlendiği

¹⁹ [http://pdr.gen.tr/tag/uyum/\(10.01.2009\)](http://pdr.gen.tr/tag/uyum/(10.01.2009)).

²⁰ Bu çalışmada "psychological well being" kavramı yer yer psikoloji sağlık ve psikolojik iyi oluş olarak kullanılmıştır.

tespit edilmiştir. Ayrıca öte dünya ile ilişkili olumsuz inançların düşük ruh sağlığı ile ilişkisi ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, bu sonucun sürpriz olmadığını, hatta herhangi bir bireyin “Tanrı beni koruyor.” şeklinde bir inanca sahip olduğunda bu inancın kişi üzerinde koruyucu ve rahatlatıcı bir etkiye sahip olacağını da belirtmektedirler (Flannelly ve Arkadaşları, 2008:2, 13, 14, 15). Yine başka bir araştırmaya göre de dini başa çıkmanın fiziksel zihinsel ve ruhsal sağlıkla pozitif ilişki içerisinde olduğu görülmüştür (Ellison, 1994). Başka bir araştırmada da kendilerini dindar olarak tanımlayanların dinî grubun niteliği ve katılımları, çalışma, aile, sosyal destek ve ekonomik durum değişkenlerinin niteliğine bakılmaksızın kendilerini daha mutlu hissettikleri ayrıca liberal dinî gruba bağlı olanların köktenci gruba bağlı olanlara göre de kendilerini daha sağlıklı fakat az mutlu hissettikleri görülmüştür (Green, Morgan ve Elliott, 2010: 149–163).

Dindarlık ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada da Hackney ve Sanders (2003:35) dini ‘Kurumsal, ideolojik ve bilişsel ya da bireysel’ olmak üzere üç kategoride sınıflamışlardır. Onlar, kurumsal din ya da dindarlığın psikolojik sağlıkla düşük düzeyde; bireysel dinin yüksek düzeyde ve ideolojik dinin orta düzeyde ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Yurtiçinde yapılmış çalışmalardan Yaparel’in araştırmasına göre de dinî inanç ve uygulamaların –ibadet, dua, dinî tecrübe gibi– birey için hayatın anlamına dair ipuçları ve açıklamalar verdiği gözlenmiştir. Buna göre dinî inancın insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan ahlaki konulara rehberlik edebildiği, ölüm olgusunun yol açtığı kaygı ve korkularla baş etmede güçlü bir destek unsuru olduğu ve yaşam süreci içerisinde karşılaşılabilecek krizlerle başa çıkma becerisi kazandırdığı görülmüştür. Ayrıca dinsel katılımı yüksek bireylerin, daha tatminkâr bir yaşam sürdürdükleri; dinî yaşamla ilişkisini aktif tutan yaşlı nüfusun, öznel iyilik hâlinin yüksek olduğu; dinin, yaşlılık döneminin temel problemlerinden olan yalnızlık duygusu veya sosyal soyutlanmanın azaltılmasında etkili unsurlar olduğu görülmüştür (Yaparel, 2006).

Yapıcı’nın (2007) Türkiye din psikolojisi çalışmalarını değerlendirildiği araştırmasında dindarlığın birçok boyutu ile psikososyal değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre Allah ile içsel temas kuran, ona yöne-

len, ona güvenen ve onu sık sık hatırlayan gençlerin ruh sağlıklarının daha iyi düzeyde olduğu, Allah'tan yardım ve destek isteyerek dua edenlerin stres, depresyon ve umutsuzlukla baş etmede daha başarılı oldukları ve intihar olasılıklarının daha düşük olduğu görülmüştür (Yapıcı, 2007:308-315). Aynı şekilde Özdoğan'ın (2004) kadın mahkûmlar üzerinde yaptığı uygulamalı çalışmasında da manevi yaşamın birçok faktörünün psikolojik sağlık ve genel iyi oluş hâli ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Din ve psikolojik sağlıkla ilişkili yapılan araştırmaların yaratıcıya bağlanma tarzları ile psikolojik sağlık arasında da benzer sonuçları verdiği gözlenmiştir. Buna göre Tanrı'ya güvenli bağlanmanın düşük düzeyde depresif semptomlar, kaygı, stres, düşmanlık, duygusal tükenmişlik ve yüksek düzeyde yaşam memnuniyeti, özgüven ve diğer pozitif psikolojik verilerle ilişkili olduğu, Tanrı'ya güvensiz bağlanmanın da yüksek düzeyde psikolojik semptomlarla ilişkili olduğu görülmüştür (Desrosiers ve Miller, 2007; Ellison ve Fan 2008; Fabricatore ve Ark., 2000; Fiala ve Ark., 2002; Genia,196; Holland ve Neimeyer, 2006; Kaczorowski,1989; Keefe ve Ark., 2001; Koenig ve Ark., Lawrence,1997; Lazar ve Bjorck, 2008; Leownthal ve Ark., 2000; Murphy ve Ark., 2000; Pieper, 2004; Rippentrop, Altmaier, Chen, Found ve Keffela, 2005; Tisdale ve Ark., 1997; Underwood ve Teresi, 2002; Aktaran Calvert, 2010:56). Yetişkin örneklem üzerinde yapılan bir araştırmada, Tanrı'ya bağlanma ile Tanrı algısı ve psikolojik stres arasındaki ilişki irdelenmiş, Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanmanın stres duyguları ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Tanrı ile kurulan yakın iletişimin stres düzeyi ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca bu araştırmada, güvenli bağlanmanın stresle negatif ilişkisi, kaygılı bağlanmanın ise stresle pozitif ilişkisi gözlenmiştir (Bradshaw, Ellison ve Marcum, 2010:16-17).

Kirkpatrick ve Shaver'ın (1990) yaptıkları araştırmada da Tanrı'ya güvenli bağlanan bireylerin verdikleri yanıtların farklı açılardan zihinsel ve fiziksel sağlıkla ilişkili olduğu görülmüştür. Kirkpatrick ve Shaver'ın bir diğer araştırmasında da Tanrı'ya güvenli bağlananların kaygılı bağlananlara göre yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu ve kaygı, depresyon ve fiziksel rahatsızlıklardan daha az şikâyet ettikleri görülmüştür. Ayrıca bu bulguların romantik bağ-

lanma ile paralellik gösterdiği gözlenmiştir (Kirkpatrick ve Shaver, 1992:270-275). Bu araştırmayı takip eden diğer bir araştırmada ise Tanrı'ya güvenli bağlanma ile yalnız yaşayan bayanların yalnızlık duyguları arasında negatif bir ilişki olduğu, Tanrı'ya kaygılı ve kaçınarak bağlanan yetişkinlerin de kişilik yapısı, genel psikolojik veriler ve dindarlık yapıları arasında anlamlı bir ilişki, nevrotik bozukluklarla Tanrı'ya kaygılı ve kaçınan bağlanma arasında pozitif bir ilişki olduğu, diğer taraftan Tanrı'ya kaygılı ve kaçınan bağlanma ile kendini kabul, onaylama (*agreeableness*) ve farkındalık (*consciousness*) arasında negatif bir ilişki olduğu gözlenmiştir (Kirkpatrick ve Rowatt, 2002:639, 643, 644).

Aile yaşamının, özellikle anne dindarlığının çocuğun dinî gelişiminde etkili olduğu bilinmektedir. Örneğin, Adventist Koleji'nde yapılan bir araştırmaya göre, anneleriyle sıcak ve yakın bir ilişkiye sahip olmayan, kontrolcü ebeveynlere sahip çocukların cezalandırıcı ve uzak bir Tanrı algısına sahip oldukları gözlenmiştir. Ayrıca dindar ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları iletişimin kalitesinin çocukların, ebeveynlerinin dinlerini kabul etmelerinde etkili unsur olduğu görülmüştür (Spilka ve Arkadaşları, 1985; Strahan, 1991). Dolayısıyla aile ile kurulan kaliteli iletişim güvenli bir bağlanmaya, bu da kişiyi Tanrı ile kurulan pozitif bir ilişkiye götürdüğü sonucuna varılmıştır. Bu, Noller'in Tanrı ile kurulan güvenli bağlanmanın sağlık ve genel iyi oluş hâline katkı sağladığı görüşünü desteklemektedir (Noller, 1992:34). Bir başka araştırmada ise anne dindarlığının yüksek olduğu durumlarda bağlanma tarzlarının dinî değişkenler üzerinde zayıf bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür (McFadden ve Levin, 1996).

1.5.1. Tanrı'ya Bağlanma ve Tanrı Algısı

Bağlanma ve din ilişkisinin öncelikli konularından birisinin Tanrı tasavvuru ya da imgesi olduğu söylenebilir. Kirkpatrick (1992), bağlanma teorisinin dindarlığın gelişimi ve Tanrı algısı konularında güçlü bir şema sunabileceğini ve inanan bireyin Yaratıcısı ile kurduğu iletişimin bağlanma ilişkisini tanımlayan çok önemli bir kriter olduğunu belirtir. Daha önce de Freud'un belirttiği gibi Tanrı, baba figürünün bir yansımasıdır (Freud, 1996; Köse, 2000). Bu düşüncenin devamı şeklinde algılanan psikoanalitik yönelimli teorisyenlerin tercih ettiği temel yakla-

şım, bireyin Tanrı imgesinin ebeveyn imgesinin yansıması olduğudur (Rizzuto, 1974). Nesne ilişkileri teorisyenleri, Freud'un teorisini daha geniş bir uygulama haline getirmişlerdir. Onlara göre Tanrı algısı özellikle ebeveynler olmak üzere önemli diğerleriyle ilişkilerin kapsamı içerisinde kazanılmış sunumlara dayanır (Birky & Ball, 1988; Lawrence, 1997). Rizzuto ve bunu takip eden psikologlara göre Tanrı algısının temel işlevi huzur ve anlam kazanma vasıtasıyla benlik ve nesne tasavvurları ile birlikte mevcut durumun gereklerini dengelemeye yardımcı olmasıdır. Kısacası Tanrı algısı insanın yapayalnız var oluş deneyimine aracı olma, hayal kırıklığına uğratan ana babaya karşı daha iyi ve güçlü bir dost olabilme ve ana baba eksikliğini hafifletmede etkin bir güç olma gibi işlevleri yerine getirir (Hökelekli, 2010:120-121). Sayılan bu işlevlerin Tanrı algısını şekillendirdiği Tanrıya bağlanma tarzları sonucu oluştuğu söylenebilir. Örneğin yetişkin örneklem üzerinde yapılan bir alan araştırmasına göre Tanrı'ya bağlanma tarzlarının Tanrı algısından daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ellison, 2010).

Tanrı algısı ve Tanrıya bağlanma ile ilişkili yapılan araştırmalara bakıldığında ise bu ilişkinin daha da belirginleştiği söylenebilir. Örneğin, sosyalleşme (*social desirability*), içsel dindarlık, Ortodoks dindarlığı (*doctrinal orthodoxy*) ve seven Tanrı algısının, Tanrı'ya kaygılı bağlanma ve nevrotik bozuklukla belirgin bir ilişki içinde olduğu, kaçınan Tanrı'ya bağlanmanın da ölüm duygusu ve bu duyguyu kabullenme ile negatif bir ilişki içinde olduğu görülmüştür (Kirkpatrick ve Rowatt, 2002). Başka bir araştırmada da Kirkpatrick'in (1997, 1998), önerdiği telafi edici hipotez desteklenmiş buna göre Tanrı'nın, güvensiz bağlanma modelleri gösteren bireyler için telafi edici bir bağlanma figürü olabileceğini göstermiştir.

Din ve sağlık ilişkisi üzerine yapılan araştırmalar dine yönelik düşünce ve pratiklerin de bireylerin strese karşı verdikleri tepkileri anlayabilme konusunda etkili unsurlar olduğunu göstermektedir. Örneğin, Ellison ve meslektaşlarının farklı zamanlarda yaptıkları araştırmalardan alınan sonuçlara göre, stresle ilişkili direkt ve dolaylı olmak üzere iki yönelim olduğu görülmüştür. Onların kavramsallaştırdıkları direkt etki modeline göre, Tanrı'ya güvenli bağlanan, sevgi yönelimli Tanrı algısının stresle negatif ilişki içinde olduğu, Tanrı'ya kaygılı bağla-

nan ve mesafeli (uzak ve ilgisiz) Tanrı algısının da stresle pozitif anlamda ilişkili olduğu görülmüştür. Diğer taraftan stresle ilişkili aracı modele göre ise stresli yaşam olaylarının stres duygusuyla pozitif anlamda ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu modele göre, Tanrı'ya güvenli bağlanma ve seven Tanrı algısının bireylerin stres düzeylerini belirgin derecede düşürerek stresin psikolojik etkilerini hafiflettiği, Tanrı'ya güvensiz bağlanan bireylerde ise stres düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Ellison, 1994; Ellison ve meslektaşları, 2001; Fabricatore ve meslektaşları, 2004).

1.5.2. Tanrı'ya Bağlanma ve Benlik Algısı

Benlik algısı kavramını açıklamadan önce benliğin ne olduğuna kısaca değinmek gerekir. Benlik kavramının ilk olarak Wiliam James'in *Psikolojinin Temelleri* adlı eserinde farklı kendilikleri tanımlamasıyla gündeme geldiği söylenebilir. O, kendiliği saf kendilik, maddesel kendilik ve sosyal kendilik olmak üzere üç kısımda incelemiştir (James, 1950). James'in ardından bu kavram özellikle psikologların dikkatini çekmeye başlamış ve bu süreçte kendilik kavramı çeşitli yönleri ile incelenmiştir. Örneğin Freud, konu ile ilişkili olarak benlik kavramını kullanmıştır. Ona göre benlik 'ego'dan daha kapsamlı bir yapıdır. İd, ego ve süper egoyu içerir. Ego, kişiliğin bilinçli yönüken, 'benlik' hem bilinçli, hem bilinç dışı yönleri kapsar (Geçtan, 2000:43-48). Benlik kavramı üzerine önemli açıklamalar yapan Coopersmith'de (1967) benliğin kaçınılmaz derecede karmaşık bir kavram olduğunu belirtir. O benliğin içsel olduğu kadar dışsal nesnelere de içinde barındırdığını, soyutlama süreci içinde gelişen çok boyutlu bir kavram olduğunu ve bu soyutlamanın da sahip olduklarının ve elde etmeye çalıştıklarının bütününi içerdiğini belirtir. Bu soyutlamalar birçok yaşantı sonucunda pek çok ortak sonuç içeren olay ve yüklemelerle bireyin diğer kişilerle etkileşimi sonucunda oluşan bir nesne olarak betimlenir (Coopersmith, 1967).

Bu kısa açıklamalardan hareketle benlik algısı "Kendimiz hakkında sahip olduğumuz inançların tümü ya da 'Ben kimin?' Sorusuna verdiğimiz cevap" olarak tanımlanır (Taylor, Peplau ve Sears, 2000; Akt, Koç, 2008). Benlik algısı kavramı için kendilik ya da benlik algısı, kendilik ya da benlik şeması, kendilik

değeri algısı, öz saygı gibi kavramlar bu çerçevede kullanılmaktadır Rosenberg'e göre benlik algısı kişinin kendine yönelik olumlu veya olumsuz tutumlarıdır (Rosenberg, 1965, Akt. Yumşak, 2004:30-35). Benlik algısının sosyal boyutuna ilişkin açıklamalara ilk olarak Cooley ve Mead'ın çalışmalarında rastlarız. Cooley, James' ten sonra 'benlik' (öz) kavramı konusunda çalışan en önemli kişi olarak bilinir. 'Ayna benlik' kavramını geliştiren Cooley'e göre ayna benlik, kişinin etkileşimde bulunduğu diğer insanların kendisini nasıl algıladıklarını ve nasıl değerlendirdiklerini yansıtan bir kavramdır. Dolayısıyla kişi çevresindekiler için önemli gördüğü diğer kişilere dayanarak benliğini yapılandırır (Szacki, 1980:410-417). Diğer taraftan Mead de Cooley gibi benliğin toplumsal yönüyle ilgilenmiştir. Mead, benlik kavramının, başkalarının davranışından çıkarma yoluyla oluştuğunu ve toplumsal eylem içinde geliştiğini ileri sürer (Güngör, 1989).

Benlik algısı ve genel anlamda bağlanma konusu birçok araştırma ile incelenmiştir (Bretherton, 1985; Cassidy, 1988). Bağlanma kuramına göre çocuklar erken yaşlardaki bağlanma ilişkileri temelinde kendilerinin ne kadar sevebilir ve değerli olduklarına ve başkalarının gözündeki değerlerine ilişkin beklenti ve inançlardan oluşan, "benlik temsilleri ya da içsel çalışan benlik modelleri" geliştirirler (Bowlby (1973; Bretherton, 1987:1066-1069; Cassidy, 1999). Örneğin orta çocukluk döneminde ebeveyne bağlanma açısından yapılan araştırma bulgularına göre anne ve babaya güvenli bağlanmanın birbirinden bağımsız olarak bütün benlik alanlarında olumlu değerlendirmeye ve düşük kaygıyla ilişkili olduğu ve benlik değerlendirmelerinin bağlanma ile kaygı arasında aracı değişken rolü üstlendiği görülmüştür (Sümer, 2009:86-101). Diğer bir araştırmaya göre de psikosomatik bozukluğu olan kişilerin benlik algılarının daha olumsuz, kişilerarası iletişim tarzlarının sorunlu ve öfke düzeylerinin de yüksek olduğu görülmüştür (Karlı, 2008). Yeme bozukluğu olan kadınlar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre de kaygılı ve kaçınan bağlanmanın düşük düzeyde benlik farklılaşması (*identity differentiation*) ve benlik algısıyla ilişkili olduğu gözlenmiştir (Demidenko, Tasca, Kennedy, ve Bissada, 2010: 1131-1152). Sosyal ilişkiler açısından bakıldığında ise güvenli bağlanma geliştirmiş bireylerin daha sıkı sosyal ilişkilere ve daha pozitif bir ruh hâline sahip oldukları, kaygı ve endişeyi kontrol etmede daha yetenekli, yüksek ve

olumlu benlik saygısına sahip oldukları da görülmüştür (Hayta, 2006:57). Araştırmamız açısından üzerinde durmamız gereken dini inanç ve benlik algısına bazı araştırmalar çerçevesinde değinmemiz yerinde olacaktır. Örneğin 16 ay süreyle 15321 işsiz üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar ve ayrıca 10.000 kişiye uygulanan çok sayıda psikolojik testte göre dinî bir inanca sahip olan ve bunu bir cemaate devam ederek pekiştirenlerin, diğerlerine göre daha olumlu ve güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur (Link, 1974: 21-22 Akt: Abdülkerim, 2001:156). Smith ve arkadaşlarının (1979) yaptıkları araştırmayla beş farklı kültürden Katolik ergenler üzerinde, benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişkiye bakmışlardır. Latin örnekleme bu ilişki kızlarda erkeklerden daha yüksek, Bonn ve New York örnekleminde erkeklerde kızlardan daha yüksek ilişki çıkmıştır St. Paul örnekleminde ise cinsiyetle ilgili bir farklılık gözlenmemiştir. Bu araştırma iki değişken arasındaki ilişkinin kültüre göre farklılaştığını gösterdiğini göstermiştir. Güler'in yaptığı araştırmada korku yönelimli Tanrı algısının günahkârlık duygusunu ile pozitif, benlik algısıyla negatif ilişki içinde olduğu gözlenmiştir (Güler, 2007:135-139). Başka bir araştırmaya göre de yetişkin örnekleme dindarlık ile mutluluk, memnuniyet ve iyi olma hisleri arasında düşük bir pozitif ilişki bulunmuştur Hadaway (1979). Dindarlık ile benlik saygısı arasındaki ilişkiye bakılan araştırmada, benlik saygısı ve insanlara güven bağımlı değişkenlerdir. Ailenin sosyal sınıfı, aile dayanışması, lise düzeyi, liderlik aktiviteleri benlik saygısı ve insanlara güven ile anlamlı bir ilişki göstermiştir. Bahr ve Martin (1983). Shoenfeld' ın (1978) yaptığı çalışmada kilise katılımı ile insanlara güven arasında pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Haktanır ve Baran'ın (1998) araştırmasına göre de gençlerin benlik saygısı ile aile tutumlarını algılama arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmaya göre gencin benlik saygısı ile anne baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Başka bir araştırmada da ergenlerin aile ve arkadaşlardan algıladıkları sosyal destek arttıkça benlik saygısının yükseldiği saptanmıştır (Kahrman, 2003:13-24).

1.5.3. Tanrı'ya Bağlanma ve Ölüm Kaygısı

Bağlanma-din ilişkisinde üzerinde durulması gereken bir diğer konu Tanrıya bağlanma ve ölüm kaygısıdır. Ölümün, canlı ya da yaşayan olarak nitelendirebileceğimiz her canlı varlığın canlılığını yitirmesi durumu olduğunu söyleyebiliriz. “İnsan için kaçınılmaz nihai bir son olan ölüm” (Yıldız, 2006: 1) hem bireysel hem de toplumsal olarak basit bir olay olarak algılanmamıştır (Hökelekli; 1991). Hatta o derece derin bir konudur ki Yalom bu konuda ölüm korkusunun birincil anksiyete kaynağı olduğunu belirtir (Yalom, 2001:72). Birincil kaygı kaynağı olan ölüm neden insan yaşamında bu derece etkilidir? Bu soruya yanıtı James Diggory ve Doreen Rothman (1961:202-210) yaptıkları görgül bir araştırmayla katılımcılardan ölümün birkaç sonucunu sıralamalarını istemişlerdir. Alınan yanıtlar sırasıyla şu şekildedir: “1-Ölümüm akrabalarımın acı verir. 2- Plan ve projelerim sona erer. 3-Ölüm süreci acı verir. 4- Artık hiçbir deneyimin olamaması. 5-Bana bağımlı olanlara bakamam. 6-Ölümden sonra hayat varsa başıma geleceklerden korku duyuyorum. 7- Ölümden sonra bedenime ne olacağından korkuyorum.” şeklinde sıralamışlardır. Görüldüğü gibi bu sıralamada ruhsal boyuttan maddesel boyuta kadar birçok konuda ölümün kaygı verici olduğu vurgulanmıştır. Başka bir araştırmada da ölüm korkusu 1- Ölümden sonra meydana gelecek olaylar, ölme olayı ve olmanın sona ermesi olarak üç tür ölüm korkusu belirtilmiştir (Choron, 1964:44, Akt: Yalom, 2001:73). Ölüm ve ölüm kaygısına ilişkin buna benzer sınıflandırmalar farklı araştırmalarla ortaya konmuştur. Bunlardaki ortak noktalar belirsizlik, korku ve yokoluş şeklinde özetlenebilir.

Bu derece insanı derinden etkileyen ölümün din ve yaratıcı düşüncesinden bağımsız algılanması düşünülemez. Konumuz açısından üzerinde duracağımız nokta ölüm kaygısı ve Yaratıcıya bağlanma tarzlarıdır. Bu ilişkiye bakmadan önce ölüm kaygısı ve dindarlık arasında nasıl bir ilişki olduğu ifade edilmelidir. Örneğin, lisans düzeyinde eğitim almakta olup Amerika'da yaşayan 16 farklı ulustan alınan verilere göre kadınların erkeklere göre daha fazla ölüm kaygısı yaşadıkları gözlenmiştir (Lester, Templer ve Abdel-Khalek (2006-2007: 255-260). Başka bir araştırmada da kilise programlarını düzenli takip eden 130 kişi üzerinde

yapılan araştırma bulgularına göre Tanrı'nın varlığına inanma ve ölümden sonra yaşama inanma ile ölüm kaygısı arasında negatif, ölümü kabullenme ile pozitif ilişki gözlenmiştir. Aynı şekilde bu araştırmada da kadınların erkeklere göre ölüm kaygılarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir (Harding, Flannelly, Weaver, ve Costa, (2005:253–261). Templer and Dotson's'un (1970) yaptıkları çalışmaya göre ise din ve ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir.

Ölüm kaygısı ve dindarlıkla ilişkili ülkemizde yapılan belli başlı çalışma sonuçları ise şöyledir: Hökelekli'nin (1992 a.b) 24-60 yaşlarında yüksek öğrenim görmüş 378 kişi üzerinde yaptığı araştırmaya göre, yaş farklarının ölüm kaygısında çok etkin olmadığı her yaşta insanın bu kaygıyı yaşadığı görülmüştür. Dinî inanç ve uygulamalardaki sıklık derecesine göre ise farklılaşmanın olduğu, dindar kişilerin ölümle daha fazla meşgul oldukları fakat ölüm karşısında daha olumlu tutumlar geliştirdikleri gözlenmiştir. Diğer bir araştırmaya göre de dindarlıkla ölüm kaygısı arasında pozitif bir ilişki olduğu ve cinsiyete göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre ölüm kaygılarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Yıldız, 2007). Erdoğan ve Özkan'ın (2007:171-179) farklı dinî gruplar üzerinde yaptıkları araştırma bulgularına göre ölüme yönelik en yoğun kaygı yaşayanların sırasıyla Yezidi, Müslüman ve Süryani dinine mensup olan bireylerin olduğu, ölüm kaygısı ile ruhsal belirtiler arasında en yüksek ilişkinin ölüm kaygısı ile kişiler arası duyarlılık arasında olduğu gözlenmiştir. Eğitim düzeyinin artması, ölümü çok hatırlamak ve mezar ziyaretlerinin ölüm kaygısını artırdığı alt ve üst sosyoekonomik düzeyde olanlarda ölüm kaygılarının daha yüksek olduğu ayrıca evli olanların, bekârlara göre daha çok ölüm kaygısı yaşadıkları görülmüştür. Karaca'nın (2000) yaptığı araştırmaya göre de dindarlıkla ölüm kaygısı arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

1.5.4. Tanrı'ya Bağlanma ve Boyun Eğicilik

Araştırmamızda üzerinde durduğumuz bir diğer konu ise boyun eğiciliktir. Bu konu 1965'te, Yale Üniversitesi'nde ünlü psikolog Stanley Milgram'ın gerçekleştirdiği 'otoriteye itaat' deneyini hatırlatır. Bu deneye göre boyun eğici ve itaatkâr davranışların (*submissive acts*) şiddetin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ayrıca

'boyun eğen' ve 'itaat eden' bir bireyin daha fazla şiddet potansiyeli taşıdığını göstermiştir (Plotnik,2009:595-595). Boyun eğicilik (*submissiveness/obedience*) diğerlerinin kurallarına boyun eğmeye eğilimli olma ya da uyma davranışıdır (VanderBos, 2006:904). Psikoloji biliminde bu terim özellikle kişinin değer yargılarını, kanılarını, düşüncelerini otoritenin gösterdiği yönde değiştirmesi olarak kullanılır. Otoritenin isteklerine boyun eğen kişi bu davranışı istemese bile yerine getirir (Selçuk, 2000:154). Boyun eğiciliğe kültürel açıdan yaklaşarak açıklama getiren Yıldırım ve Ergene'ye göre boyun eğitici davranışlar Batı kültüründen çok Doğu kültürlerine has bir yapısıyla kişilerarası ilişkilerde daha egemen bir yapıdadır. Saygının egemen olduğu kişilerarası ilişkilerde birey özgü, bağımsız ve yaratıcıdır. Düşünür, karşı çıkar değişir değiştirir. Alternatifler sunabilir. Diğer taraftan boyun eğici davranışların egemen olduğu kişilerarası ilişkilerde birey, kendisini daha az değerli ve önemli görür. Özgür değildir, söz hakkı sınırlıdır hatta yaratıcı ve üretici olmasına gerek yoktur yapılması gereken emirlere uymaktır. Birey kendini ikinci sınıf olarak algılar (Yıldırım ve Ergene, 2003:226). Dolayısıyla boyun eğici davranışla şiddet arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Örneğin ülkemizde yapılan bazı araştırma sonuçlarına göre Tıp fakültesinde okumakta olan erkek öğrencilerin daha çok boyun eğici davranış gösterdikleri, aile geliri ve anne-babasının öğrenim düzeyi düşük olan öğrencilerin boyun eğici davranış puanlarının daha yüksek olduğu ve en önemlisi de anne babası arasında fiziksel şiddet olan öğrencilerin boyun eğici davranış puanlarının yüksek olduğu gözlenmiştir (Kaya ve ark, 2004: 5-10). Yine hemşirelik bölümü öğrencilerinde boyun eğici davranış durumu ve benlik saygısı arasındaki ilişkiyi incelenen araştırmada, öğrencilerin %47'sinin boyun eğici davranışlara sahip olduğu ve hemşirelerde benlik saygısı düşüldükçe boyun eğici davranış düzeyinin arttığı tespit edilmiştir (Özkan ve Özen, 2008:56). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan diğer bir araştırmaya göre de üniversite öğrencilerinin boyun eğici davranışları orta düzeyde olduğu, cinsiyetin boyun eğici davranışlarda önemli bir faktör olduğu, boyun eğiciliğin 3. sınıfta en üst düzeye ulaştığı, akademik başarı düzeyi yükseldikçe boyun eğici davranışları azaldığı, dünyaya geliş sırasının da boyun eğici davranışlar için bir faktör olduğu görülmüştür (Koç, Bayraktar ve Çolak, 2010). Başka bir

araştırmada da Malatya’da çalışmakta olan lise öğretmenleri üzerinde yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre öğretmenlerin boyun eğici davranışlara ilişkin algıları arasında cinsiyet, branş, medeni durum ve annenin eğitim düzeyi değişkenlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı ancak, kıdem, en son mezun olunan okul ve babanın eğitim düzeyi değişkenlerine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklar olduğu buna göre eğitilmiş annelerin çocuklarını daha çok özgüvene sahip olarak yetiştirdikleri söylenebilir (Dönmez, ve Demirtaş, 2009: 445-456).

Diğer taraftan konumuz açısından önemli olan din ve boyun eğici davranış ilişkisi ise direkt incelenen konular arasında yer almamaktadır. Fakat din ve boyun eğicilik arasındaki ilişki İslam kelimesinin anlamında saklı olduğu söylenebilir. Şöyle ki İslam kelimesi teslimiyet, yönelmek vb. anlamlarının yanı sıra itaat anlamını da taşımaktadır. İtaat kelimesi uyma, saygı gösterme, sözünü dinleme şeklindeki anlamlarının yanında otoritenin emrini gönülden isteyerek yerine getirme anlamını da taşımaktadır. Özellikle Hz. Peygamberin ardından güç ve otorite ile beraber düşünüldüğünü ve kelimeye yüklenen anlam giderek otorite karşısında boyun eğme şekline dönüşmüştür (Şenat Kazancı, 2003; Ünal, Basım Aşamasında). Buradan hareketle bireyin değer yargıları, kanıları ve düşüncelerini otoritenin gösterdiği yönde değiştirmesi olarak kullanılan boyun eğici kişilik yapısında otoritenin isteklerine boyun eğen kişi bu davranışı istemese bile yerine getirir (Selçuk, 2000:154). Dolayısıyla tarih boyunca bir şekilde varlığını sürdürmüş hâlen de çok etkin bir şekilde sürdürmekte olan din, insan yaşamında bazen sığınacağı bir liman, bazen de korku hissedebileceği, anlamlandıramadığı gizemleri içinde barındıran işlevlere sahip bir yapıdır. Bu yapıda güç, sevgi ve korku hisleri beraberce var olur. Dinî inancın temelinde yüce bir yaratıcı düşüncesi vardır. İnsan yaratıcı ilişkisinde birey yaratıcısının sonsuz gücüne inanarak ona yönelir. Sevgi ve korku duygularını beraberce yaşar. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir araştırmada göre din ve aile eğitimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre tutucu Protestanların diğer Amerikalılara göre daha itaatkâr- boyun eğici oldukları ayrıca İncil literalizminin, asli günah ve günahkâra yönelik ceza tutumunun gençlerdeki itaatkâr davranışlarda etkili unsurlar olduğu gözlenmiştir (Ellison ve Sherkat, 1993:313-329).

1.5.5. Araştırmanın Konusu

Son yıllarda din ve sağlık konularına artan ilgi gözlerden kaçmamaktadır. Bu ilginin çok çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan biri, –özellikle Batı’daki teknoloji ve modernleşme anlamında– insanın maddi yaşam standardına ilişkin ilerlemenin sağlanması ve bu yönde birçok yatırımın yapılması, buna karşın insanın manevi yönüne ilişkin ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi olabilir. Bu durumun maddi ve manevi boyut arasında dengesizliğe sebep olabileceği ve insanoğlunu farklı arayışlara yöneltebileceği söylenebilir.

Bilindiği gibi bireyin ilk dönem anne ya da bakıcısı ile kurduğu iletişim, yaşamının ilerleyen süreçlerinde onun, kendisi, çevresi ve özellikle partneri ile kurduğu iletişime yansır. Bu araştırmanın konusu da bireyin bu ilk dönem geliştirdiği ilişki ya da iletişimin yetişkinlik dönemi Yaratıcı ile ilişkisi ve bunun da psikolojik sağlıkla olan ilişkisine görgül bir araştırma çerçevesinde değinmektir.

1.6. Araştırmanın Amacı

Yaşamda her şeyin birbiri ile ilişki ve bağlantı içerisinde olduğu, hatta neredeyse ilişkisiz ve bağlantısız bir yapıdan bahsetmenin mümkün olamayacağı söylenebilir. İşte bu ilişki ve bağlantının en üst düzeyde ya da dikey boyutta gerçekleştiği alanın, insan-Yaratıcı ilişkisi olarak karşımıza çıktığı ifade edilebilir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı kısaca, insan-Yaratıcı ilişkisi ve bu ilişkinin bireyin psikolojik sağlığı açısından değerlendirilmesidir. Bilindiği gibi her dinin kendine has özellikleri vardır. Bu farklılıklar en temel belirleyici faktör olan yaratıcı algısından, dindarlığın farklı görünümlerine kadar geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Tanrı algısı ile Tanrı’ya bağlanma yönelimleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin İslam hoşgörü, sevgi ve dinî olarak iman temellidir. İman, Yaratıcı ile kurulan bir bağ ve ilişki olup (Manzur, 1956, 21-27), teorik bir kabulün ötesine geçen içinde teslimiyet, samimi bir benimse-

me, bağlanma ve sığınma yaşantısını içeren bilişsel ve varoluşsal bir gerçeklik olarak tanımlanabilir (Esen, 2008:81). Bu açıdan bu çalışmada Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslam'da da Allah'a bağlanma tarzlarından bahsedilip edilemeyeceği ve bunun ne yönde şekillendiği amacımıza ulaşmak için üzerinde durduğumuz temel noktalar arasındadır.

1.7. Araştırmanın Önemi

İnsanoğlu ruh ve beden birlikteliği sonucu oluşan ve ruhsal anlamda olgunluk ve bedensel anlamda sağlığa ulaşma arzusunda olan bir varlıktır. Bu arzu ve istek onu bedensel ve ruhsal yönden ihtiyaçlarını karşılama yönünde girişimde bulunmaya yöneltir. Temel ihtiyaçları karşılanan birey ruhsal anlamda eksiklik ya da boşluğunu gidermek için kendinden daha üstün olana kutsal bir varlığa yönelir ve bağlanır. Bu konuda din psikolojisi bilimi, inanmanın bir insan ihtiyacı olduğunu ve insanın bu ihtiyacı karşılamaya yönelik eğilim içerisinde bulunduğunu vurgular (Jung, 1950; Allport, 1957). Bu ihtiyaç, farklı temellere sahip olup eksikliğinde huzursuzluk ve gerginlik doğuran, ancak karşılandığı takdirde kendiliğinden ortadan kalkan, insanı farklı hedeflere doğru yönelten içsel bir dinamizmdir. İhtiyaçlar içerisinde din ya da kutsal bir varlığa yönelme ihtiyacı insanın ruhsal yönüne etki eden bir yapıya sahip olduğu için geçici bir ihtiyaca indirgenemez. Çünkü inanma ihtiyacı, insan ruhunun derinliklerinde, onu kendi ötesinde kutsallık atfettiği aşkın bir varoluşa yönelmeye zorlayan güçlü bir eğilimdir (Bahadır, 2002: 142-3). Dolayısıyla inansın ya da inanmasın her bireyin zihninde Tanrı'ya yönelik bir şema bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu şema, bağlanma yönelimimizin belirlenmesine temel oluşturur (Ellison, 2010). Tanrı'ya yönelik geliştirdiğimiz bağlanma yönelimimizin belirlenmesi ve bunun psikolojik sağlıkla ilişkisinin tanımlanması Tanrı ve insan etkileşiminin bilinmesi açısından önemlidir. Bu anlamda bu çalışmanın konusunu oluşturan bağlanma, din ve psikolojik sağlık ilişkisi, din psikolojisi alanında Türkiye özelinde yeni yeni üzerinde tartışılmakta olan bir konuyu içermesi ve bu çerçevede Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin geliştirilmesi açılarından alana önemli bir katkı sağladığı söylenebilir.

II. YÖNTEM

Mevcut çalışma iki farklı araştırmayı içermektedir. Bu araştırmalardan birincisi ikinci araştırmada kullanılacak olan Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin geliştirilmesine yöneliktir. İkinci araştırma ise temel araştırma sorumuz olan "Bağlanma, İnsan Tanrı İlişkisi ve Psikolojik İyi Olma Hali" arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu nedenle, Yöntem Bölümün'de örnekleme ölçek geliştirmeye yönelik olan çalışma bulguları birlikte ele alınacak, ikinci bölümde de ana çalışma bulgularına yer verilecektir. Tartışma bölümü ise doğrudan çalışma bulgularının değerlendirilmesine yöneliktir.

2.1. Araştırma I

2.1.1. Evren ve Örneklem

Bu çalışma örnekleminin evreni daha iyi temsil edebilmesi için ölçekler Türkiye'de üç şehirden (Ankara, Samsun, Kayseri) gönüllü katılımcılara uygulanmıştır. Toplanan anketlerin 769'u SPSS'e girilmiştir. Ancak ankette yer alan soruların yarısından fazlasına yanıt vermeyen katılımcılar analizlere dahil edilmemiştir. Bu durumda örneklem sayısı 657'ye düşmüştür. Daha sonra eldeki veride bulunan tek değişkenli aykırı değerler (univariate outliers) belirlenmiştir.

Bunun için öncelikle değerlerin z puanları hesaplanmış, z puanı ± 3.29 'dan büyük olanlar, analizlere dahil edilmemiştir. Sonuç olarak yapılan analizler, yaş aralığı 18-60 olan 230' u kadın (% 50.5) ve 225'i erkek (49.5) toplam 465 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin Deneme Uygulamasının Demografik Özelliklere Göre Frekans Dağılımı (Tablo 1)

Değişken	Sayı	%
Cinsiyet		
Kadın	230	50.5
Erkek	225	49.5
Yaş		
18-20	39	8.4
21-40	350	75.3
41-60	76	16.3
Eğitim Durumu		
Lisans öncesi	128	27.6
Lisans ve üstü	335	72.4
Ekonomik durum		
Ortanın altı	79	17.1
Orta halli	322	69.7
Ortanın üstü	61	13.2

2.1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın hipotezlerini sınamak amacı ile Bilgi Formu, “Niçin ibadet ediyorsunuz?”ve “Dua ettikten sonra kendinizi nasıl hissedersiniz?” sorularına yönelik iki adet Index, Allah’a Bağlanma Ölçeği (ABÖ), Kısa Semptom Envanteri (KSE) ve Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE II) kullanılmıştır.

2.1.2.1. Demografik Bilgi Formu

Bu form ile bireylerin çeşitli sosyodemografik bilgilerinin elde edilmesi amaçlanmıştır. Yaş, cinsiyet, medeni durum, ekonomik durum, eğitim düzeyi, din eğitimi kimden ve nasıl aldığı, algılanan dindarlık düzeyi, Tanrı inancı düzeyi,

dua etme sıklığı ve duanın etkilerini sorgulamaya yönelik sorudan oluşmaktadır. Bu soruların sorulmasının nedeni bireylerin Tanrı'ya bağlanma şeklinin, Tanrıyla ilişkisindeki ritüelleri de etkileyebileceği, söz konusu ritüellerden sonra (dua etme ve ibadet etme) yaşayabileceği duyguları ibadet etme nedenlerini de biçimlendireceği ya da ilişkili olabileceği hipotezidir. Söz konusu ilişkiler batı ülkelerinde yapılan çalışmalarda bulunduğu için mevcut çalışmamızda da madde seçerken bize ipucu sağlayabileceği düşünülmüştür. Araştırmada *Niçin ibadet ediyorsunuz* ve *Dua ettikten sonra kendinizi nasıl hissedersiniz?* değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenleri elde etmek için ilişkili sorular toplanarak bir indeks haline getirilmiştir. Buna ilişkin detay aşağıda verilmiştir.

Niçin ibadet ediyorsunuz? Sorusu iç ve dış güdümlü ibadet etme nedenleri olarak iki kısımda incelenmiştir. Niçin ibadet ediyorsunuz sorusunun **iç güdümlü dindarlık yönelimini** 'Ahlaklı bir insan olmak', 'Kendisiyle barışık olmak', 'Allah'ın rızasını kazanmak', 'İyi bir insan olmak' ve 'İç dünyanın huzurlu olması' soruları; **dış güdümlü dindarlık yönelimini** ise 'Allah'ın emri olması', 'Borcunu ödemek', 'Cennete girmek', 'Allah'ın azabından korkmak' ve 'Yaşadığı toplum içerisinde itibarını korumak' sorularının ölçeceği düşünülmüştür. *Dua ettikten sonra kendinizi nasıl hissedersiniz?* Sorusunu da dua etmenin ardından oluşan ruh durumuna ilişkin olumlu ve olumsuz ruh durumu olmak üzere iki kısımda incelemiştir. Bu sınıflandırmada **olumlu ruh durumunu** 'huzurlu', 'enerjik', 'rahatlamış', 'sorumluluğunu yerine getirmiş', 'korunmuş', maddeleri; **olumsuz ruh durumunu** ise 'stresli', 'kaygılı', 'hiçbir şey hissetmem' maddelerinin ölçeceği varsayılmıştır.

2.1.2.2. Kısa Semptom Envanteri (KSE)

Özgün adı *Brief Symptom Inventory (BSI)* olan ve Derogatis (1992) tarafından geliştirilen *Kısa Semptom Envanteri (KSE)*, Şahin ve Durak (1994) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 53 maddeden oluşan ve 0-4 arası puanlanan Likert tipi bir ölçektir. Puan ranjı 0-212'dir. Türkiye uyarlaması hem yetişkin (Şahin ve Durak, 1994) hem de ergen (Şahin ve Ark., 2002) örneklemleri üzerinde yapılmış, yüksek geçerlik ve güvenilirlik değerleri elde edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda,

kaygı, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve öfke/saldırganlık olmak üzere beş faktör elde edilmiştir. KSE'nin yetişkin örnekleminde elde edilen iç tutarlılık katsayıları .75 ile .87; ergen örnekleminde elde edilen iç tutarlılık katsayıları ise .70 ile .88 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireylerdeki psikolojik semptomların sıklığına işaret etmektedir (Savaşır ve Şahin, 1997). Üç ayrı çalışmada ölçeğin toplam puanından elde edilen Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları .96 ve .95 arasında değişmektedir.

2.1.2.3. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE II)

Özgün adı *Experiences in Close Relationships'dir (ECR-R)*. Brennan, (Clark ve Shaver, 1998) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Fraley, Waller and Brennan (2000) "Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II"yi¹ (YİYE-II: Experience in Close Relationships-Revised), geliştirmişlerdir. Bu ölçek, 18'i kaygı, 18'i kaçınma boyutu olan 36 maddelik bir ölçektir. Ölçekteki her bir madde, Likert tipi 7 dereceli (1 = Hiç katılmıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum) bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir. (Selçuk, Günaydın, Sümer ve Uysal, 2005).

Sümer ve Güngör (1999) ise bir araştırmalarında, yetişkin bağlanma boyutları için yeni bir ölçüm gerçekleştirerek Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II'yi Türk örnekleminde psikometrik açıdan değerlendirmişlerdir. Bu araştırmayla yetişkin bağlanma boyutlarının ölçümü için geliştirilen Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II'nin (YİYE-II) Türk öğrenci örnekleminde için güvenilirliği ve geçerliği incelenmiştir. Betimleyici ve doğrulayıcı faktör analizleri YİYE-II'nin bağlanmada kaçınma ve kaygı davranışlarını temsil eden iki faktörlü bir yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Kaçınma ve kaygı boyutlarının ilgili diğer değişkenlerle gösterdiği ilişki YİYE-II'nin geçerliğini desteklemektedir. Ayrıca YİYE-II ile ölçülen boyutların yüksek düzeyde iç tutarlılığa ve test-tekrar test güvenilirliğine sahip olduğu görülmüştür. Bulgular doğrultusunda araştırmacılara,

¹ Geniş bilgi için Sümer ve Güngör, 1999:71-106; Sümer, Selçuk, Günaydın ve Uysal, 2005. Ankara: ODTU.

yetişkin bağlanmasının ölçümünde, diğer ölçeklere göre daha yüksek ölçüm duyarlığına sahip, YİYE-II'yi kullanmaları önerilmektedir.

Ters yüklü maddeler, 4., 8., 16., 17., 18., 20., 21., 22., 24., 26., 30., 32., 34. ve 36. maddelerdir. Kaygı skorunu hesaplamak için tek sayılı maddelerin ortalamaları alınırken kaçınma skorunu hesaplamak için çift sayılı maddelerin ortalamaları alınmaktadır. Bu ölçeğin orijinal Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .86, uyarılama çalışmasındaki değer .90'dır.

2.1.3. Tanrı'ya'a Bağlanma Ölçeği'nin Geliştirilmesi

Çoğunluğunun Müslüman olduğu, aynı zamanda, farklı dinî inançtan nüfusa sahip kültürümüz içerisinde Tanrı'ya bağlanma kavramı ile ilişkili daha nitelikli çalışmalar yapabilmek amacıyla kendi dinî-kültürel yapımız içerisinde geliştirilmiş bir ölçeğin varlığına duyulan ihtiyaç nedeniyle bir ölçek geliştirilmesi bu araştırmanın amacı olmuştur.

Bu amaçla öncelikle Tanrı ile ilişki atarlarına yönelik duygu, düşünce ve tutumları belirlemek amacıyla toplam 16 kişiye 5 temel açık uçlu soru yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlar incelenerek Tanrı'ya bağlanmaya yönelik duygu, düşünce ve tutumları ifade eden toplam 113 madde yazılmıştır. Bu maddeler arasına ayrıca Hıristiyan Tanrı algısı çerçevesinde geliştirilen Kirkpatrick ve Shaver, 1990; Kirkpatrick ve Rowatt, 2002; Beck ve McDonald, 2004'in ölçeklerinden ve yetişkin bağlanma ölçeklerinden maddeler de eklenerek bir madde havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra bu maddeler tekrar değerlendirilmiş ve birbiriyle benzer ya da çok yakın anlamda olanlar birleştirilerek ya da elenerek toplam 60 maddeye indirilmiştir. Bu 60 madde, Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE II) ile birlikte İlahiyat Fakültesi 3. ve 4. sınıf öğrencisi olan toplam 65 kişiye (N: 43 kız; N: 22 erkek) verilmiş ve yanıtlamaları istenmiştir. Burada Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri(YİYE II)'nin seçilmesinin nedeni Tanrı'ya bağlanma ile ilişkili yapılan araştırmaların anne –çocuk ilişkisinin yanısıra romantik ilişkilerle de ilişki içerisinde olduğunun düşünülmesi ve geliştirilen ölçeklerin bu ölçek dikkate alınarak oluşturulmasıdır (Rowatt & Kirkpatrick, 2002; Beck & McDonald, 2004). Kirkpatrick, 1992; 1999 ve Rowatt & Kirkpatrick, 2002 tara-

findan yapılan çalışmalarda Tanrı'ya bağlanma ile yetişkin bağlanma arasında tutarlı ve orta düzeyde bir ilişki gözlenmişken Okozi (2010:61-69) tarafından yapılan araştırma herhangi bir ilişki gözlenmemiştir. Bu açıdan bu çalışmada Yİ-YE II' ölçeği kullanılmıştır. Alınan yanıtlar doğrultusunda oluşturulan 60 madde ile YİYE II arasındaki korelasyonlar incelenmiş ve $r = +-.40$ 'ın altında olan maddeler atılmıştır. Sonuç olarak, toplam 36 maddeden oluşan Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'ne (TBÖ) son hali verilmiştir. Oluşturulan bu ölçeğin bir de açılımlayıcı faktör analizine gidilerek madde ayıklanması hedeflenmiştir. Çalışmada faktör analizi dışında yine madde seçmeye yardımcı olması amacıyla kriter ölçümleri olarak YİYE II, Kısa Semptom Envanteri ve demografik bilgi formlarındaki bazı özel sorulara verilen yanıtlardan oluşturulan indeks puanları da dahil edilmiştir. Aşağıda bu çalışmanın örneklemini tanımlanmış ve bulgular aktarılmıştır.

2.1.4. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin Bileşen Yapısı²

Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin (TBÖ) bileşen yapısını belirlemek amacıyla ölçeğe temel bileşenler analizi (principal component analysis) uygulanmıştır. Temel bileşenler analizi, verinin görgül yapısı hakkında bilgi verdiği ve mümkün olan en az bileşen sayısı ile en yüksek varyansın yakalanması için kullanılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2001). Maddelerin birden fazla bileşen altında görünme olasılığını en aza indirmek amacıyla maddelerden ziyade bileşenlere önem veren varimaks eksen döndürme işlemi yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 3 'de verilmiştir.

² II. Araştırmada Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği (TBÖ)'nin tekrar faktör yapısı incelenmiştir. Yapılan karşılaştırma sonucunda I. Çalışmada elde edilmiş olan Tanrı'ya güvenli bağlanma alt ölçeğine giren tüm maddelerin aynı şekilde II. Çalışmada da aynı faktör altında toplandığı (O'nun rahmeti-ne sonsuz güvenirim maddesi ikinci çalışmada ankette yanlışlıkla yer almamıştır. Ancak bu maddenin ölçek içerisinde diğer maddelerle karşılandığı söylenebilir) gözlenmiştir.

**Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin Temel Bileşenler Analizi Sonuçları,
Ortalamalar, Standart Sapmalar, Özdeğerler, İç Tutarlılık Katsayıları**

(Tablo: 2)

<i>Allah'a Bağlanma Ölçeği Maddeleri</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>Faktörler</i>	
			Güvenli	Kaygılı
25. Allah'ın rızasını kazanmak benim için önemlidir.	3.69	0.52	.84	
9. Allah'ın adaletine sonsuz güvenirim.				
32. Allah'la daha yakın bir bağ kurmak beni mutlu eder.	3.75	0.51	.82	
6. Allah'a yakın olduğumu hissetmek beni mutlu eder.	3.62	0.57	.80	
11. Allah'ın her anlamda bana dost olduğunu hissedirim.	3.69	0.52	.79	
5. Allah bana her zaman yakındır ve ihtiyaçlarıma yanıt verir.	3.47	0.61	.76	
29. Allah'ın bana her zaman çok yakın olduğunu hissedirim.	3.55	0.60	.75	
34. Allah'ın adaleti konusunda şüphelerim var. *	3.41	0.66	.75	
27. Allah'la herhangi bir bağlantım olmadığı sürece kendimi daha rahat hissederim. *	4.77	0.49	.73	
19. İhtiyacım olduğunda Allah bana her zaman yardım eder.	4.78	0.47	.70	
1. Allah'ın rahmetine sonsuz güvenirim.	3.39	0.62	.66	
28. Allah'ın azabından korkarım.	3.84	0.37	.65	
	3.37	0.84	.56	
12. Allah'a çok daha yakın olmak istememe rağmen ona layık bir kul olamadığımı düşünüyorum.	2.67	0.89		.81
14. Allah'ın bana uzak olduğu düşüncesi beni huzursuz eder.	2.57	0.91		.75
20. Allah'ın emirlerini tam anlamıyla yerine getirmediğim düşüncesi beni endişelendirir.	2.97	0.73		.72
31. Çoğu zaman Allah'ın razı olmayacağı bir kul olma endişesini yaşarım.	2.67	0.84		.71
2. Allah'a layık bir kul olmadığımı düşüncesi beni endişelendirir.	2.89	0.84		.69
17. Allah'ın karşısında kendimi çok değersiz hissederim.	2.10	0.86		.62
4. Allah'a layık bir kul olmak için elimden geleni yap-sam da başaracağımdan emin değilim.	2.28	0.80		.61
7. Allah'ın sevgisi benim için çok değerli fakat benim onun karşısında değerim konusunda endişeliyim.	2.62	0.90		.60
18. Allah'ın beni imtihan edeceği endişesini yaşarım.	2.72	0.85		.57
13. Ne yaparsam yapayım Allah'a layık bir kul olamam.	1.94	0.89		.56
10. Sıklıkla Allah'ın beni sevmeyeceği korkusuna kapılı- lırım.	1.95	0.78		.54
23. Allah'ın karşısında kendimi aciz hissederim.	3.06	0.82		.49
15. Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkarım.	3.23	0.88		.41

<i>Özdeğer (Eigenvalue)</i>			
<i>Varyans (%)</i>	7.67	4.78	.41
<i>İç Tutarlılık Katsayısı (Alfa)</i>			
		30.68	19.14
		.92	.88

1 = Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Tamamen katılıyorum

* Bu maddeler ters çevrilmiştir.

TBÖ'nün bileşen yapısını belirlemek amacıyla yapılan temel bileşenler analizi sonucunda, serpilme diyagramı da (scree plot) incelenerek toplam 2 bileşenin ortaya çıktığı görülmüştür. Elde edilen bileşenlerin açıkladığı toplam varyans % 49,82'dir.

Bileşenlere giren maddeleri belirlemek için bileşen yükü .32 olarak alınmıştır (.32 değeri, maddenin ve o maddenin içinde bulunduğu bileşenle ortak varyansının % 10 olduğuna işaret etmektedir -ortak varyans = $.32^2$ -), bu işlemler sonucunda farklı bileşenler altında toplam 25 madde ortaya çıkmıştır. Geriye kalan 11 madde ise, bileşenlerde .32 ya da daha yüksek bir yüklenme değeri almadığından herhangi bir bileşene yerleştirilmemiştir. Hoşnutluk, adalet, mutluluk ve dostluk gibi olumlu özelliklerin yer aldığı toplam 12 maddeden (25., 9., 32., 6., 11., 5., 29., 34., 27., 19., 1., 28. maddeler) oluşan ilk bileşen, Tanrı'ya *Güvenli Bağlanma* bileşenidir. Tanrı'ya Güvenli Bağlanma bileşeninin özdeğeri 7.67, açıkladığı varyans % 30.68 ve oluşturulan faktör alt ölçeğinin Crombah alfa iç tutarlılık katsayısı .92 olarak bulunmuştur. İki yarım güvenilirliği ise .93 olarak çıkmıştır.

Toplam 13 maddeden (12., 14., 20., 31., 2., 17., 4., 7., 18., 13., 10., 23., 15. maddeler) oluşan Tanrı'ya *Güvensiz (Kaygılı) Bağlanma* bileşeni ise kendine güvenmeme, huzursuzluk, endişe ve değersizlik gibi birtakım olumsuz özellikleri içermektedir. Tanrı'ya Güvensiz Bağlanma bileşeninin özdeğeri 4.78, açıkladığı varyans % 19.14 ve oluşturulan faktör alt ölçeğinin Crombah alfa iç tutarlılık katsayısı ise .88'dir. İki yarım güvenilirliği ise .84 çıkmıştır.

2.1.5. İşlem

Araştırmada kullanılan ölçekler sıra etkisini kontrol etmek üzere ilk sayfada demografik bilgi formu, en sonda KSE olacak şekilde 1380 adet çoğaltılmış 2009 Ekim-Ocak ayları arasında uygulanmıştır. Veriler SPSS 17.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Ölçeğin faktörlerini belirlemek için Temel Bileşenler Analizi, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği, güvenilirlik ve iki yarım güvenilirliği yapılmıştır.

2.1.6. Araştırmada Kullanılan Değişkenler Arasındaki İlişkilere Yönelik Bulgular

Araştırmamızda Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri'nin kaygılı bağlanma (YİYE-II) ve kaçınılmalı bağlanma (YİYE-II); Tanrıya Bağlanma Ölçeği'nin (TBÖ) Tanrıya güvenli ve kaygılı bağlanma; olumlu duygu (ibadetten sonra), olumsuz duygu (ibadetten sonra); içsel nedenler (ibadet nedeni), dışsal nedenler (ibadet nedeni); Kısa Semptom Envanteri (KSE), anksiyete, depresyon, benlik algısı, somatizasyon, öfke ve KSE-toplam) değişkenleri arasındaki korelasyonlara bakılmıştır (Tablo 4).

Tanrıya güvenli bağlanma ile yetişkin kaygılı bağlanma arasında negatif (-.15; $p < .01$) yönde ve anlamlı bir korelasyon gözlenirken Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile yetişkin kaygılı bağlanma arasında pozitif yönde (.28; $p < .01$) anlamlı ilişki gözlenmiştir. Bu durum geliştirilmiş olan Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin yetişkin bağlanma tarzlarıyla beklenen yönde anlamlı ilişki olduğunu gösterebilir. Literatürde de buna benzer bulgulardan söz edebiliriz. Örneğin, Tanrı'ya bağlanmanın yetişkin bağlanmanın gösterdiği psikolojik semptomla da paralellik gösterdiği gözlenmiştir (Granqvist ve Kirkpatrick, 2008). Tanrı'ya güvenli bağlanmanın yetişkinlikteki güvenli bağlanma ile pozitif yönde anlamlı ilişki gösterdiği; güvensiz bağlanmanında negatif ilişkili olduğu gözlenmiştir (Crowell, Colleges, Pan, Fyffe, Waters, 2002:9). Başka bir araştırmada da Tanrı'ya güvenli bağlanma ilişkisine sahip bireylerin sosyalleşme, yaşam memnuni-

yeti ve fiziksel sağlıklarının güvenli bağlanmayanlara göre daha yüksek olduğu ve bu bulguların romantik bağlanma ile de paralellik gösterdiği gözlenmiştir (Bardley ve Cafferty, 2001:213). Bu bulgular Tanrı'ya Bağlanma leğinin geçerliliğine ilişkin bazı ipuçları olarak değerlendirilebilir. Tanrı'ya kaygılı(güvensiz) bağlanma boyutunun demografik bilgi formundan elde edilmiş olan indeks puanlarıyla ve KSE alt ölçekleriyle korelasyonları da yine beklenen yönde ıkmiştır. Buna göre Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile duadan sonra olumsuz duygular hissetme, ibadeti dışsal nedenlerle yapma, axsiyete, depresyon, olumsuz benlik algısı, somatizasyon, öfke ve toplam KSE puanları arasındaki korelasyon hep pozitif yönde ve anlamlıdır (Sırasıyla $r=,14$; $p<.01$; $r=,14$; $p<.01$; $r=,18$; $p<.01$, $r=,15$; $p<.01$, $r=,21$; $p<.01$, $r=,13$; $p<.05$, $r=,15$; $p<.01$, $r=,19$; $p<.01$). Bu bulgulara yönelik de literatürde benzer sonuçlardan söz edebiliriz. Öncelikle Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile duadan sonra olumsuz duygular hissetme, ibadeti dışsal nedenlerle yapma arasındaki pozitif ilişkinin dikkat çekici olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi dua, insanın Yaratıcısı ile bağ kurduğu en temel durumlardan biridir (Miner ve Bonab, 2009). İnsanlar, kriz dönemlerinde dua etmeye yönelmekte, büyük üzüntü yaşadıklarında daha fazla ibadetlere yoğunlaşmaktadır (Kirkpatrick ve Shaver, 1992:267-270). Aynı zamanda insanların beklenmedik felaketler, savaş, hastalık, ölüm tehlikesi gibi durumlarla karşılaştıklarında da daha fazla duaya yöneldikleri, kilise aktivitelerine devam ettikleri görülmüştür (Argle ve Beit-Hallami, 1975). Yapıcı'nın (2007) araştırmasına göre dua etme sıklığı ölçüsünde ruh sağlığı göstergelerinde artış görülmüştür. Aynı şekilde Yaparel'in (1987) alışmasına göre de stres artışına bağlı olarak dua etmede de artış olduğu, dua uygulamasına bağlı olarak da streste azalma olduğu gözlenmiştir. Albayrak'ın çalışmasına göre korku motifi, sıkıntılı ve ihtiyaç duyulan anlarda duaya yöneltirken; sevgi motifi sık sık ve düzenli olarak duaya yönelmede etkili unsurlar olarak gözlenmiştir (Albayrak, 1995:87-107). Yukarıda belirtilenin aksine Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile duanın ardından olumsuz duygular hissetme arasında pozitif ilişki gözlenmesi duanın kabulüne yönelik bir kaygı yaşandığı dolayısıyla tam bir rahatlanmanın yaşanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bunu bireylerin Tanrı'yla

kurdukları kaygılı ilişki tarzına bağalayabiliriz. Aynı şekilde anksiyete, depresyon, olumsuz benlik algısı, somatizasyon, öfke ve toplam KSE puanları arasındaki korelasyonda hep pozitif yönde olması beklenen yönde bir ilişki olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu sonuçların literatürdeki sonuçlarla da tutarlı görünmektedir. Tanrı ile kurulan güvenli bağlanma ilişkisinin düşük düzeyde depresif semptomlar, kaygı, stres, düşmanlık hissi, duygusal tükenmişlik ve yüksek düzeyde yaşam memnuniyeti, özgüven ve diğer pozitif psikolojik verilerle ilişkili olduğu, Tanrı'ya güvensiz bağlanmanın da yüksek düzeyde psikolojik semptomlarla ilişkili olduğu görülmüştür (Desrosiers ve Miller, 2007; Ellison ve Fan 2008; Fabricatore ve Ark., 2000; Hertel ve Donahue, 1995; Granqvist, 1998; Granqvist ve Hagekull, 1999, 2003; Kirkpatrick, 2004; Kirkpatrick ve Rowatt, 2002).

Tanrı'ya güvenli bağlanmaya gelince ise bu alt ölçekten elde edilen puanlar ile duadan sonra olumlu duygular hissetme ile pozitif ($r: .58; p<.01$), olumsuz duygular hissetme ile negatif ($r: .58; p<.01$) ve beklenen yönde anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ancak gerek Tanrı'ya güvenli bağlanma gerekse güvensiz bağlanma alt boyutlarıyla bazı değişkenler arasındaki ilişkiler ise beklenmeyen ilişkiler olarak çıkmıştır. Örneğin Tanrı'ya güvenli bağlanma ile dışsal ibadet etme arasında negatif yönde ilişki beklenirken bu ilişki de pozitif ($r: .51; p<.01$) yönde ve anlamlı çıkmıştır. Ayrıca Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile içsel nedenlerle ibadet etme arasındaki ilişki de pozitif ve anlamlıdır ($r: .24; p<.01$). Aynı zamanda Tanrı'ya güvenli bağlanma ile kaygı, depresyon, benlik algısı, somatizasyon ve toplam KSE arasında ilişki gözlenmezken öfke ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki gözlenmiştir. Burada Tanrı'ya güvenli bağlanma ile öfke arasında pozitif ilişkinin gözlenmesi dikkat çekicidir. Bu sonuç Tanrı'yla güvenli bağlanma ilişkisinde bastırılmış ya da gizli bir öfkelerinin olduğu şeklinde algılanabilirken ikinci/asıl araştırmada (aşağıda) TGB (Tanrı'ya güvenli bağlanma) ve TKB'nın (Tanrı'ya kaygılı bağlanma) birçok değişkenle aynı yönde sonuçlar vermesi açısından bu sonucun desteklendiği söy-

lenebilir. Dolayısıyla Tanrı'yla kurulan güven ya da kaygı ilişkisinin bu örneklem dahilinde ayrıışmadığı yorumu yapılabilir.

Bu beklenmeyen ilişkilerin içsel ve dışsal nedenlerle ibadet etme arasındaki ilişkiye baktığımızda açıklanabileceğini düşünmekteyiz. Bu ilişki pozitif yönde ve yüksek bir ilişkidir (.72; $p<.01$). Bu durumda ya ölçeklerde bir sorun olduğu ya da içsel ve dışsal nedenlerle ibadet etmenin bizim kültürümüzde ayrıışmadığını söylemek mümkündür. Bu yorumda Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile duadan sonra olumlu duygu hissetme arasındaki (.12; $p<.05$) pozitif yöndeki ilişki de bir katkıda bulunabilir. Diğer bir değişle eğer kişi Tanrı'ya kaygılı bağlandığı halde duadan sonra olumlu duygular hissediyorsa ve ibadet nedeni dışsal ve içsel nedenler olarak fark etmiyorsa o zaman sadece dua etmekten kaynaklanan bir rahatlama hissediyor olabilir. Özetle kişi korktuğu ya da kaygı duyduğu için dua etmekle kendini rahatlatıyor olabilir. Ayrıca Araştırmamızda Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma ile içsel ve dışsal ibadet etme nedenleri ile pozitif ilişki çıkmasını İslam'ın din ve dindarlık algısı açısından yorumlayabiliriz. İslam hukukunda ibadetleri yerine getirmek dini yaşamın bir gereği olarak sunulmaktadır. Bu durum bir taraftan bireyin yaratıcı ile güven ilişkisi içerisinde ibadetleri yerine getirmesi sonucunu doğururken diğer taraftan sorumluluk ve imtihan düşünceleri ile ibadetlerin yerine getirilmesi sonucunu doğurur. Bu durumda birey, ibadetleri Allah'ın emri ve rızasının yanında cehennem korkusundan çekindiği için de yerine getirebilmektedir. Dolayısıyla araştırmamızda her iki yönelimin çıkmış olmasını yani Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma açısından verilen yanıtlarda hem içsel hem de dışsal ibadete yönelimleri ile ilişki gözlenmesini bu durum açıklayabilir. Diğer taraftan bu sonuç Freud'un (1999) dinin oluşumuna ilişkin bazı içgüdülerin baskı altına alınmasından hareketle nevrotiklerdeki saplantılı davranışlarla dinî ibadetler arasında benzerlikler olduğu iddiasını da akla getirir. Ona göre birey suçluluk duygusunu gidermek için saplantılı bir şekilde ibadete yönelmekte bu sayede suçluluk duygusunu gidermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla her iki ibadet etme nedeni arasında çıkan pozitif ilişki bu açıdan da değerlendirilebilir. Bunlar daha sonra başka araştırmalarla incelenmesinde yarar olduğu düşünülen konulardır.

Özetle bizim çalışmamızda geliştirilen olan Tanrı'ya Bağlanma Ölçeğinin geçerliliğine ve güvenilirliğine ilişkin psikometrik değerlerin tatmin edici olduğunu söylemek mümkündür.

Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYEII), Duanın Ardından Olumlu ve Olumsuz Duygu; İçsel ve Dışsal İbadet Nedeni, Kısa Semptom Envanteri(KSE) Arasındaki İlişkilere Dair Korelasyon Tablosu (Tablo:3)

Değişken	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. Kaygılı Bağlanma (YİYE-II)	-												
2. Kaçınmalı Bağlanma (YİYE-II)	.27**	-											
3. Tanrı'ya Güvenli Bağlanma	-.15**	.14**	-										
4. Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma	.28**	.04	.22**	-									
5. Olumlu Duygu (Duadan sonra)	-.08	.15**	.58**	.12*	-								
6. Olumsuz Duygu (Duadan sonra)	.14**	-.01	-.25**	.14**	-.13**	-							
7. İçsel Nedenler (İbadet nedeni)	-.03	.16**	.58**	.24**	.52**	-.12*	-						
8. Dışsal Nedenler (İbadet nedeni)	.10*	.08	.51**	.39**	.49**	.01	.72**	-					
9. Anksiyete (KSE)	.25**	.08	.05	.18**	-.10*	-.02	-.01	.03	-				
10. Depresyon (KSE)	.24**	.01	.02	.15**	-.13*	-.05	-.01	-.02	.80**	-			
11. Benlik Algısı (KSE)	.28**	.04	.03	.21**	-.10*	-.04	.02	.02	.81**	.76**	-		
12. Somatizasyon (KSE)	.19**	.07	-.01	.13*	-.09	-.02	.01	.05	.64**	.53**	.53**	-	
13. Kızgınlık / Öfke (KSE)	.12*	.01	.14**	.15**	-.01	-.03	-.01	.06	.69**	.65**	.64**	.47**	-
14. KSE Toplam	.26**	.04	.05	.19**	-.11*	-.04	-.01	.02	.93**	.91**	.89**	.70**	.79**

P:*.05, **p<.01

Geliştirilmiş olan Tanrı'ya Bağlanma Ölçeğinin alt ölçeklerinin güvenilirlik analizleri de yapılmıştır (Tablo 3).

2.2. Araştırma II

Daha önce de belirtildiği gibi Araştırma I'de Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği geliştirilmiştir. Araştırma hipotezinin sınındığı II. uygulamada ise (asıl uygulama) geliştirilen bu ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği mevcut örneklem üzerinde de bir kez daha sınanmıştır.

2.2.1. Yanıtı Aranılan Hipotezler

Mevcut araştırmada tezin bulgularında belirtildiği gibi “Bağlanma, İnsan Tanrı ilişkisi ve Psikolojik İyilik Hali” arasındaki değişkenler ele alınmıştır. Bunun için öncelikle psikolojik iyilik hali üzerinde etkisi olabilecek birkaç değişkenin rolü değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değişkenler Tanrı'ya bağlanma ile ilişkili olabilecek olan ölüm kaygısı, boyun eğicilik, kendilik algısı ve Tanrı algısı'dır. Bu ilişkiler çerçevesinde ele alınabilecek araştırma soruları şunlardır.

1. Tanrı'ya bağlanma tarzları ile Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler, kendilik algısı, ölüm kaygısı, boyun eğicilik ve psikolojik iyi olma hali arasında bir ilişki var mıdır?

2. Psikolojik iyi olma halini bu değişkenler arasından (Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma, Tanrı'yla ilişkiler, boyun eğicilik ve kendilik algısı) hangileri yordamaktadır?

2.2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini, 17-41 yaşları arasında genç yetişkinler oluşturmaktadır. Araştırmaya veri sağlayabilmek için seçkisiz olarak belirlenen ve evreni temsil ettiği düşünülen kişilere ölçekler dağıtılmıştır. Örneklemin evreni Ankara ve Gazi Üniversitesinden Fen Edebiyat Fakültesi, Mühendislik, İlahiyat, İktisadi İdari Bilimler ve Eğitim Bilimleri fakültelerinde okumakta olan gönüllü genç yetişkin bireyden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini 17-41 yaş arasında 466

kadın (%64.1), 260 erkek (%34.8) toplam 727 kişiden oluşmuştur. Bir kişi cinsiyetini belirtmemiştir. Örneklemin yaş ortalaması 20.5'tir. Örneklemin demografik özelliklerine göre dağılımı tablo 2'de gösterilmiştir.

Örneklemin Demografik Özelliklere Göre Frekans Dağılımı (Tablo:4)

Değişken	Sayı	%
Cinsiyet		
Kadın	466	64.1
Erkek	260	35.8
Eğitim		
İlköğretim	1	.1
Lise	22	3.2
Üniversite	704	96.8
Annenin Eğitim Durumu		
Okuma yazma yok& ilköğretim	348	48.1
Orta öğretim	236	38.6
Üniversite ve üstü	140	19.3
Ekonomik durum		
Ortanın altı	88	12,1
Orta halli	583	80,4
Ortanın üstü	54	7,4
Sınıf		
1. Sınıf	275	38.8
2. Sınıf	114	15,7
3. Sınıf	146	20,6
4. Sınıf	155	21,9
Mezun	18	2,5
Bölüm		
Din Kültürü ve Ahlak Öğ.	17	2,4
İlahiyat	62	8,6
Yaygın din öğretimi	41	5,7
Bilgisayar müh.	44	6,1
Jeoloji müh.	53	7,3
Felsefe	48	6,6
Psikoloji	42	5,8
Tıp	113	15,6
Dünya Dinleri	8	1,1
Çağdaş Türk Lehçeleri/Türkoloji	18	2,5
İngilizce ilahiyat	24	3,3
Kamu Yönetimi	76	10,5
Sosyoloji	17	2,4
Halk bilim	3	,4
Antropoloji	6	,8
Biyoloji	12	1,7
Maliye	3	,4
Uluslararası İlişkiler	72	10,0
İşletme	8	1,1
Çalışma ekonomisi	3	,4
Ekonometri	1	,1
Mimarlık	48	6,6
Hukuk	1	,1
Sosyal bilgiler	3	,4

2.2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın hipotezlerini sınamak amacı ile Demografik Bilgi Formu, Tanrı ile ilişkiler-Dinî uygulamalar- Ana dilde dinî uygulamalara yönelik üç adet İndeks, Allah'a Bağlanma Ölçeği (ABÖ), Tanrı Algısı Ölçeği (TA), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ), Boyun Eğicilik ölçeği (BEÖ), Ölüm Kaygısı Ölçeği (DAS) ve Psikolojik İyilik Hali Ölçeği (PIHÖ) kullanılmıştır.

2.2.3.1. Demografik Bilgi Formu

Bu form ile bireylerin çeşitli sosyodemografik bilgilerinin elde edilmesi amaçlanmıştır. Yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim düzeyi, anne ve babanın eğitim düzeyi, kendilik algısı, dinî yaşamın farklı görünümleri ile ilgili sorular, Tanrı inancı düzeyi ve Tanrı ile kurulan bağı sorgulayan 39 sorudan oluşmaktadır. Araştırmada Tanrı ile ilişkiler, dini uygulamalar ve Ana dilde dini uygulamalar değişkenleri kullanılmıştır. Bu değişkenleri elde etmek için ilişkili sorular toplanarak bir indeks haline getirilmiş ve araştırmada kullanılmıştır. Buna ilişkin detay aşağıda verilmiştir.

İnanç düzeyi ve Tanrı ile kurulan bağı niteliklerini değerlendirmek amacıyla sorulan sorulardan indeks puanları çıkarılmış bunların da araştırma bulgularına destek sağlayacağı düşünülmüştür. Bu durumda *Tanrı ile ilişkiler* isimli indeks 8 soruyla ölçülmektedir. Bu sorular: Tanrı'ya olan inanç düzeyi, Tanrı'ya olan bağlılık düzeyi, Tanrı'yı/ düşünürken ne derecede 'korku', 'güven', 'sevildiğini hissetme', 'değerli olduğunuzu hissetme', 'hayranlık' ve 'sevgisini kaybedeceği hissi' sorularıdır. *Dinî uygulamalar* indeksi ise 'namaz', 'oruç', 'zekât', 'hac', 'duanın önem derecesi, dua etme sıklığı' ve 'dua ettikten sonra ne derece rahatlamış olduğunu hissetme' sorularından oluşmaktadır. *Ana dilde dinî uygulamalar* indeksini ise "Dualarınızı ana dilde yapmanın önem derecesi" ve "dualarını ana dilde yapma sıklığı" soruları oluşturmaktadır.

2.2.3.2. Tanrı Algısı Ölçeği (TA)

Bireylerin Tanrı'ya yönelik atıflarını belirlemek üzere Güler (2008) tarafından geliştirilen Tanrı Algısı Ölçeği (TA) kullanılmıştır. Ölçek 22 maddeden oluşmaktadır ve seçenekler 5'li Likert tipi olarak hazırlanmıştır. 536 yetişkin örnekleme üzerinde yapılan güvenirlik analizinde TA'nın Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı $\alpha = ,83$ bulunmuştur. Ölçek olumlu Tanrı imgesini gösteren "Seven Tanrı, "Tanrı'ya Yönelik Olumlu Duygular" ve olumsuz Tanrı imgesini gösteren "Uzak/ Umursamaz Tanrı, Korkutan ve Cezalandıran Tanrı ve Tanrı'ya Yönelik Olumsuz Duygular" olmak üzere beş faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin toplam puanı hesaplanırken 2, 3, 7, 8, 10, 14, 15, 16, 18, 21 numaralı maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçekten alınan yüksek puanlar bireyin olumlu (seven/ sevgi yönelimli) bir Tanrı algısına; düşük puanlar ise olumsuz (cezalandıran/ korku yönelimli) bir Tanrı algısına sahip olduğunu gösterir. Ölçekten alınacak en yüksek puan 110, en düşük puan 22'dir (Güler 2007: 123-133. Aydın, 2011: 94-95). Bu çalışmamızda elde edilen güvenirlik katsayısı $\alpha = ,87$ 'dir.

2.2.3.3. Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)

Özgün adı Social Comparison Scale olan ve P. Gilbert, S. Allan ve D. Trent (5 maddelik form) (1991); N. H. Şahin, N. Şahin (6 maddelik) ve N. H. Şahin & A. Durak ve N. Şahin (18 maddelik form) (1993) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçekte kişilerin başkaları ile karşılaştırıldığında kendilerini çeşitli boyutlarda nasıl gördüklerine ilişkin algıları içerir SKÖ olumlu ve olumsuz iki kutup halinde sunulan ve 18 maddeden oluşan, her maddesi 1-6 arası puan alan Likert tipinde bir ölçektir. Ölçekten alınan puanlar 18 ile 108 arasında değişmekte olup yüksek puanlar olumlu kendilik algısını, düşük puanlar ise olumsuz kendilik algısını göstermektedir. Ölçeğin 501 denek üzerinde yapılan güvenirlik çalışmasında Cronbach Alfa $.87$ bulunmuştur (Savaşır ve Şahin, 1997:110-111). Bu çalışmamızda elde edilen güvenirlik katsayısı $\alpha = ,92$ 'dir.

2.2.3.4. Boyun Eğici Davranışlar Ölçeği (BEDÖ)

Orijinali P. Gilbert ve S. Allan (1994) tarafından geliştirilen Submissive Acts Scale (SAS), Şahin ve Şahin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanmış olup depresyonla ilgili boyun eğici sosyal davranışları değerlendiren 16 maddeden oluşan, bireyin kendi kendine uygulayabileceği bir ölçektir. Ölçek hem ergen, hem de yetişkinlere uygulanabilmekte olup her maddede sözü edilen davranışların kişiyi ne kadar iyi tanımladığı sorulmuş ve değerlendirme “hiç tanımlamıyor”, “biraz tanımlıyor”, “oldukça tanımlıyor”, “iyi tanımlıyor” ve “çok iyi tanımlıyor” şeklinde beş eşit aralığa bölünerek yapılmıştır. Maddeler 1-5 arasında, 5’li Likert tipi puanlama esasına göre değerlendirilir. Ölçekten en düşük 11, en yüksek 80 puan alınabilir. Ölçekten alınan puanların yüksekliği, daha fazla boyun eğici davranışa işaret etmektedir. Ölçeğin .89 olan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı belirlenmiştir. Test-tekrar test güvenilirliği yapılmış, dört ay ara ile yapılan ikinci uygulama sonucu test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .84 olarak bulunmuştur. Ölçüt bağımlı geçerlik çalışması yapılarak Boyun Eğici Davranışlar Ölçeğinin Beck Depresyon Envanteri ile korelasyonu .66, Sosyotropi Ölçeği ile korelasyonu .65, Otonomi Ölçeği ile korelasyonu .06, Sosyal Karşılaştırma Ölçeği ile korelasyonu .50 olarak bulunmuştur (Öner, 2006). Bu çalışmamızda elde edilen güvenilirlik katsayısı $\alpha=.78$ ’dir.

2.2.3.5. Ölüm Kaygısı Ölçeği (ÖKÖ)

Özgün adı *Death Anxiety Scale (DAS)* olan Ölüm Kaygısı Ölçeği Templer (1970) tarafından geliştirilmiştir. İlk olarak Türkiye’de Şenol (1989) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmıştır. Maddeler 1-5 arasında, 5’li Likert tipi puanlama esasına göre değerlendirilmekte olup “hiç tanımlamıyor”, “biraz tanımlıyor”, “oldukça tanımlıyor”, “iyi tanımlıyor” ve “çok iyi tanımlıyor” şeklinde beş eşit aralığa bölünerek yapılmıştır. 15 maddeden oluşan bu ölçeğin puan aralığı 0-15 arasında olup, puanlar bu aralıkta yükseldikçe ölüm kaygısı açısından da yükselme olduğu şeklinde yorumlama yapılır. Bu aralıkta, ortalama puan olan 7 ve yukarıları değerlerde toplam puan alan kişilerin ölüm kaygısının yüksek olduğu şeklinde değerlendirilir. Bu çalışmamızda elde edilen güvenilirlik katsayısı $\alpha=.81$ ’dir.

2.2.3.6. Psikolojik İyilik Hali Ölçeği (PIHÖ)

Ryff (1989) tarafından geliştirilen Psikolojik İyilik Hali Ölçeği özerklik (autonomy), çevresel yeterlik (environmental mastery), kişisel gelişim (personal growth), diğerleri ile pozitif ilişki (positive relations with others), yaşamın amacı (purpose in life) ve kendini kabullenme (self-acceptance) olmak üzere altı alt boyutu olan bir ölçektir. Ölçeğin orijinalinde her bir boyut 20 madde ile ölçülmekte iken her bir boyuttan üç madde alınarak (Ryff & Keyes, 1995) toplam 18 madde oluşmuş bir ölçektir. Ölçek Türkçe'ye İmamoğlu (2004) tarafından uyarlanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .79 olarak bulunmuştur (İmamoğlu, 2004). Bu çalışmamızda elde edilen güvenilirlik katsayısı $\alpha = .73$ 'tür.

2.2.3.7. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği (TBÖ)

Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği (TBÖ) 24 maddeden oluşan 5'li Likert tipi derecelendirme ölçeğidir. Ölçeğin Tanrı'ya güvenli bağlanma ve Tanrı'ya güvensiz (kaygılı) bağlanma olmak üzere iki boyutu vardır. 1. alt ölçekten alınacak yüksek puanlar, Tanrı'ya güvenli bağlanmayı, 2. alt ölçekten alınacak yüksek puanlar ise Tanrı'ya güvensiz (kaygılı) bağlanmayı ölçmektedir. Ölçekte 16 ve 24'üncü maddeler ters kodlanmaktadır. 1. araştırmada toplam 465 yetişkin örneklem üzerinde yapılan güvenilirlik analizinde TBÖ'nin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutu için .92, Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutu için .88 bulunmuştur. 2. araştırmada toplam 727 genç yetişkin örneklem üzerinde yapılan güvenilirlik analizinde TBÖ'nin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutu için .95, Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutu için .90 bulunmuştur. Tanrı'ya güvenli bağlanma alt boyutu için alınacak en yüksek puan 55 en düşük puan 11'dir. 2. alt ölçek olan Tanrı'ya güvensiz (kaygılı) bağlanma alt boyutu için alınacak en yüksek puan 65 en düşük puan 13'tür.

2.2.4. İşlem

Araştırmada kullanılan ölçekler, sıra etkisini kontrol etmek üzere, ilk sayfada demografik bilgi formu, en sonda psikolojik iyi oluş hali Ölçeği olacak şekilde diğer ölçeklerin yerleri değiştirilerek 10 ayrı ölçek bataryası hazırlanmıştır. 2011 Ekim- Kasım ayları arasında toplam 800 anket çoğaltılmış, eksiksiz doldurulan 727 anket formu değerlendirilmiştir. Ölçekler gönüllü katılımcılara sınıflarda uygulanmıştır ve kimlik bilgileri istenmemiştir. Katılımcılara öncelikle hem araştırmanın amacı hem de uygulama aşamasında nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda bilgi verilmiş, ardından uygulama yapılmıştır. Ölçeklerin uygulanması yaklaşık 20-25 dakikalık bir süreyi kapsamıştır. Araştırmanın hipotezlerini sınamak için veri toplama araçlarından elde edilen veriler SPSS 17.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Farklı grupların ölçeklerden aldıkları puanların ortalamaları açısından karşılaştırılması için Varyans Analizi, değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği ve psikolojik iyi oluş halini yordayan değişkenleri belirlemek için de aşamalı (Stepwise) regresyon analizi uygulanmıştır.

III. BULGULAR

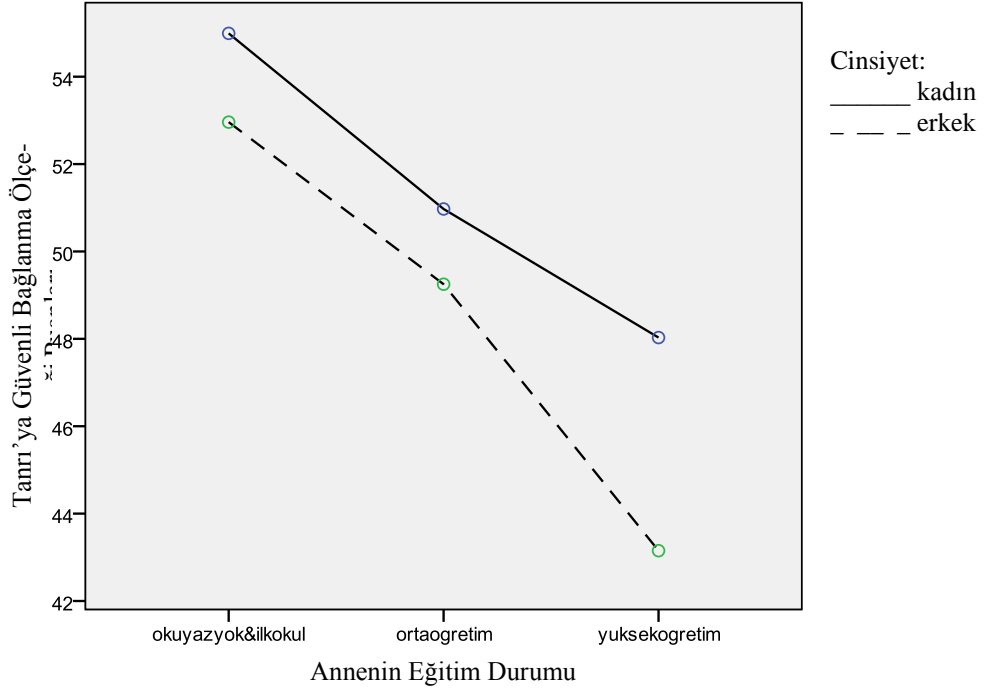
3.3. Bulguların Analizi

3.3.1. Tanrı'ya Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği Puanlarının Demografik Değişkenlere (cinsiyet ve annenin eğitim durumu) göre karşılaştırılması

Tanrı'ya Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği'nden alınan puanların annenin eğitim durumu ve cinsiyet değişkenlerine göre nasıl değiştiğine bakılmıştır. Bu analizler sırasında cinsiyet kadın (N:433) ve erkek (N: 250) olmak üzere 2 gruba; annenin eğitim düzeyi okuma yazması yok ve ilkokul (N:332), ortaöğretim (N:226), üniversite ve üstü (N:135) olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. Böylece, cinsiyet (2) x annenin eğitim düzeyi (3) olmak üzere iki değişkenin ele alındığı varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Tanrı'ya Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği'nden alınan puanların cinsiyet ve annenin eğitim durumu değişkenleri açısından nasıl farklılaştığını anlamak için yapılan varyans analizi sonuçları tablo 8'de görülmektedir.

Tanrı'ya Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği'nin (cinsiyet ve annenin Eğitim Durumu) Açısından Karşılaştırılması (Tablo: 5)

Kaynak	Kareler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	<i>F</i>	<i>p</i>
Cinsiyet (kadın, erkek)	1844.21	1	1844.90	10.11	.002
Annenin Eğitim Durumu (okuma yazması yok ve ilkokul, ortaöğ- retim, yükseköğretim)	6579.02	2	3289.51	28.09	.000
Cinsiyet X Annenin Eğitim Durumu	237.72	2	118.86	1.015	.363
Hata	80455.878	687	117.112		

Tanrı'ya Güvenli Bağlanma Alt Ölçeği'nin cinsiyet ve annenin eğitim durumu açısından karşılaştırılması sonucunda, cinsiyet (F: 10.112; $p < .05$) ve annenin eğitim düzeyinin (F: 28.089 $p < .001$) temel etkisi gözlenmiş, etkileşim etkisi (f:1.015; $p > .05$) gözlenmemiştir. Cinsiyete göre postdoc analiz sonuçları incelendiğinde kadınların (ort:51.33) Tanrı'ya güvenli bağlanma puanlarının erkeklerden (ort:48.45) anlamlı derecede daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Aynı şekilde annenin eğitim düzeyine ilişkin postdoc analiz sonuçları incelendiğinde de anne eğitim düzeyi okuma yazması yok ve ilkokul (ort: 53.98) olanların ortaöğretim (ort:50.11) ve üniversite ve üstü (ort:45.59) eğitim almış olanlardan anlamlı derecede daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Buna göre cinsiyete göre kadınların erkeklere göre Tanrıya güvenli bağlanma puanlarının daha yüksek olduğu ve anne eğitim düzeyi düşüğe Tanrıya güvenli bağlanmanın yükseldiği söylenebilir.

3.3.1. Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği Puanlarının Demografik değişkenlere (cinsiyet ve annenin eğitim durumu) göre karşılaştırılması

Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği'nden alınan puanların annenin eğitim durumu ve cinsiyet değişkenlerine göre nasıl değiştiğine bakılmıştır. Bu analizler sırasında cinsiyet kadın (N:432) ve erkek (N: 241) olmak üzere 2 gruba; annenin eğitim düzeyi okuma yazması yok ve ilkokul (N:319), ortaöğretim (N:221), üniversite ve üstü (N:133) olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. Böylece, cinsiyet (2) x annenin eğitim düzeyi (3) olmak üzere iki değişkenin ele alındığı varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği'nden alınan puanların cinsiyet ve annenin eğitim durumu değişkenleri açısından nasıl farklılaştığını anlamak için yapılan varyans analizi sonuçları tablo 6'da görülmektedir.

Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği'nin Annenin Eğitim Durumu ve Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması (Tablo: 6)

Kaynak	Kareler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	<i>F</i>	<i>p</i>
Cinsiyet (kadın, erkek)	60.036	1	60.036	.426	.514
Annenin Eğitim Durumu (okuma yazması yok ve ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim)	3897.217	2	1948.609	13.818	.000
Cinsiyet X Annenin Eğitim Durumu	6.396	2	3.198	.023	.978
Hata	94061.399	667	141.022		

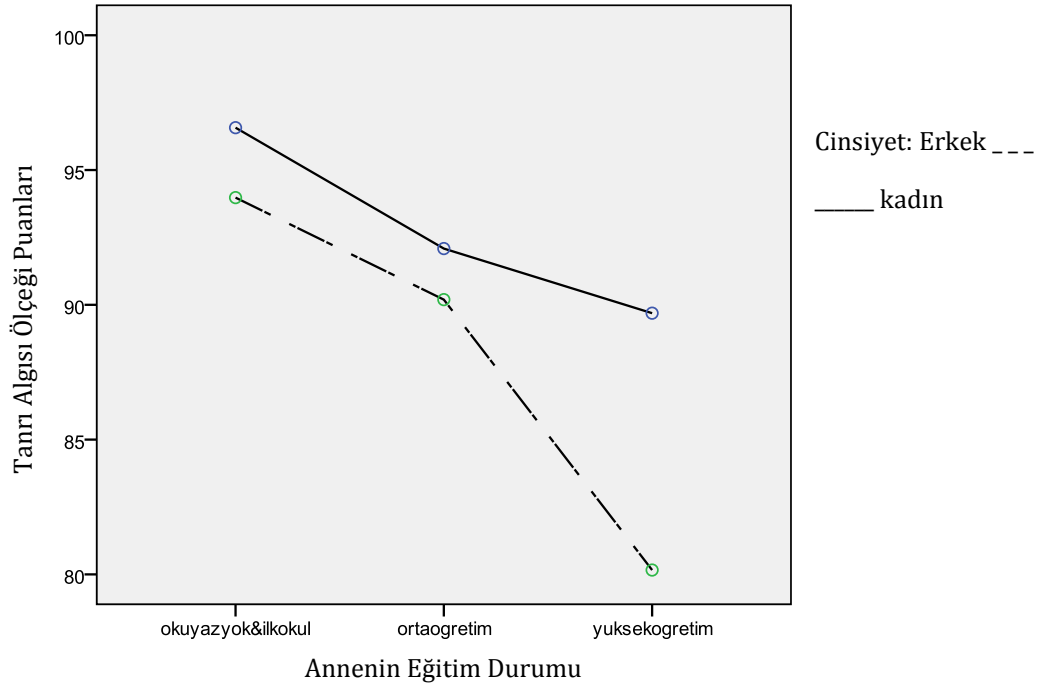
Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma Alt Ölçeği'nin cinsiyet ve annenin eğitim durumu açısından karşılaştırılması sonucunda, cinsiyet ($F: .426; p>.05$) ve annenin eğitim düzeyinin ($F: 13.818 p<.001$) temel etkisi gözlenmiş, etkileşim etkisi ($f: .023; p>.05$) gözlenmemiştir. Cinsiyete göre postdoc analiz sonuçları incelendiğinde Tanrı'ya kaygılı bağlanma puanlarının kadınlarla (ort:43.38) erkekler (ort:42.73) arasında anlamlı derecede fark gözlenmemiştir. Diğer taraftan annenin eğitim düzeyine ilişkin postdoc analiz sonuçları incelendiğinde anne eğitim düzeyi okuma yazması yok ve ilköğretim (ort: 46.26) olanların ortaöğretim (ort:43.18) ve üniversite ve üstü(ort:39.72)eğitim almış olanlardan anlamlı derecede daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Buna göre anne eğitim düzeyi düştükçe Tanrıya kaygılı bağlanmanın yükseldiği söylenebilir.

3.3.2. Tanrı Algısı Ölçeği'nin demografik değişkenlere (cinsiyet ve annenin eğitim düzeyine) göre karşılaştırılması

Tanrı Algısı Ölçeği'nden alınan puanların cinsiyet ve annenin eğitim düzeyine göre nasıl değiştiğine bakılmıştır. Bu analizler sırasında cinsiyet kadın (N:466) ve erkek (N: 260) olmak üzere 2 gruba; annenin eğitim düzeyi okuma yazması yok ve ilkokul (N:348), ortaöğretim (N:236), üniversite ve üstü (N:140) olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. Böylece, cinsiyet (2) x annenin eğitim düzeyi (3) olmak üzere iki değişkenin ele alındığı varyans analizi (ANOVA) gerçekleştirilmiştir. Tanrı Algısı Ölçeği'nde alınan puanların cinsiyet ve annenin eğitim durumu değişkenleri açısından nasıl farklılaştığını anlamak için yapılan varyans analizi sonuçları tablo 9'da görülmektedir.

Tanrı Algısı Ölçeği'nin Cinsiyet ve Annenin Eğitim Durumu Açısından Karşılaştırılması (Tablo: 7)

Kaynak	Kareler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	F	p
Cinsiyet (kadın, erkek)	2982.71	1	2982.71	19.45	.000
Annenin Eğitim Durumu (okuma yazması yok ve ilkokul, ortaöğretim, yükseköğretim)	9227.63	2	4613.82	30.09	.000
Cinsiyet X Annenin Eğitim Durumu	1361.16	2	680.58	4.44	.012
Hata	99666.54	650	153.33		

Tanrı Algısı Ölçeği'nin cinsiyet ve annenin eğitim durumu açısından karşılaştırılması sonucunda, cinsiyet (F: 19.45; $p < .001$) ve annenin eğitim düzeyi (F: 30.09; $p < .001$) değişkenlerinin temel etkisi ve etkileşim etkisi (F:4.44, $p < .05$) gözlenmiştir. Etkileşim etkisinin hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için yapılan postdoc analiz sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tanrı Algısı Ölçeğine İlişkin Tukey Test Sonuçları (Tablo:8)

Cinsiyet	Annenin Eğitim Durumu	<i>n</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>
Kadın	Okur-yazar değil / İlkokul	217	96.57 _a	9.22
	Ortaöğretim	138	92.09 _b	12.76
	Yükseköğretim	71	89.69 _b	13.28
Erkek	Okur-yazar değil / İlkokul	85	93.98 _{ab}	11.42
	Ortaöğretim	83	90.19 _b	16.27
	Yükseköğretim	62	80.16 _c	15.14

Tablo' 8 de görüldüğü gibi kadın katılımcıların anne eğitim düzeyi yüksek öğretim (ort:80.16) olanların Tanrı algısı puan ortalamaları anne eğitim düzeyi ortaöğretim (ort: 90.19) ve okuryazar değil-ilk okul (ort: 93.98) göre anlamlı olarak farklı ve en düşüktür. Aynı şekilde erkek katılımcıların anne eğitim düzeyi yüksek öğretim (ort: 89.69) olanların Tanrı algısı puan ortalamaları anne eğitim düzeyi ortaöğretim (ort: 92.09) ve okuryazar değil-ilk okul (ort: 96.57) olanlardan anlamlı olarak farklı ve en düşüktür. Buna göre annenin eğitim düzeyi yükseldikçe erkek ve kadınlarda Tanrı algısı puanlarının düştüğü, bu düşüşün erkeklerde kadınlara kıyasla daha sert ya da keskin olduğu söylenebilir.

3.3.3. Araştırmada Kullanılan Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Bu bölümde araştırmada kullanılan ölçeklerin birbirleri ile olan ilişkilerini sınamak için Pearson korelasyon tekniği kullanılmış ve elde edile sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

4.2.4. Dinî Uygulamalar, Anadilde Dinî Uygulamalar, Tanrı'yla İlişkiler, Ölüm Kaygısı, Tanrı Algısı, Tanrı'ya Bağlanma (Güvenli Bağlanma ve Kaygılı Bağlanma), Boyun eğicilik, Kendilik Algısı ve Psikolojik İyi Oluş Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar

(Tablo:9)

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Dinî Uygulamalar	-								
2. Anadilde Dinî Uygulamalar	.26**	-							
3. Tanrıyla İlişkiler	-.72**	-.20**	-						
4. Ölüm Kaygısı	.13**	.27**	-.10*	-					
5. Tanrı Algısı	.68**	.18**	-.78**	.09*	-				
6. Tanrı'ya Güvenli Bağlanma	.78**	.27**	-.77**	.22**	.80**	-			
7. Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma	.58**	.21**	-.41**	.32**	.39**	.70**	-		
8. Boyun eğicilik	.15**	.02	-.06	.17**	.06	.17**	.29**	-	
9. Kendilik Algısı	.07	-.01	-.06	-.12**	.11**	.05	-.08	-.27**	-
10. Psikolojik İyi Oluş	.07	.07	-.17**	-.10*	.21**	.12**	-.11**	-.28**	.38**

** p<0.01 * p< 0.05

Tablo 9’da görüldüğü üzere, dinî uygulamalar ile genel dinî uygulamalar arasında pozitif yönde ($r: .26$; $p < .01$) anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.

Tanrı ile ilişkiler ile ana dilde dinî uygulamalar ve dinî uygulamalar arasında negatif yönde (sırasıyla: $r: -.20$; $p < .01$, $r: -.72$; $p < .01$) anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.²³

Ölüm kaygısı ile dinî uygulamalar ve anadilde dinî uygulamalar arasında pozitif anlamlı bir ilişki (sırasıyla: $r: .13$; $p < .01$; $r: .27$; $p < .01$) ve Tanrıyla ilişkiler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki (sırasıyla: $r: -.10$; $p < .05$) gözlenmiştir.

Tanrı algısı ile ölüm kaygısı, anadilde dinî uygulamalar ve dinî uygulamalar arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki (sırasıyla: $r: .09$; $p < .05$ $r: .18$; $p < .01$; $r: .68$; $p < .01$) Tanrı ile ilişkiler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki (sırasıyla: $r: -.78$; $p < .01$) gözlenmiştir.

Tanrı’ya güvenli bağlanma ile ölüm kaygısı, anadilde dinî uygulamalar, genel dinî uygulamalar ve tanrı algısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki (sırasıyla: $r: .22$; $p < .01$ $r: .27$; $p < .01$ $r: .78$; $p < .01$ $r: .80$; $p < .01$) ve Tanrıyla ilişkiler arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki (sırasıyla: $r: -.77$; $p < .01$) gözlenmiştir.

Tanrı’ya kaygılı bağlanma ile anadilde dinî uygulamalar, ölüm kaygısı, Tanrı algısı, genel dinî uygulamalarla Allah’a güvenli bağlanma arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki (sırasıyla: $r: .21$; $p < .01$, $r: .32$; $p < .01$, $r: .39$; $p < .01$, $r: .58$; $p < .01$, $r: .70$; $p < .01$) ve Tanrıyla ilişkiler arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler (sırasıyla: $r: -.41$; $p < .01$) gözlenmiştir.

Boyun eğicilik ile dinî uygulamalar, ölüm kaygısı, Tanrı’ya güvenli ve kaygılı bağlanma arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler (sırasıyla: $r: .15$; $p < .01$, $r: .17$; $p < .01$ $r: .17$; $p < .01$, $.29$, $p < .01$) anlamlı ilişkiler gözlenmiştir.

²³ Bu araştırmada ölçek bataryasında Tanrı ile ilişkiler sorularında ters kodlama yapılmıştır. Buna göre çok fazla diyenler:1 puan hiç diyenler 5 puan almışlardır. Bulgular kısmında sonuçlar tabloda çıktığı gibi verilmiş tartışma kısmında ise bu kodlama farklılığı dikkate alınarak sonuçlar tartışılmıştır.

Kendilik algısı ile tanrı algısı arasında pozitif ilişki ($r: .11$, $p < .01$) ve ölüm kaygısı ve boyun eğicilik arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler (sırasıyla: $r: -.12$, $p < .01$, $r: -.27$, $p < .01$) gözlenmiştir.

Psikolojik iyi oluş hali ile Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı algısı, ve kendilik algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler (sırasıyla: $r: .12$, $p < .01$; $r: .21$, $p < .01$; $r: .38$, $p < .01$) ve ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma, Tanrı ile ilişkiler ve boyun eğicilik arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler (sırasıyla: $r: -.10$; $r: -.11$; $r: -.17$; $r: -.28$) gözlenmiştir.

3.3.4. Regresyon Analizi

Psikolojik İyi Oluş Halini Yordayan Değişkenler: (Tablo:10)

	R^2	$R^2_{değ.}$	$F_{değ.}$	p	β	t
1. Blok	.02	.02	6.82	.001		
Cinsiyet					-.12	-3.17**
Annenin Eğitim Durumu					.07	1.74
2. Blok	.03	.01	2.67	.070		
Dinî Uygulamalar					-.07	-1.16
Anadilde Dinî Uygulamalar					.06	1.62
3. Blok	.05	.02	14.34	.000		
Tanrı'yla İlişkiler					-.03	-0.49
4. Blok	.08	.02	16.11	.000		
Ölüm Kaygısı					-.07	-1.65
5. Blok	.10	.02	14.38	.000		
Tanrı Algısı					.14	1.96*
6. Blok	.13	.03	9.85	.000		
Tanrı'ya Güvenli Bağlanma					.18	1.98*
Tanrı'ya Kaygılı Bağlanma					-.17	-2.94**
7. Blok	.18	.05	38.35	.000		
Boyun eğicilik					-.17	-4.36***

8. Blok	.26	.08	60.25	.000
Kendilik Algısı				.29 7.76***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Bir önceki bölümde ölçeklerin birbirleri ile ilişkilerine bakılmıştır. Bu bölümde ise hangi değişkenlerin psikolojik iyi oluş halini yordama gücü olduğunun anlaşılabilmesi için her bir değişken için ayrı olarak aşamalı (*stepwise*) regresyon analizi yapılmıştır.

Psikolojik İyi oluş Halini yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla, yordayıcı değişkenler olarak regresyon denklemine ilk etapta demografik değişkenlerden (cinsiyet ve annenin eğitim düzeyi), ikinci aşamada dinî uygulamalar, anadilde dinî uygulamalar, üçüncü aşamada Tanrı'yla ilişkiler, dördüncü aşamada ölüm kaygısı, beşinci aşamada Tanrı algısı, altıncı aşamada Tanrı'ya bağlanma yönelimleri (Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma), yedinci aşamada boyun eğicilik ve son aşama olan sekizinci aşamada ise kendilik algısı ayrı bloklar halinde alınmıştır. Psikolojik iyi oluş halini yordayan değişkenlere ilişkin aşamalı regresyon analizi sonuçları tablo 9'da verilmiştir. Tablo'da görüldüğü gibi Psikolojik İyi oluş Halini yordayan değişkenler cinsiyet, Tanrı algısı, Tanrı'ya bağlanma yönelimleri (Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma), boyun eğicilik ve kendilik algısı olarak çıkmıştır. Bütün bu değişkenler hep birlikte, toplam varyansın .26'sını açıklamaktadır. En büyük katkıyı kendilik algısı sağlamaktadır ($\beta = .29$). Daha sonra sırasıyla, Tanrı'ya güvenli bağlanma ($\beta = .18$), Tanrı'ya kaygılı bağlanma ($\beta = -.17$), boyun eğicilik ($\beta = -.17$), cinsiyet ($\beta = -.12$) ve Tanrı Algısı ($\beta = -.14$) yordamaya anlamlı katkılar yapan değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 11).

IV. TARTIŞMA VE YORUM

Araştırmamızda bağlanma kuramı çerçevesinde insan-Tanrı ilişkisi ve psikolojik iyi olma konusu incelenmiştir. Bu çerçevede bağlanma kuramı ve bağlanma-din ilişkisinin incelendiği birinci ve ikinci bölümün ardından bu bölümde asıl araştırmaya yönelik bulgular, ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

4.2.1. Demografik Değişkenlerin Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği(TBÖ) ve Tanrı Algısı Ölçeği(TAÖ) Üzerindeki Etkileri

Araştırma verileri analiz edilirken ilk olarak demografik değişkenlere göre Tanrı'ya bağlanma ve Tanrı algısı arasındaki etkileşime bakılmış ve bunu anlamaya yönelik olarak varyans analizi yapılmıştır. Tanrı'ya güvenli bağlanma ölçeği'nden alınan puanların demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği analiz sonucunda cinsiyet ve annenin eğitim düzeyinin Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma puanlarında temel etkilerin olduğu görülmüştür. Buna göre cinsiyete göre kadınların erkeklere göre Tanrı'ya güvenli bağlanma puanlarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca anne eğitim düzeyi yükseldikçe Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanmanın düştüğü ya da tam tersi olduğu söylenebilir.

Tanrı'ya güvenli bağlanma yönelimleri açısından kadınların erkeklere göre Tanrıya daha güvenli bağlandıkları söylenebilir. Kadın ve erkekler arasındaki bu

farklılık onların Tanrı algılarının bağlanma yönelimleri ile ilişkisi şeklinde düşünülebilir. Hatırlanacağı üzere Tanrı'ya bağlanma ile Tanrı algısı arasında ilişki olduğuna yönelik Kirkpatrick'in bağlanma din ilişkisine yönelik önerdiği iki hipotezden söz edilmişti. Bu önerilen hipotezlerden ilişkisel hipoteze göre bağlanma objesi ile kurulan ilk tecrübeler içsel çalışan şemaları oluşturmakta, bunlar da yeni bağlanma ilişkilerine zemin hazırlamaktaydı. Dolayısıyla çocukluk dönemi bağlanma yapısı ile Tanrı'ya bağlanma arasında direkt bir ilişki olduğu varsayılmıştı (Kirkpatrick, 1997, 1998; Kirkpatrick ve Shaver, 1990, 1992; Beck ve McDonald, 2004). Ayrıca bu sonuç kadınların erkeklere göre daha olumlu Tanrı algılarının olduğuna yönelik araştırma sonuçlarıyla da tutarlı görünmektedir. Örneğin McElroy'un (1999) çalışmasında kadınların seven Tanrı algıları erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun kadınların merhamet, koruma gibi duygusal yönlerinin erkeklere göre daha ön planda olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Mehmedoğlu'nun (2011:207-8) araştırmasına göre genel anlamda kadınların erkeklere oranla daha pozitif Tanrı algılarına sahip oldukları, alt boyutlar incelendiğinde ise kadınların erkeklerle eşit ortalamaya sahip oldukları fakat "teslim olunan" Tanrı algısı hariç diğer bütün boyutlarda erkeklerden daha yüksek puan aldıkları gözlenmiştir. Kısacası Türk kadını erkeğine göre Tanrı hakkında daha merhametli, içkin, dost gibi pozitif algılara sahiptir. Bacanlı'nın erkeklere üzerinde yaptığı araştırmasında bu sonuçları desteklemektedir (Kuşat, 2006:147-8). Diğer taraftan cinsiyete yönelik bu değerlendirmede neyin yapısal neyin kültürel olduğunun vurgulanması gerekir. Bilindiği gibi cinsiyet, bireyin biyolojisine göre belirlenen demografik bir kategori iken toplumsal cinsiyet kadın veya erkek olmaya yönelik toplumun veya kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade eder. Bu çerçevede biyolojik farklılıklar yani doğuştan getirilen yapısal ve fiziksel özellikler cinsiyet farklılıklarını; sonradan kazanılan kültürün, kültürün cinsiyetlere göre çocukluk çağından itibaren uygun bulunduğu duygu, tutum, davranış ve rollerin ise toplumsal cinsiyet farklılıklarını içerdiği hatırlanmalıdır (Dökmen, 2004:3-13). Bu durumda da kadın ve erkek arasında çıkan farklılıklar sadece cinsiyete göre değil bilakis toplumsal cinsiyete göre şekillenen toplumsal ve kültürel kategoriler olarak alınıp değerlendirilmesinde fayda olduğu vurgulanmalıdır. Örneğin Lupton (2002: 89-98)'a göre kadınların ve erkeklerin duygusallığı toplum tarafından cinsiyet rollerine biçilen duygusal

karakterle de ilişkili olarak şekillenir. Buna göre araştırmamızda kadın ve erkeğe göre Tanrı algılarına yönelik farklılaşmanın hem cinsiyet hem de toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmesinin daha uygun olduğu söylenebilir. Ayrıca bu sonuç cinsiyet ve dindarlık arasındaki mevcut literatürle de tutarlı görünmektedir. Örneğin batı eksenli yapılan araştırmalara göre kadınların erkeklere göre daha dindar oldukları gözlenirken doğu toplumlarında cinsiyetler arası belirgin fark bulunmamıştır. Fakat özellikle Yahudi ve Müslüman örneklem üzerine yapılan araştırmalarda erkeklerin kadınlardan daha dindar oldukları görülmüştür (Hökelekli, 2010). Literatürde kadınların daha dindar olduğunu gösteren çalışmaların yanı sıra cinsiyet açısından belirgin fark olmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur. Kayıklık, 2003; Kirman, 2005; Yapıcı, 2007'nin araştırmalarına göre kadınlar erkeklerden; Karaca 2000, Kula 2001, Mehmedoğlu 2004 ve Uysal 2006'nin araştırmalarına göre de erkekler kadınlardan daha dindar bulunmuşlardır. Cinsiyet açısından bu farklılaşmayı, araştırmamızdaki yurt dışı çalışmalarını çerçevesinde de yorumlayabiliriz. Fakat Tanrı'ya bağlanma ile demografik değişkenler arasındaki ilişkilerin batı literatüründe ikincil bakılan değişkenler olarak karşımıza çıktığı görülmektedir (Kirkpatrick, 1992, 1994, 1995, 1998, 2004; Kirkpatrick ve Rowatt, 2002 Grandvist, 2005, 2006; Beck 2005, 2006). Diğer bazı araştırmalarda demografik değişkenlere ilişkin bulgulara kısmen de olsa yer verilmiştir. Örneğin, Tanrı'ya bağlanma tarzları ile cinsiyet açısından herhangi bir ilişki gözlenmemiş, (McGuire, 2003:56) bundan önceki çalışmalarda da sırasıyla Kirkpatrick ve Shaver (1992), Grandvist (1998), Grandvist ve Hagegul'un (1999, 2000) çalışmalarında bu sonucun desteklendiği gözlenmiştir.

Diğer bir sonuç ise anne eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların Tanrıya güvenli ve kaygılı bağlanma düzeylerinin düştüğü gözlenmiştir. Bu sonuç farklı açılardan değerlendirilebilir. Öncelikle bu sonuç anne eğitiminin çocukları üzerindeki fonksiyonu açısından dikkat çekicidir. Buradan hareketle annenin eğitim düzeyinin yükselmesi onun yaşama ilişkin algılarını değiştirip dönüştüreceği, bu değişim ve dönüşümün yetiştirmekte olduğu çocuklarına yansıdığı ve bunun da Tanrı'yla kurulan bağı şekillendirdiği şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde anne eğitim düzeyi yükseldikçe annelerin genelde çalışma hayatına katılımlarıyla bir-

likte meşguliyetleri artmaktadır. Dolayısıyla bu durum din ya da Tanrı ile ilişkili konuların gereğince vurgulanamıyor olması sonucunu doğurabilir. Ya da bu sonuç katılımcıların yaş dönemleri dikkate alındığında bu dönemin dine olan ilginin azaldığı bir süreç olarak bilindiği için bu açıdan değerlendirilebilir. Burada sorgulanması gereken neden eğitimin yaratıcı ile bağı olumsuz yönde şekillendirdiği ya da neden eğitimin yükselmesi ile birlikte Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma puanlarının düşme eğiliminde olduğudur. Bu sonuç bizi, sanki eğitimle dinin bir arada var olamayacağı şeklinde bir düşünceye sevk edebilir. Bu düşünce bize verilen eğitim içerisinde din, dindarlık, Tanrı algısı vb. unsurlara yönelik algıların problemlili olduğu düşüncesine götürebilir. Bu durumda yaşayan din ya da geleneksel Müslümanlığın dinle ilişkili problemlili algılar oluşturduğu, bu problemlili algıların ise bireyleri dinden uzaklaştırdığı şeklinde yorumlanabilir. Ya da dini kültürümüz üzerinde saf bir şekilde ne güvenli ne de kaygılı bağlanma olarak ayrışan iki bağımsız yapı ya da algı değil ilakis birine geçmiş bir yapıdan bahsedilmesi gerektiğini gösterebilir. Ayrıca Tanrı'ya hem güvenli hem de kaygılı bağlanmanın düşmesi ise güvenli ve kaygılı bağlanmanın aşağıda bir çok değışkende görüldüğü gibi (sadece psikolojik iyi olma hariç) anne eğitiminin bir sonucundan ziyade katılımcıların o anki tercihlerinden kaynaklandığını da gösterebilir. Aynı zamanda sosyoekonomik seviye ile de ilişkili olduğunu gösterebilir. Şöyle ki, eğitim seviyesinin yüksek olması sosyoekonomik seviyenin de yüksek olabileceği sonucuna bizi götürür. Bu durumda da bilindiği gibi sosyo-ekonomik seviye yükseldikçe dindarlığın ibadet boyutuna duyulan ilgi azalmaktadır (Wulff,1996). Buna yönelik literatüre bakıldığında farklı örneklere rastlayabiliriz. Örneğin, Beit Hallami'nin (1975) araştırmasına göre kilise faaliyetlerine devam etme ile sosyoekonomik düzey arasında anlamlı ilişkilerin olduğu yoksulların kendi konumlarını din ile meşrulaştırdıkları gözlenmiştir. Yapıcı'nın (2007: 250-51) araştırmasına göre de dinsel eğilim, Allah'ın varlığını hissetme, oruç tutma, dua etme ve dine önem verme konularında gençlerin gelir seviyelerine göre farklılaşmalar olduğu görülmüştür. Şengül'ün (2007) çalışmasında dinin alt boyutları açısından gelir grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Ayten'in (2004) çalışmasında ise genel dindarlık puan ortalamaları incelendiğinde üst sosyoekonomik

düzydekilerin orta düzeydekilerden daha düşük puan aldıkları görülmüştür. Ayrıca üst sosyoekonomik düzeyde olanların bilgi ve ibadet boyutlarında aldıkları puan ortalamalarının orta düzeyde ekonomik durumda olanlardan daha düşük olduğu, etki boyutunda ise üst sosyoekonomik düzeydekiler orta ve alt düzeydekilerden daha düşük puan aldıkları görülmüştür. Görüldüğü gibi sosyoekonomik seviye dinî konularla olan ilişkileri belirleyen bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırmamızda da eğitim seviyesinin yükselmesi sosyoekonomik düzeyin yüksek olduğunu bize göstermekte bu durumun da annenin eğitim düzeyine etki ettiği bunun da Tanrı ile ilişkiler başta olmak üzere dindarlıkla ilişkili sonuçlara yansıdığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu sayılan nedenlerin yanısıra eğitim ve dindarlık arasındaki ilişkilere yönelik sonuçlarda bize yol gösterici olabilir. Örneğin Yapıcı'ya göre (2007:265) ilahiyat fakülteleri hariç yüksek öğretim görmekle dindarlık arasında ters yönlü bir ilişki gözlenirken Mehmedoğlu'nun (2004) araştırmasına göre de eğitim durumunun yüksekliğine paralel olarak dindarlık düzeyinde de bir artış olduğu görülmüş fakat bu anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır. Fakat Mehmedoğlu'nun araştırmasında dinin inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutlarında gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Örneğin inanç boyutunda lise ve ilkokul düzeyinde eğitim alanlar, üniversite ve yüksek öğretim düzeyinde eğitim alanlara göre daha yüksek puanları almışlardır. İbadet boyutunda üniversite mezunlarının en düşük puan aldıkları, tecrübe boyutunda yüksek okul ve üniversite mezunlarının en düşük puanları aldıkları, bilgi boyutunda hiç okula gitmemiş olanların en yüksek puanları aldıkları görülmüş, dinin etkisini hissetme boyutunda ise gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Taplamacıoğlu'nun (1962) araştırmasına göre de dindarlığın okuryazar olmayanlar arasında yüksek olduğu görülmüştür. Köktaş (1997:215), Karaca (2000:299); Acar ve arkadaşlarının (1996:50) araştırmalarına göre de eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyinde bir azalmanın olduğu görülmüştür. Diğer taraftan Şengül'ün (2007) çalışmasında bilgi ve ibadet boyutlarında ortaokul mezunlarının üniversite mezunlarından daha düşük puan aldıkları; tecrübe etki boyutunda lise mezunlarının üniversite mezunlarından daha yüksek puan aldıkları gözlenmiştir. Bu sonuçlar eğitim ve dindarlık arasındaki

ilişkilerin tek yönlü olmadığını dolayısıyla eğitimle birlikte dindarlığın düştüğü ya da yükseldiği şeklinde tek bir kaniya varamayacağımızı gösterir (Kurt, 2009). Fakat burada özellikle yapılan çalışmaların dinin ibadet boyutuna yönelik olarak yoğunlaştığı dikkate alınmalıdır. Ayrıca araştırmamızda eğitimle birlikte Allah'a bağlanma yönelimlerindeki bu düşüş Türk aile yapısında çocuğun eğitiminde annenin öncelikli bir role sahip olması (Özensel, 2004:76-90) düşünüldüğünde anne eğitiminin bu derece işlevsel oluşunun daha anlaşılabilir hale geldiği söylenebilir.

Araştırmamızda demografik değişkenlere göre baktığımız diğer bir sonuç ise cinsiyet ve annenin eğitim düzeyinin Tanrı Algısı Ölçeği üzerindeki etkilerine yöneliktir. Tanrı Algısı Ölçeği'nden alınan puanların demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığının incelendiği analiz sonucunda cinsiyet ve annenin eğitim düzeyinin Tanrı algısı puanlarında temel etkilerinin olduğu görülmüştür. Buna göre de annenin eğitim düzeyi yükseldikçe erkek ve kadınlarda Tanrı algısı puanlarının düştüğü, bu düşüşün erkeklerde kadınlara kıyasla daha keskin olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre annenin eğitim düzeyi yükseldikçe erkek ve kadınlarda olumsuz Tanrı algısına yönelişin olduğu bununda erkeklerde kadınlara göre daha belirginleştiği söylenebilir.

Bu sonucun yukarıdaki Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği sonuçlarıyla da tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Tanrı algısı ile Tanrıya bağlanma arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu konuda Ellison (2010), Tanrı algısıyla Tanrı'ya bağlanma arasında ilişki olduğunu, hatta Tanrı'ya bağlanmanın Tanrı algısından daha belirleyici bir unsur olarak alınabileceğini belirtir. Dolayısıyla Allah'a bağlanma ile Tanrı algısının cinsiyet ve annenin eğitimi açısından aynı sonuçlar vermesinin tesadüf olmadığı söylenebilir. Ayrıca çıkan sonucun literatürdeki sonuçlarla karşılaştırdığımızda bu kanının desteklendiği söylenebilir. Örneğin, kadınların Tanrı'yı daha çok 'koruyan' ve 'muhafaza eden' olarak algıladıkları; erkeklerin ise 'yargılayan' ve 'cezalandıran' olarak algıladıkları görülmüştür (Dickie, Ajega, Kobylak ve Nixon, 2006:63-64; Mehmedoğlu, 2011:246-259). Başka bir araştırmada da kadınların erkeklere göre daha dindar oldukları, dua etme ve kilise programlarına katılımlarının erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür

(Hood, 1996:153-156). Bunu destekler nitelikte Kirkpatrick (1998) tarafından yapılan araştırmaya göre de kadınların erkeklere göre daha kişisel ve seven bir Tanrı algısına sahip oldukları görülmüştür. Kirkpatrick ve Shaver'ın (1992) beraber yaptıkları diğer bir araştırmada ise dinî değişkenler üzerinde cinsiyete göre herhangi bir ilişki gözlenmemiştir (Granqvist, 1998; Granqvist ve Hagegul, 1999, 2000; McGuire, 2003:56; Calvert, 2010:160-163). Buradan, erkek ve kadınların Tanrı algılarının birbirinden farklı olduğu, kadınların seven, merhamet eden gibi nitelikleri içine alan olumlu bir Tanrı algısına sahip oldukları erkeklerin ise cezalandıran, korkutan vb. olumsuz Tanrı algısına sahip oldukları söylenebilir. Ayrıca bu sonuç yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece cinsiyette değil toplumsal cinsiyetten kaynaklanan farklılaşma olarak değerlendirilebilir. Bu konuyla ilişkili olarak Dökmen cinsiyet farklılıkları konusunda araştırma yaparken ve araştırmaları değerlendirirken dikkatli olunması gerektiği çünkü bu alanın önyargılara açık hassas bir konu olduğunu vurgulamaktadır (Dökmen, 2004:159).

4.2.2. Değişkenler Arası İlişkilerin Değerlendirilmesi²⁴

Bu araştırmada ilişkisine bakılan dinî uygulamalar, Tanrı ile ilişkiler ve ölüm kaygısı değişkenleri üç boyutta değerlendirilebilir. İlk olarak dini uygulamalar ile ana dilde dinî uygulamalar arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki gözlenmiştir. Buna göre dinî uygulamalar ile ana dilde dinî uygulamalar arasındaki ilişkiye bakıldığında da dinî uygulama düzeyi arttıkça ana dilde dinî uygulamaların da arttığı ya da dinî uygulamaların azalması ile birlikte ana dilde dinî uygulamaların da azaldığı söylenebilir. Bu sonuca göre dinî uygulamalar ile ana dilde dinî uygulamaların ayrışmadığı, birbirlerinin alternatifleri olarak değerlendirilmediği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca ana dilde dini uygulamalarında dini uygulamalarlabirlikte s yükselmesi bireylerin ana dilde dini uygulamalarında dini pratiklerde işlevsel olduğu hatta ana dilde dini uygulamaların yapılan ibadete yönelik bilinç kazanma açısından işlevsel olduğu söylenebilir. Diğer taraftan bu sonuç sorunun içeriği açısın-

²⁴ Bu başlık altında regresyon analizinde yer almayan korelasyon analizi bulgularının yorumlarına yer verilmiştir.

dan da düşünülebilir. Bilindiği gibi arzu ve istekler dualar aracılığı ile çoğunlukla ezberlenmiş olunan dua metinleri ile ya da o anda bireylerin içinden geldiği şekilde kendi cümleleri ile yapılır (Hökelekli, 2010:196). Yöneltilen soruda ana dilde dinî uygulamalardan kasıt dua ile sınırlandırılmıştı. Dolayısıyla dinî uygulamalarla ana dilde dinî uygulamalar arasındaki herhangi bir ayrışmanın yaşanmaması duaların ezberlenen ayetler üzerinden yapılıyor olduğu sonucuna da bizi götürebilir.

İkinci değişken ise Tanrı ile ilişkiler değişkenine yönelik ilişkilerdir. Burada da Tanrı ile ilişkiler ile ana dilde dinî uygulamalar ve dinî uygulamalar arasında pozitif anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Buna göre Tanrı ile ilişkiler arttıkça dinî uygulamaların (ana dilde dinî uygulamalar dahil) arttığı ya da tam tersinin olduğu söylenebilir. Araştırmamızdaki bu sonucun şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Çünkü Tanrı ile ilişkiler sorusu “Tanrı’ya bağlılık düzeyi, o düşünüldüğünde ne derece korku, güven, sevildiğini ve değerli olduğunu hissetme ve hayranlık” unsurlarını içermektedir. Bireylerin bu sorulara verdikleri yanıtların olumsuz olması yani Tanrı ile ilişkilerin düşük olması anlamını taşımaktadır ki bunu da dinî uygulamalara (ana dilde dinî uygulamalar dahil) olan olumsuz katkı şeklinde yorumlayabiliriz.

Üçüncü olarak araştırmamızda bakılan bir diğer değişken ise ölüm kaygısına yöneliktir. Ölüm kaygısı ile dinî uygulamalar, anadilde dinî uygulamalar ve Tanrı’yla ilişkiler arasında pozitif anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Bu sonuca göre ölüm dair kaygının artması dinî uygulama sıklığını (ana dilde dinî uygulamalar dahil) arttırdığı ya da tam tersi şekilde dinî uygulamaların azalması ile birlikte ölüm kaygısının da azalmakta olduğu söylenebilir. Araştırmamızdaki bu sonuç dinî uygulamalar, Tanrı ile ilişkiler ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir. Şöyle ki gerçekte din duygusu dini başa çıkma (*religious coping*) olarak nitelendirilen yaşamsal sorunlarda Yaraticının bu sorunların çözümüne yardım ettiği düşünce ve duygusu sağlayarak ‘anlam bulma’da güçlü bir kaynak işlevi görebilmektedir (Pargamant, 1997). Ayrıca yüce bir Yaraticıya inanma düşüncesi ümitsizlik, sıkıntı, bunalma, korku ve endişe durumlarında insana yardım edecek kudretli bir güç iken sevinç ve mutluluk anlarında insa-

nın şükran ve sevgi ifadelerini sunacağı ilahi bir güçtür (Peker, 2003:245). Bu yüce güçle dinî uygulamalar vasıtasıyla iletişime geçen insanda bir rahatlama ve huzur duygusu yaşanması beklenir. Buna göre dua ve ibadetlerin insan yaşamında psikolojik, fizyolojik ve sosyal anlamda birçok faydaları olduğu vurgulanmıştır (Ayrıntı için bkz: Kirkpatrick ve Shaver, 1992; Pargament, 1997; Poloma ve Gallup, 1991; Paloutzian, 1996; Hayta, 2000; Kirkpatrick, 2005; Hökelekli, 2010). Aynı şekilde dinî inanç duygusal bir rahatlık, sakinlik, sosyal destek, düşük düzeyde ölüm kaygısı ve geçirilen hastalıklarda bir hikmet arama etkenleri ile birey yaşamında işlevseldir (Hökelekli, 2010:76; Yıldız, 2006). Örneğin Pargament'in yaptığı araştırmaya göre de dinin, "başa çıkma" ile ilişkili olduğu özellikle de ölüm sonrası yaşananlara anlam verme sürecinde etkili bir unsur olarak ortaya çıktığı görülmüştür (Pargament, 1997; Benore, Park, 2004). Başka bir araştırmaya göre de Tanrı'nın varlığına inanma ve ölümden sonra yaşama inanma ile ölüm kaygısı arasında negatif ilişki olduğu, diğer taraftan ölümlü kabullenme ile pozitif ilişki olduğu gözlenmiştir (Harding, Flannelly, Weaver, ve Costa, 2005:253–261). Diğer bazı araştırmalara göre de din ve ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir (Templer and Dotson, 1970; Karaca, 2000). Fakat araştırmamızda Tanrı ile ilişkiler ve dinî uygulamaların (ana dilde dinî uygulamalar dahil) ölüme ilişkin kaygı düzeyini arttırması (yukarıdaki literatürün aksine) dinî uygulamaların insanı ölüm duygusu ve ölümlü ilişkili konulara yönelttiği şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir açıdan da ölüm duygusunun insanın varoluşuyla derinden ilişkisi olması açısından (Yalom, 2001) bu ruh halinde olan bir insanın ölüm ve sonrasını düşünerek yaratıcısına yönelmesi ve ibadetlerle haşır neşir olması şeklinde de yorumlanabilir. Bu yorumu destekler nitelikte Hökelekli'nin (1992 a.b) 24-60 yaşlarında yüksek öğrenim görmüş 378 kişi üzerinde yaptığı araştırmaya göre dinî inanç ve uygulamalardaki sıklık derecesinde farklılaşmanın olduğu, din-dar kişilerin ölümlü daha fazla meşgul oldukları fakat ölüm karşısında daha olumlu tutumlar geliştirdikleri gözlenmiştir. Bu sonuç dini uygulamaların özellikle ölüm konusunda psikolojik rahatlama noktasında işlevsel nitelik taşımakta yetersiz kaldığını gösterebilir. Ayrıca dini uygulamaların içsel ve dışsal din-darlık yönelimi (Allport, 1950) açısından da değerlendirilmesi gerektiği buna

göre ibadetlerin sırf şekilsel anlamda yerine getirilmesinin içsel rahatlamının yaşanmasına engel olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu sonuç örneklemimiz açısından da düşünülebilir. Şöyle ki, araştırma örneklemimizin genç nüfusu içermesi bu örneklem içerisinde ölüm duygusunun çok fazla belirginleşmemesiyle birlikte Yaraticının onay ve kabulünü kazanmanın dinî uygulamalar yani ibadetler üzerinden algılanması şeklinde de yorumlanabilir. Ayrıca Tanrı ile ilişkiler yükseldikçe ölüm kaygısının da yükselmesi yukarıda belirtilen literatürün aksine Tanrı ile ilişkilerin ölüm kaygısını azaltmadığı bilakis dinî uygulamalarda olduğu gibi hatırlattığı şeklinde yorumlanabilir. Bu durum Tanrı'nın cezalandıran korkutan otoriter vb. olumsuz sıfatlarla algılandığı sonucuna bizi götürür. Bunun da mevcut kültürümüzün verdiği ya da öğrettiği Tanrı algısının problemlili olduğunu bize gösterebilir.

Araştırmamızda Tanrı algısı, Tanrı'ya bağlanma yönelimleri (güvenli ve kaygılı), boyun eğicilik, kendilik algısı ve psikolojik iyi oluş haline yönelik ilişkilere de bakılmıştır. Bu ilişkilere yönelik tartışma, regresyonla ilişkili çıkan sonuçlarla ilişkili olarak aşağıda detaylı bir şekilde verilmiştir.

4.2.3. Psikolojik İyi Olma Halini Yordayan Değişkenlerin Yorumlanması

Bu araştırmada Ryff'ın geliştirdiği Psikolojik İyi Hali ölçeği kullanılmıştır. Ryff'e (1989) göre psikolojik iyi olma hali özerklik, çevre ile ilişkilerde hakimiyet kurma, kişisel gelişim, diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma, yaşamdaki amaçlar ve kendini kabul etme olarak altı basamakta toplanır. Bu boyutlar dikkate alındığında psikolojik iyi oluş halini kişinin kendisini genel anlamda iyi hissetmesi olarak tanımlayabiliriz.

Psikolojik iyi oluş halini yordayan değişkenleri belirlemek amacıyla, çoklu regresyon analizi yapılmıştır (Bölüm 3). Psikolojik iyi oluş halini yordayan değişkenler cinsiyet, Tanrı algısı, Tanrı'ya bağlanma yönelimleri (güvenli ve kaygılı), boyun eğicilik ve kendilik algısı olarak çıkmıştır. Psikolojik iyi oluş halini yorda-

ma gücü en yüksek olan değişken kendilik algısıdır. Daha sonra sırasıyla, Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı'ya kaygılı bağlanma, boyun eğcilik, cinsiyet ve Tanrı algısıdır. İlk sırada yordayıcı olarak karşımıza 'kendilik algısı' değişkeni çıkmıştır. Dolayısıyla kendilik algısının özel bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre psikolojik iyilik halinin kendilik algısını olumlu yönde desteklediği ya da kendilik algısının psikolojik iyi oluş halini desteklediğini söyleyebiliriz. Bu çerçevede olumlu kendilik algısına sahip bireylerin karşılaştıkları koşullarla sağlıklı bir şekilde baş edebildikleri, buna karşın olumsuz kendilik algısına sahip bireylerin baş etme düzeylerinin düşük olduğu birçok araştırma ile desteklenmiştir. Örneğin benlik saygısının mutlulukla çok yüksek bir ilişki gösterdiği, buna göre yüksek benlik saygısının mutluluğa ve stresin etkilerini hafiflettiği, düşük benlik saygısının ise depresyona yol açtığı görülmüştür (Baumeister ve ark, 2003). Başka bir araştırmaya göre de sürekli yaşanan öfkenin benlik algısı ile ters yönlü ve anlamlı bir ilişki gösterdiği bulunmuştur (Güleç, 2002). Ergenler üzerinde yapılan bir diğer araştırmaya göre de benlik saygısı yükseldikçe, psikosomatik belirtilerin azaldığı gözlenmiştir (Çuhadaroğlu, 1994). Dolayısıyla kişinin kendisine verdiği değer psikolojik ya da ruhsal iyilik hali açısından önemli bir rol oynadığı ve sosyal etkileşimini biçimlendirdiği söylenebilir (Şahin, Batıgün ve Koç, 2011:18). Örneğin anksiyete bozukluğu yaşayan bireylerin daha olumsuz kişilerarası ilişki tarzına sahip oldukları, benlik algılarının daha olumsuz olduğu, daha fazla kişilerarası öfke ve öfkeyle ilintili davranışlar yaşadıkları gözlenmiştir (Şahin, Batıgün, Uzun, 2011:107-113). Bir başka araştırmaya göre de başkaları tarafından değerli ve kabul edilebilir olduğunu hisseden bireyler, yüksek benlik saygısı geliştirebilmektedirler. Yüksek benlik saygısı olan kişiler de başkalarıyla olan ilişkilerinde olumlu zihinsel modelleri geliştirmekte, bu durum onların kendilerini sevgi ve ilgiye değer olarak görmelerine neden olmaktadır (Baldvin, Keelan, 1999). Aynı şekilde bağlanma, kendilik algısı, olumsuz otomatik düşünceler ve psikopatolojik belirtilerin incelendiği araştırma sonuçlarına göre bireylerin kaygılı ve kaçınmalı bağlanma puanları arttıkça, kendilik algılarının da olumsuz yönde değiştiği güvenli bağlanma puanları arttıkça kendilik algısının da olumlu yönde arttığı gözlenmiştir (Şahin ve Yaka, 2010:68,73).

Kendilik algısının psikolojik iyi olma halini en yüksek düzeyde açıklıyor olmasını korelasyon analizi ile ilişkili sonuçlarla karşılaştırdığımızda bu sonucun desteklendiğini söyleyebiliriz. Korelasyon analizine göre psikolojik iyi oluş hali ile Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler ve kendilik algısı arasında pozitif; ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma, ve boyun eğicilik arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Dolayısıyla psikolojik iyi oluş hali puanları artarken Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler ve kendilik algısı puanlarının da arttığı ya da tam tersi şekilde psikolojik iyi olma hali azalırken Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler ve kendilik algısının da azaldığı söylenebilir. Diğer taraftan psikolojik iyi olma hali yükselirken ölüm kaygısı, Allah'a kaygılı bağlanma ve boyun eğiciliğin azalmakta olduğu ya da tam tersi şekilde psikolojik iyi oluş hali azalırken ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma, Tanrı ile ilişkiler ve boyun eğiciliğin de yükseldiği söylenebilir. Bu ilişkilerden hareketle kendilik algısı ve psikolojik iyi olma halinin Tanrı algısı ve Tanrı ile ilişkileri de destekleyerek Yaratıcı ile güvenli bağlanmaya yönelttiği şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan psikolojik iyi olma halinin yani psikolojik sağlığın düşük olması ölüm kaygısını, Tanrı'ya kaygılı bağlanmayı ve boyun eğiciliği desteklediği ya da ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma ve boyun eğiciliğin psikolojik sağlığı düşürdüğünü söyleyebiliriz. Bu sonuçlara göre araştırma hipotezinin desteklendiğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde kendilik algısı ile Tanrı algısı arasında pozitif; ölüm kaygısı ve boyun eğicilik arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Buna göre kendilik algısı yükseldikçe Tanrı algısı puanlarının da yükseldiği yani olumlu Tanrı algısına doğru bir yönelimin olduğu ya da kendilik algısının düşmesinin olumsuz Tanrı algısı puanlarını yükselttiği söylenebilir. Bu sonuç Anadolu bilgelerinin öğretisinde özellikle de Yunus Emre'nin "ilim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir, sen kendini bilmezsen, bu nice okumaktır" ve Mevlana'nın "Her ne ararsan kendinde ara" dizelerinde açıkça görülebilir. Bu konuda Özdoğan (2010:21-24) kendimizi bildiğimizde içimizdeki gücün farkına vardığımızı, insanın kendi düşüncesinden başka hiçbirşeyin kişiyi sınırlaymadığını ve bu sayede evrende bir ve özgün olduğumuzun farkına varabileceğimizi belirtir. Kısacası ilk bilme biliş kişinin kendini bilmesidir. Bireyin ken-

dinde başlayan bu süreç bireyi geliştirir, zenginleştirir ve böylelikle bireyin kendisiyle, çevresiyle ve Tanrı ile ilişkisi sağlıklı bir zeminde ilerleyebilir. Ayrıca Güler'in (2011:155) çalışmasında dini inançlarla özellikle olumlu Tanrı algısı ile yaşamı sürdürme nedenleri arasında çıkan pozitif ilişki yazar tarafından "Tanrı'nın ya da dini öğretilerin, kendisine bakışını nasıl algıladığı, kişinin benlik değeri ile ilişkili görünmektedir" şeklinde yorumlanmıştır. Diğer taraftan kendilik algısı ile ölüm kaygısı ve boyun eğicilik arasında çıkan negatif ilişkide de kendilik algısı yükseldikçe ölüm kaygısı ve boyun eğiciliğin azaldığı ya da kendilik algısı düştükçe ölüm kaygısı ve boyun eğiciliğin yükseldiği söylenebilir. Bu sonuçlar kendilik algısının belirleyici temel faktör olduğunu gösterirken kendilik algısının olumsuz bir algı olan ölüm kaygısı ve boyun eğicilikle olan ilişkisi açısından da tutarlı olduğunu gösterebilir. Olumlu kendilik algısı ile boyun eğiciliğin birbiri ile çeliştiği ve kendilik algısının yükselmesinin boyun eğici davranışları azalttığı şeklinde ifade edebiliriz. Ayrıca kendilik algısı yüksek olan bir bireyin geliştirmiş olduğu bu bakış açısını ölüme ilişkin algısına da yansıttığı ve ölümü anlamlandırmasına katkı sağladığı söylenebilir. Dolayısıyla yüksek benlik ya da kendilik algısına sahip kişilerde Tanrı algılarının da daha olumlu olduğu, boyun eğicilik düzeylerinin düşük olduğu bunun bir sonucu olarak da ölüm kaygılarının düştüğü şeklinde yorumlanabilir. Örneğin hemşirelik öğrencilerinde boyun eğici davranışlar ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, öğrencilerin %47'sinin boyun eğici davranışlara sahip olduğu ve hemşirelerde benlik saygısı düştükçe boyun eğici davranış düzeyinin arttığı tespit edilmiştir (Özkan ve Özen, 2008:56). Dolayısıyla kendilik algısının birçok konuda belirleyici etkisinin hem korelasyon hem de regresyonla ilişkili sonuçlarda belirginleştiği söylenebilir.

'Tanrı'ya güvenli bağlanma' yönelimi ise psikolojik iyi oluş hali değişkenini ikinci yordayıcı olarak karşımıza çıkmıştır. Tanrı'ya güvenli bağlanmanın psikolojik iyi oluş halini açıklıyor olması araştırma hipotezimizi destekleyen bir sonuçtur. Buna göre Tanrı'yla kurulan güvenli ya da olumlu bir bağın psikolojik iyi olmayı desteklediğini, aynı şekilde güvenli bağlananların olumlu Tanrı algısı geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Yaratıcı ile kurulan güven ilişkisinde duygusal ve zihinsel anlamda teslimiyet duygusunun yaşanması bunun da zihinsel ve ruhsal bir

rahatlamaya neden olduğu söylenebilir Buna yönelik olarak araştırmalar dinin bireylerin psikolojik ve fiziksel sağlığı üzerinde ilişkisi olduğunu göstermektedir (Ellison, 2009, 2010; Pargamet, 1997; Yapıcı, 2007; Armaner, 1973; Özdoğan, 2010:88-89; Bahadır, 2002:167-168). Özellikle Batı literatüründe Tanrı'ya bağlanma ve psikolojik sağlık arasındaki ilişkilere yönelik çok güçlü deneysel veriler olmasa da bazı çalışmalar mevcuttur. Bu araştırmalar ergenlik, genç yetişkinlik, yetişkinlik, ileri yetişkinlik, ruh sağlığı danışanları ve çeşitli hasta örneklemeleridir (Calvert, 2010). Örneğin, Tanrı'ya güvenli bağlanma ve seven Tanrı algısının bireylerin stres düzeylerini belirgin derecede düşürdüğü güvensiz bağlanmanın ise bireylerdeki stres düzeyini yüksettiği görülmüştür (Kirkpatrick ve Rowatt, 2002; Ellison, 1994; Ellison ve meslektaşları, 2001; Fabricatore ve meslektaşları, 2004, Güler Aydın, 2011). Aynı şekilde Tanrı'ya güvenli bağlanma ile psikolojik iyi olma hali arasında pozitif bir ilişki olduğu (Okozı, 2010:61-62), Tanrı ile güvenli bağlanma geliştirmiş ileri yaş yetişkinlerinin genel iyi oluş halleri ve başa çıkma stratejilerinin daha yüksek olduğu gözlenmiştir (Bardley ve Cafferty, 2001:215). Bunu destekler nitelikte başka bir araştırmada da Tanrı'ya güvenli bağlanmanın stres, stresle ilişkili başa çıkma süreçleri ve genel iyi oluş hali ile pozitif yönde ilişkili olduğu; diğer taraftan güvensiz, yani kaçınan ve kaygılı-saplantılı bağlanmanın ise negatif yönde ilişkili olduğu ve bunun bir risk faktörü oluşturduğu gözlenmiştir (Mikulincer ve Florian, 1996:156-161). Kirkpatrick ve Shaver'ın beraber yaptıkları bir araştırmada da Tanrı'ya güvenli bağlananların kaygılı bağlananlara göre yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu kaygı, depresyon ve fiziksel rahatsızlıklardan daha az şikâyet ettikleri gözlenmiştir (Kirkpatrick ve Shaver, 1992:270-275). Ayrıca güvensiz bağlanma ilişkisinin de düşük düzeyde psikolojik sağlık, dinsel ve varoluşsal uyum ve nevrotizizmle ilişkili olduğu görülmüştür (Beck & McDonald, 2004; Rowatt & Kirkpatrick, 2002). Başka bir araştırmada da Tanrı'ya güvenli bağlanma ilişkisine sahip bireylerin sosyalleşme, yaşam memnuniyeti ve fiziksel sağlıklarının güvenli bağlanmayanlara göre daha yüksek olduğu, ayrıca bu bulguların romantik bağlanma ile de paralellik gösterdiği gözlenmiştir (Bardley ve Cafferty, 2001:213). Müslüman örneklem üzerinde yapılan bir araştırmaya göre de Yaratıcı ile kurulan güvenli bağlanma ilişkisinin psikolojik

semptomlarla düşük düzeyde ilişki içerisinde olduğu görülmüştür (Miner ve Bonab, 2009). Bu sonuçları destekler nitelikte olan bir diğer araştırmada da Tanrı'ya bağlanma Tanrı algısı ve psikolojik stres arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Tanrı'ya bağlanma tarzlarının Tanrı algısından daha etkili bir unsur olduğu, güvenli bağlanma ilişkisinin stresle negatif ilişki içerisinde olduğu hem kaygılı bağlanmanın hem de stresli yaşam olaylarının da stresle pozitif ilişki içinde olduğu ayrıca Tanrı'ya bağlanmanın da stresi dengeleyici etkisine rastlandığı gözlenmiştir (Bradshaw, Ellison ve Marcum, 2010:134). Kirkpatrick ve Shaver'ın (1990) birlikte yaptıkları araştırmaya göre de Tanrı'ya güvenli bağlanan bireylerin verdikleri yanıtların farklı açılardan zihinsel ve fiziksel sağlıkla ilişkili olduğu görülmüştür. Dolayısıyla yaratıcı ile kurulan güvenli bağlanma ilişkisinin (yakın iletişimin) psikolojik sağlık üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğu birçok araştırma verileri ile desteklendiği söylenebilir (Hertel ve Donahue, 1995; Granqvist, 1998; Granqvist ve Hagekull, 1999, 2003.; Kirkpatrick, 2004; Kirkpatrick ve Rowatt, 2002). Ayrıca Kirkpatrick'in Tanrı'ya bağlanma çerçevesinde ortaya koyduğu ilişki ve telafi edici hipotezler birçok araştırmada [(Granqvist, 1998; Granqvist ve Hagekull, 1999 (her iki hipotez); Kirkpatrick ve Sahver, 1992; Kirkpatrick, 1998 (ilişkisel hipotez)] desteklenmiştir.

Araştırmamızdaki bu sonucu korelasyon analizi ile ilişkili çıkan sonuçlarla birlikte değerlendirdiğimizde daha bütüncül yorumlar yapabiliriz. Tanrı'ya güvenli bağlanma ile ölüm kaygısı, anadilde dinî uygulamalar, genel dinî uygulamalar, Tanrı'yla ilişkiler ve Tanrı algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Dolayısıyla Tanrı'ya güvenli bağlanma yönelimi yükseldikçe ölüm kaygısı, dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil), Tanrıyla ilişkiler ve Tanrı algısı puanlarının yükselmekte olduğu ya da Tanrı'ya güvenli bağlanma yönelimi düştükçe ölüm kaygısı, dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil), Tanrıyla ilişkiler ve Tanrı algısı puanlarının da düştüğü söylenebilir. Tanrı ile kurulan güvenli bir bağın dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil), Tanrı algısı ve Tanrı ile ilişkileri destekliyor olması araştırmamızda beklediğimiz bir sonuçtur. Fakat ölüm kaygısını arttırması ise Tanrı ile kurulan güven ilişkisinin bireylerin ölüme ilişkin kaygılarını azaltmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç da dinî

uygulamalar, Tanrı algısı ve Tanrı ile ilişkilerin ölüm kaygısını arttırdığı yönündeki yukarıdaki sonuçlarla da tutarlı görünmektedir. Buradan araştırmamızda tanımlamaya çalıştığımız Tanrı ile kurulan güven ilişkisinin saf/tam bir güven ilişkisi olarak algılanamayacağı yorumu yapılabilir. Yani bu ilişkide yaratıcıya yönelik olarak birtakım olumsuz algıların olması bunun da yaratıcı ile kurulan ilişkiye yansımaları şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca dinî uygulamalar, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkilerde olduğu gibi Yaratıcı ile kurulan bu güven ilişkisinin ölümü hatırlattığı, kaygı düzeyini canlı tuttuğu şeklinde de yorumlanabilir. Bu sonuç yaratıcı ile kurulan güvenli bir bağın ölüm kaygısını azaltabileceğine yönelik genel kanının aksine bir sonuç olduğu söylenebilir (Hökelekli, 1992(a b); Erdoğan ve Özkan, 2007:171-179). Örneğin kaçınan Tanrı'ya bağlanma yöneliminin ölüm duygusu ve bu duyguyu kabullenme ile negatif bir ilişki içinde olduğu, (Kirkpatrick ve Rowatt, 2002) aynı şekilde kilise programlarını düzenli takip eden 130 kişi üzerinde yapılan araştırma bulgularına göre de Tanrı'nın varlığına ve ölümden sonra yaşama inanma ile ölüm kaygısı arasında negatif, ölümlü kabullenme ile pozitif ilişki gözlenmiştir (Harding, Flannelly, Weaver, ve Costa, (2005:253–261). Diğer taraftan Templer and Dotson'un (1970) yaptıkları çalışmaya göre ise din ve ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir. Örneğin Anadolu bilgelerinin yaşantısına baktığımızda Mevlana ölümü çok olumlu bir duruşla algılar. Mevlana, “ölüm günüm benim düğün günümdür” derken Yunus Emre'de “ölümden ne korkarsın ebedi yaşarsın” ifadeleri ölümün bir bitiş son oluş yok oluş değil, bilakis gerçek varoluşa götüren bir başlangıç olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Konuyu dinî uygulamalar açısından ele aldığımızda ise Tanrı'yla kurulan güvenli bir bağın olumlu Tanrı algısı ve Tanrı ile kurulan ilişkileri desteklemesi dolayısıyla zihin ve duygu açısından yaşanan bu durumun da dinî uygulamaları (ana dilde dinî uygulamalar dahil) beraberinde getirmesi şeklinde yorumlanabilir.

Diğer taraftan ‘Tanrı'ya kaygılı bağlanma'nın psikolojik iyi olma halini üçüncü sırada yordama etkisi bulunmuştur. Yalnız yordamanın yönü negatiftir. Buna göre Tanrı'ya kaygılı bağlanma puanları düştükçe psikolojik iyi olma hali puanları yükselmektedir. Beklendiği üzere psikolojik iyi olma hali ile Tanrı'ya

kaygılı bağlanma arasında negatif yönde yordayıcı bir ilişki olması araştırma hipotezimizle de tutarlı görünmektedir. Dolayısıyla Tanrı'yla kurulan kaygı ilişkisinin psikolojik iyilik hali ile negatif bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar literatürle de tutarlı görünmektedir. Örneğin, Tanrı'ya güvenli bağlanmanın düşük düzeyde depresif semptomlar, kaygı, stres, düşmanlık hissi, duygusal tükenmişlik ve yüksek düzeyde yaşam memnuniyeti, özgüven ve diğer pozitif psikolojik verilerle ilişkili olduğu, Tanrı'ya güvensiz bağlanmanın da yüksek düzeyde psikolojik semptomlarla ilişkili olduğu görülmüştür (Desrosiers ve Miller, 2007; Ellison ve Fan 2008; Fabricatore ve Ark., 2000; Fiala ve Ark., 2002; Genia,196; Holland ve Neimeyer, 2006; Kaczorowski,1989; Keefe ve Ark., 2001; Koenig ve Ark., Lawrence,1997; Lazar ve Bjorck, 2008; Leownthal ve Ark., 2000; Murfy ve Ark., 2000; Pieper, 2004; Rippentrop, Altmaier, Chen, Found ve Keffela, 2005; Tisdale ve Ark., 1997; Underwood ve Teresi, 2002; Aktaran Calvert, 2010:56).

Nevrotik bozukluklarla Tanrı'ya kaygılı ve kaçınan bağlanma arasında da pozitif, buna karşın kendini kabul, onaylama (*agreeableness*) ve farkındalık (*consciousness*) arasında negatif ilişki olduğu görülmüştür (Kirkpatrick ve Rowatt, 2002:639, 643- 644). Ayrıca Tanrı'ya bağlanmanın yetişkin bağlanmanın gösterdiği psikolojik semptomla da paralellik gösterdiği gözlenmiştir (Granqvist ve Kirkpatrick, 2008). Calvert'in araştırmasında (2010), Tanrı ile yakın ve güvenli olan ilişkinin psikolojik sağlıkla pozitif ilişkisi olduğu uzak ve reddedici ilişkinin psikolojik sağlıkla negatif ilişkili olduğu gözlenmiştir. Diğer bir araştırmaya göre de Tanrı'ya güvenli bağlanmanın yetişkinlikteki güvenli bağlanma ile ilişkili olduğu görülmüştür (Crowell, Colleges, Pan, Fyffe, Waters, 2002:9). Bu araştırmalar çerçevesinde de Yaratıcı ile kurulan güven ilişkisinin psikolojik sağlığı desteklediği güvensiz (kaygılı-kaçınan-saplantılı) ilişkinin ise psikolojik sağlıkla olumsuz yönde ilişki içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca burada çıkan sonuçları korelasyon ilişkisinde çıkan sonuçlarla karşılaştırabiliriz. Buna göre Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil), ölüm kaygısı, Tanrı ile ilişkiler ve Tanrı algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Dolayısıyla Tanrı'ya kaygılı bağlanma pu-

anları yükseldikçe dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil) ölüm kaygısı, Tanrı algısı ve Tanrı'ya güvenli bağlanma puanlarının da yükseldiği ya da tam tersi şeklinde düştüğü söylenebilir. Bu sonuç Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile ilişkili hipotezimizin kısmen desteklendiğini söyleyebiliriz. Yukarıda Tanrı'ya güvenli bağlanma ile ilişkili sonuçların burada kaygılı bağlanma ile tekrarlandığını söyleyebiliriz. Yani Tanrı'yla kurulan güven ya da kaygı ilişkisinin değişkenlere göre ayrışmadığı hatta bir çok yerde aynı sonuçları vererek birleştiğini söyleyebiliriz. Bu sonuç bize bireylerin Tanrı ile ilişkilerinin tam anlamıyla güven ya da kaygı olarak ayrışabilen yapılardan bahsedilemeyeceğini hatırlatır. Bilindiği gibi bireyler yaratıcı ile ilişkilerini ve bununla bağlantılı olarak şekillenen dini katılımlarını güven ilişkisinden besleyebildikleri gibi yaratıcı ile kurdukları kaygı ve korku ilişkisinden destek olarak da şekillendirebilirler. Burada çıkan bu sonuç bu nedene bağlanabilirken ayrıca bu durum araştırmanın uygulama kısmında da belirtildiği gibi ölçme aracından kaynaklanan bir sorun olarak da algılanabilir.

Dinî uygulamalar ile Tanrı'ya bağlanma tarzları (güvenli, kaygılı) arasındaki pozitif ilişkileri literatürdeki sonuçlarla karşılaştırdığımızda bu sonucu daha sağlıklı değerlendirme şansımız olabilir. Bilindiği gibi ibadetler, dindarlığın kendini gösterdiği temel boyutlar arasındadır (Paloutzian, 16-18; Hood ve Ark., 9-13). Yapılan araştırmalar ibadetlerin insan üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir. İbadetler sayesinde birey, Yaratıcı ile iletişim kurmakta ve ona yaklaştığını hissetmektedir. Dolayısıyla insan yaşamında ibadetlerin fizyolojik, psikolojik ve sosyal anlamda birçok fonksiyonu olduğu bilinmektedir (Hökelekli, 2010; Pargamaent, 1997). Hayta'ya göre inançlı insan ibadetler vasıtasıyla kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzenini aşarak üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselir. Ayrıca ibadetler kişinin disiplinli bir hayata alışmasını kolaylaştırmakta, iç çatışmalardan kurtarmakta, iş yapabilme gücü kazandırarak Allah'ı anma ve zikretme, bayağı şuurdan uzaklaşma duygusunu yaşatarak, 'İlahî Benliği ve Şuuru' insani benliğe yerleştirme ve insani benliği temizleme fonksiyonunu yerine getirmektedir (Hayta, 2000:2). Armaner'e (1967:30-40) göre de kişinin ruh yapısına tesir etmemiş, psikolojik bir olay olarak

yaşanmamış bir ibadet gerçek ibadet olarak algılanmaz. Kısacası ibadetler, bedensel ve ruhsal birtakım güçlülere katlanmayı öğreterek kişiliği oluşturan sabır, cesaret, merhamet ve yardımseverlik gibi duygu ve davranışlarını güçlendirir. Dolayısıyla çalışmamızda Tanrı'ya güvenli bağlanma ile dinî uygulamalar açısından çıkan bu sonuç İslam dininin ibadetler referans alınarak tanımlanan dindarlık algısı ile açıklanabilir. Şöyle ki İslam dini temelde sevgi, merhamet ve güven temaları üzerine kurulmuş ve bunu hedef edinen bir dindir. Dinin iman, ibadet, ahlak gibi boyutları vardır. İslam hukuku yapısı gereği dinin ibadetler olarak nitelendirilen hukuk boyutunu yani emir ve yasaklarını ön plana çıkarmış, mistik boyutunu ikinci sırada tutmuştur. Çünkü İslam hukuku ibadet anlamında pratik yapmayı önceler (Er- Razi, 1400h:92; Şa'ban, 1990:23). Bu durum ibadetlerin öncelikli unsurlar olarak alınması ve uygulanması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla pratik yapmak insanların gözünde din ve ibadet ile aynı sayılmış; pratik yapmak, eylemde bulunmak kendi başına güven verici bir durum olarak algılanmıştır. Bu durumda hiç pratik yapmadan içi sevgi ile dolu olan biri kendisini güvensiz hissedebilir. Çünkü ibadetin içsel olarak hangi duygularla yapıldığından ziyade ibadetin kendisi (keyfiyetten ziyade kemiyet) önem kazanmıştır. Böylece ibadetini Allah'tan korktuğu ve onun emrini yerine getirmek ve cehennem azabından korunmak maksadıyla yapan kişilerle; ibadetini çok yüksek güven duygularıyla onunla güvenli bir bağ kurma çabasıyla hareket etme niyetiyle de yerine getirebilirler. Dolayısıyla araştırmamızda her iki yönelimin çıkmış olmasını yani Allah'a güvenli ve kaygılı bağlanma açısından dinî uygulamalarla (ana dilde dinî uygulamalar dahil) pozitif yönde ilişki çıkması bu açıdan değerlendirilebilir. Tanrı ile ilişkiler ve Tanrı algısının da Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile pozitif ilişki gözlenmesi insan-Yaratıcı ilişkisi çerçevesinde de değerlendirilebilir. Şöyle ki, İslam'a göre insan-Yaratıcı ilişkisi "havf" ve "reca" olarak nitelendirilen bir özellik taşır. Havf, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmamak anlamını taşıırken reca ümit var olmak demektir (Uludağ, 1992). Diğer bir ifadeyle Allah'ın sevgisini içinde hissetmenin yanı sıra onun yakınlığını ve rızasını kaybetme korkusu ve kaygısını taşımak olarak tanımlanabilir ki buradaki kaygı sorumluluk hissini verdiği kaygıdır yoksa bireyin gündelik yaşamını bozan patolojik bir kaygı olarak tanımla-

namaz (Korkmaz, 2011). Dolayısıyla bireyler hem yaratıcının sevgi ve merhameti ile ona yakınlaşırlar hem de onun sevgisini kaybetme kaygısı ve cezalandırılma korkusuyla ona yönelirler. Böylelikle Tanrı'ya güvenli bağlanmada olduğu gibi kaygılı bağlanma ilişkisinde de Tanrı ile ilişkiler ve Tanrı algısının pozitif yönde ilişki göstermesi bu açıdan değerlendirilebilir.

Dördüncü olarak psikolojik iyi olma halini boyun eğiciliğin yordayıcı gücü olduğu bulunmuştur. Tanrı'ya kaygılı bağlanma ilişkisinde olduğu gibi boyun eğicilik ve psikolojik iyi olma hali arasında negatif yönde yordama ilişkisi söz konusudur. Buna göre boyun eğicilik yükseldikçe psikolojik iyi olma halinin düştüğü söylenebilir. Araştırmamızdaki bu sonuç literatürle de tutarlı görünmektedir. Boyun eğiciliğin çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde incelendiği bir araştırmada boyun eğici davranışların korkuya dayandığı (Gilbert ve ark, 2003), bireylerin atılganlıklarını engellediği ve depresyonun anlamlı bir yordayıcısı olduğu vurgulanmıştır (Şahin ve Şahin, 1992; Gilbert, 2000; Gilbert ve ark., 2003). Başka bir araştırmada da boyun eğici davranışlarla depresyon arasında ilişki olduğu görülmüştür (O'Connor ve ark., 2002). Ayrıca boyun eğici davranışlarda kültürün önemli bir faktör olduğu, boyun eğici davranışları desteklediği vurgulanmıştır. Buna göre olumlu düşünceler yükseldikçe boyun eğici davranışların düştüğü ve psikolojik sağlığın yükseldiği gözlenmiştir (Türküm, 2005). Obez ve normal örneklem üzerinde yapılan bir araştırmaya göre ise otomatik düşüncelerle boyun eğici davranışlar arasında ise ilişki bulunmamıştır (Odacı, 2007:412-413). Akademik başarı ve boyun eğici davranışlar arasındaki ilişkinin ele alındığı araştırmada da anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin lise son sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre aile ve öğretmen desteği, boyun eğici davranışlar, ve sınav kaygısının akademik başarıyı yordadığı bulunmuştur (Yıldırım ve Ergene, 2003:229-232). Görüldüğü gibi bu sonuçlar araştırmamızdaki boyun eğicilik ile psikolojik iyi olma hali arasındaki negatif ilişkiyi desteklemektedir. Aynı zamanda yapılan korelasyon analizi sonucunda da boyun eğicilik ile dinî uygulamalar, ölüm kaygısı, Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma arasında pozitif yönde; annenin eğitim durumu ile negatif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Buna göre boyun eğicilik puanları yükseldikçe dinî uygulamalar, ölüm kaygısı ve Tanrı'ya gü-

venli ve kaygılı bağlanma yönelimlerinin arttığı ya da tam tersi şekilde boyun eğicilik puanları düştükçe dinî uygulamalar, ölüm kaygısı, Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma yöneliminin düştüğü söylenebilir. Konuyu dini uygulamalar açısından değerlendirdiğimizde boyun eğiciliğin korku, kaygı ve güvensiz bir kişilik yapısına eğilimli olduğu dikkate alındığında kutsal bir otorite tarafından istenen emrin sorgulamasız yerine getirilen pratikler olarak algılandığı söylenebilir. Aynı şekilde insanın varoluşuyla ilişkili olan ölüm kaygısının yaşanmasının da doğal bir sonuç olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Ayrıca Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma ile boyun eğicilik arasında çıkan pozitif ilişkide de Tanrı algısında olduğu gibi burada da Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma arasındaki pozitif ilişkiyi hatırlatmakta dolayısıyla Tanrı algısı konusunda yaptığımız yorumu burada da geçerli olduğunu bize göstermektedir. Diğer taraftan boyun eğici kişilik özelliğinin Tanrı'ya kaygılı bağlanmayı desteklemesinin tutarlı olduğu söylenebilirken Tanrı'ya güvenli bağlanmanın da aynı yönde ilişki göstermesi dikkat çekicidir. Bu durumu İslam'ın terim anlamının teslim olmak, güvenip dayanmak, kalben huzur bulmak anlamlarının yanında boyun eğmek anlamını da taşıması açısından değerlendirilebilir (Lisanu'l Arap, 1956). Şöyle ki, din duygusunun kısmen de olsa yapısı itibari ile itaati gerektirdiği bu itaatin de boyun eğici davranışlara yönettiği ve kendilik algısını düşürdüğü şeklinde yorumlanabilir. Fakat diğer taraftan dindeki bu boyun eğişin eleştirisiz, pasif bir kabulün olmaması anlamını taşımadığı bilakis sorgulamanın önemine işaret edildiği, ilmin öncelendiği (Atay, 1997) unutulmamalıdır. Örneğin Arkoun'a (1999:25) göre İslam'daki itaat, Yaratan ve yaratılan arasında kurulan aşk ve şükran dayalı bir "itaat" ilişkisidir. Bu itaat ilişkisi köle efendi ilişkisi değil bilakis sevgi ve saygınlık ilişkisi olup bilinçli olarak yaratıcı ile bütünleşmeyi hedefler (Atay, 1995:119; Ayr. Bkz. Onat, 1999).

Beşinci olarak psikolojik iyi olma halini 'cinsiyetin' yordayıcı gücü olduğu bulunmuştur. Yordamanın yönüne bakıldığında kadınların erkeklerden daha fazla psikolojik iyi olma sergiledikleri görülmüştür. Bu sonuç literatürdeki sonuçlarla karşılaştırıldığında bazı farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Örneğin, cinsiyete

göre ruhsal rahatsızlıklara bakıldığında kaygı, panik bozuklukları, agoraphobia, yeme bozuklukları, depresyon, somatizasyon, kişilik bozuklukları, iki uçlu duygu durum bozukluğu, histrionik ve bağımlı kişilik bozukluklarının kadınlarda daha sıklıkla görüldüğü; buna karşın alkol bağımlılığı, madde kullanımı, antisosyal kişilik bozuklukları, paraphilias, obsesif kompulsive kişilik bozukluğu ve ileri derecede stres bozukluğunun ise erkeklerde daha sıklıkla görüldüğü belirtilmiştir (Brooks, 2001:285). Başka bir araştırmaya göre de panik atakları ve panik bozukluğunun kadınlarda erkeklere göre iki kat daha fazla görüldüğü belirtilmektedir (Bayraktar,1997). Panik rahatsızlıkları ile ilgili cinsiyet farklılıklarına değinen bir diğer araştırmada, kliniğe devam etmekte olan hastalardan rasgele bir seçimle oluşturulan bir guruba paroxetine, diğer guruba ise paroxetinle birlikte terapi verilmiştir. Semptomlara bakıldığında eşlik eden rahatsızlıklarda kadın ve erkek hastalar arasında her hangi bir fark bulunmazken psikolojik rahatsızlıklar ve kişilerarası problemlerin kadınlarla ilişkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca kadın hastalarda olumsuz düşüncelerin daha yüksek oranda olduğu vurgulanmıştır (Sachs, Amering, Berger ve Katschnig, 2002). Obsesif kompulsif bozukluğunda ise erişkin popülasyonda cinsiyet farkı olmadığı belirtilirken diğer bazı çalışmalar da kadınlarda daha sık rastlandığı ifade edilmektedir (Şahin,1997). Majör depresif bozukluğunun ise yaşam boyu gelişme olasılığının kadınlar için % 10 ile %25 arasında erkekler için ise % 5 ile %12 arasında değişmekte olduğu belirtilmektedir (Koroğlu, 1997). İki uçlu duygu durum bozukluklarında erkeklerde mani, kadınlarda depresyon olarak ortaya çıktığı, fakat erkeklerde mani ve depresif epizotların yıllar içerisinde aşağı yukarı eşit kalma seyri gösterdiği kadınlarda ise depresif epizod sayısının yükselme eğilimi gösterdiği saptanmıştır (Yazıcı, 1997). Şizofrenide de cinsiyet farklılıkları prodromal dönem, başlangıç yaşı, aile öyküsü, klinik görünüm ve belirtiler, hastalığın seyri, tedaviye yanıt ve beyin görüntüleme bulguları açısından kadın ve erkek şizofren hastalarda farklılıklar olduğu bulunmuştur (Lindemar, 1997; Castle, 1995). Başlangıç yaşı temel alınarak yapılan başka bir araştırmada ise, erken başlayan şizofrenin erkeklerde kadınlardan iki kat fazla görüldüğü, erişkin tip şizofreninin ise kadın ve erkeklerde eşit sıklıkta görüldüğü bulunmuştur. Genel olarak bilgilere bakıldığında ise şizofreninin iki cinste

eşit sıklıkta görüldüğü söylenebilir (Güz, 2000). Görüldüğü gibi cinsiyete göre psikolojik rahatsızlıklar farklılaşmaktadır. Araştırmamızda kadınların psikolojik iyi olma hallerinin erkeklere göre daha yüksek çıkması kadın olmanın psikolojik iyi olmayı desteklediği yani avantajlı oldukları şeklinde yorumlamamıza olanak sağladığı söylenebilir. Örneğin Şahin, Batıgün ve Şahin'in (1998) yaptığı bir çalışmada da kadınların daha fazla yaşamı sürdürme nedeni gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Altıncı olarak psikolojik iyi olma halini 'Tanrı algısı'nın yordayıcı gücü olduğu bulunmuştur. Buna göre Tanrı algısı puanları yükseldikçe yani olumlu Tanrı algısına doğru gidildikçe psikolojik iyi olma artmaktadır. Buradaki sonuç, olumlu Tanrı algısının psikolojik iyi olma halini arttıracak yöndeki araştırma hipotezimizi desteklemekte olup korelasyon ilişkisi sonuçlarıyla da tutarlı görünmektedir. Araştırmamızda korelasyon analizine göre Tanrı algısı ile ölüm kaygısı, anadilde dinî uygulamalar, dinî uygulamalar ve Tanrı ile ilişkiler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkiler gözlenmiştir. Buna göre Tanrı algısı puanları yükseldikçe yani olumlu Tanrı algısına doğru gidildikçe ölüm kaygısı, dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil) ve Tanrı ile ilişkilerin yükseldiği ya da Tanrı algısı puanları düştükçe yani olumsuz Tanrı algısına doğru gidildikçe ölüm kaygısı, dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil) ve Tanrı ile ilişkilerin düştüğü söylenebilir. Görüldüğü gibi olumlu Tanrı algısı dinî uygulamalar ve Tanrı ile ilişkileri arttırdığı gibi ölüm kaygısını da arttırmakta; olumsuz Tanrı algısı da dinî uygulamaları ve Tanrı ile ilişkileri azalttığı gibi ölüm kaygısını da azaltmaktadır. Bu sonuç yukarıdaki sonuçla da örtüşmekte ve genel anlamda hipotezimizi desteklemektedir. Olumsuz Tanrı algısının dinî uygulamaları ve Tanrı ile ilişkileri azaltmasının tutarlı olduğu söylenebilir. Çünkü olumsuz bir Tanrı algısına sahip olmak, bireyi yaratıcıdan uzaklaştırarak ibadetleri yerine getirmeye engel olduğunu söyleyebiliriz. Birey bu algı yapısı içerisinde dine önyargı geliştirebilir ve yaşamında dine ve dinî uygulamalara yer vermek istemeyebilir. Örneğin, ibadet ve duanın yakın, içkin²⁵, koruyup gözeten, dost, teslim olunan ve seven Tanrı algısı

²⁵ Bir şeyin kendisi dışındaki bir ilkeye bağlı olmaması.

ile güçlü bir biçimde ilişki olduğu, diğer taraftan müdahale ve kontrol eden, intikam alan ve cezalandıran Tanrı algısı arasında ise ilişkilerin nispeten daha düşük olduğu görülmüştür (Mehmedoğlu, 2011). Dolayısıyla olumsuz Tanrı algısına sahip bireylerin yaratıcıyı yaşamına dâhil etmek istemedikleri, bunun sonucu olarak da dinî yaşama uzak kaldıkları, dinî uygulama düzeylerini de o ölçüde azaltmakta oldukları söylenebilir. Aynı şekilde yaratıcıyı yaşamına dahil etmek istemeyen olumsuz Tanrı algısına sahip bu bireylerin sadece dinî yaşama değil, ölüm ve ölümlle ilişkili konulara da uzak kalmak istedikleri ve ölüm kaygısını ötelediklerini söyleyebiliriz. Ya da olumlu Tanrı algısına sahip bireylerin dinî konulara dolayısıyla dinî uygulamalara (anadilde dinî uygulamalar dahil) yöneldikleri bu duygu ve davranışın bireyi yaratıcıya sığınma, ondan yardım isteme duygularına yönelterek ölüm kaygısını arttırdığı şeklinde yorumlanabilir.

Olumlu ve olumsuz Tanrı algısını genel anlamda korku ve sevgi kavramları ile açıklayan Walsch'in değerlendirmeleri çerçevesinde ele aldığımızda konu daha iyi anlaşılabilir. Walsch'e göre "korku, daraltan, içe hapseden, kaçan, gizleyen, biriktirerek zarar veren bir yapıya sahip iken, sevgi, genişleten, açan, yayılan, açık olan, paylaşan, iyileştiren bir enerjiye sahiptir. Korku, bedenleri giysilerle sararak gizlerken, sevgi, çıplak olana izin verir. Korku, sahip olduklarına sınıksız yapışırken; sevgi ise sahip olduklarını paylaşır. Korku, zorba yakınlık isterken, sevgi sevecen yakınlık ister. Korku sınıksız sarıp bırakmak istemezken, sevgi özgür bırakır. Korku saldırırken, sevgi bağrına basar." (Walsch, 1998:36-7). Bu benzetmelerden de anlaşılacağı gibi korkuya dayalı bir Tanrı algımız olduğunda her şeyi dar kalıplarla görme olasılığımız beslenir. Bu ise hem kendimizi hem de ilişki içerisine girdiğimiz her ne ise onu besleyemez veya olumsuz yönde besler. Sevgi ise besleyen, büyüten, olabirlikleri gösteren vb. yapısı ile sağlıklı iletişimi beraberinde getirir. Holm'e göre korkuya dayalı bir inanç yapısında her şeyi reddetme arzusu söz konusudur. Birey, inancını yaşamaya çalışmakla birlikte, kendini doğru kabul edilmiş hissetmez. Bir anlamda dışsal dindarlık yaşar (Allport, 1951) Kısacası başkalarını, diğerini dikkate alarak dinî emirleri yerine getirmeye çalışır. Kendine ait zayıf özgüven duygusunu ve korkusunu beslemiş olur. Bu tip dindarlıkta genelde mazoşist eğilimler hakimdir. Birey dinî sistemin

kaynağına yönelmeye ve yaklaşmaya çalışır fakat dinini daha katı bir şekilde savunma eğilimindedir. Her şeye karşı geliştirdiği gizli saldırganlığı güç kazanmış bir inançla örtülü olup diğer dindarlara karşı kuşkulu ve huzursuz bir yapısı vardır (Holm, 2004:153). Bu sayılan niteliklerin Tanrı ile ilişkilerde yaşanması bireyi Tanrı'dan ve dinî içerikli konulardan uzaklaştırabilir. Örneğin Albayrak'ın *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği* konulu çalışmasında, ergenlerin dinî hayatının duygu boyutunda en etkili mesajın sevgi olduğu ve bu mesajların Allah'a yönelik güven duygusunu daha da artırdığı, cehennem azabı puanlarını düşürdüğü gözlenmiştir. Diğer taraftan korku mesajının Allah sevgisi puanlarını düşürdüğü, cehennem azabı puanlarını yükselttiği görülmüştür. Ayrıca bu araştırmada sevgide doyumun sağlanması ile ahlaki davranışlar arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkarken öğrencilerin %78'i vicdan gelişimlerini Allah korkusuna borçlu olduklarını da ifade etmişlerdir. Araştırmacıya göre bu sonuçlar, korku motifinin baskıcı etkisinin inançları sorgulamaya izin vermemesi şeklinde yorumlanmıştır (Albayrak, 1995:46-47, 139). Kirkpatrick ve Shaver'ın (1992) yaptıkları araştırmaya göre de Tanrı'ya güvenli bağlanan bireylerin kaçınan bağlanmaya sahip bireylere göre Tanrı'yı daha sevgi dolu, daha az kontrol edici ve yakın hissettikleri, güvenli bağlanma ilişkisinin seven Tanrı algısı ile ilişkili olduğu kaygılı bağlanmanın ise güven ilişkisinin kurulamadığı korkulu ve cezalandırıcı Tanrı algısı ile ilişkili olduğu gözlenmiştir. Diğer bazı araştırmalara göre de olumlu Tanrı algısına sahip bireylerin Tanrı'yı daha çok "seven, koruyan, merhametli ve bağışlayıcı" gibi olumlu sıfatlarla tanımladıkları; olumsuz Tanrı algısına sahip bireylerin ise "cezalandırıcı, affetmeyen, intikam alan" gibi olumsuz sıfatlarla nitelediklerini göstermektedir (Bacanlı, 2002; Özdoğan 2005; Yapıcı 2004; Albayrak, 2005; Mehmetoğlu, 2004).

4.2.4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada bağlanma kuramı, insanın yaratıcı ile kurduğu iletişim ve bunun psikolojik iyi olma ile ilişkisi incelenmiştir. Bu çerçevede Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği(TBÖ) geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçekte güvenli ve kaygılı olmak üzere iki tip yönelimin olduğu gözlenmiştir. Temel hipotezlerimize bağlı olarak çıkan sonuçlar demografik değişkenler, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler, kendilik algısı, boyun eğicilik, ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma hali ile ilişkili bulgulara ilişkin sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Araştırmamızda ilk olarak demografik değişkenlere göre cinsiyet ve annenin eğitim düzeyine göre annenin eğitim düzeyi yükseldikçe erkek ve kadınlarda Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma ve Tanrı algısı puanlarının düştüğü, bu düşüşün erkeklerde kadınlara kıyasla daha keskin olduğu görülmüştür.

Araştırmamızın temel hipotezlerinden olan insan yaratıcı ilişkisinin psikolojik iyi olma hali ile olan ilişkisine yönelik sonuçlar ise kısaca şu şekildedir. Psikolojik iyi olma hali ile Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler ve kendilik algısı arasında pozitif; ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma, ve boyun eğicilik arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Dolayısıyla psikolojik iyi olma hali artarken Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler ve kendilik algısının arttığı ya da tam tersi şekilde psikolojik iyi olma hali azalırken Tanrı'ya güvenli bağlanma, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler ve kendilik algısının da azaldığı söylenebilir. Diğer taraftan psikolojik iyi olma hali yükselirken ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma ve boyun eğiciliğin azalmakta olduğu ya da tam tersi şekilde psikolojik iyi olma hali azalırken ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma, Tanrı ile ilişkiler ve boyun eğiciliğin de yükseldiği söylenebilir.

Tanrı'ya güvenli bağlanma ile ölüm kaygısı, dinî uygulamalar, anadilde dinî uygulamalar, Tanrı'yla ilişkiler ve Tanrı algısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Diğer taraftan Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil), ölüm kaygısı, Tanrı ile ilişkiler ve Tanrı algısı arasında da pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Bu sonuçlara göre Tanrı'ya güvenli bağlanma ile ilişkili sonuçların kaygılı bağlanma ile tekrarlandığını

söyleyebiliriz. Araştırmamızda baktığımız diğer değişkenlere ilişkin sonuçları da kısaca şu şekilde ifade edebiliriz: Dini uygulamalar ile ana dilde dinî uygulamalar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki; ölüm kaygısı ile de dinî uygulamalar, ana dilde dinî uygulamalar ve Tanrı'yla ilişkiler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Tanrı algısı ile ölüm kaygısı, dinî uygulamalar (ana dilde dinî uygulamalar dahil), Tanrı ile ilişkiler arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Diğer bir ilişki ise boyun eğiciliğe yöneliktir. Buna göre boyun eğicilik ile dinî uygulamalar, ölüm kaygısı, Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler gözlenirken kendilik algısı ile Tanrı algısı arasında pozitif; ölüm kaygısı ve boyun eğicilik arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkiler gözlenmiştir.

Araştırma sonuçlarını genel anlamda değerlendirdiğimizde Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanmanın birçok yerde aynı sonuçları verdiği dikkati çekmektedir. Buna göre Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanmanın ölüm kaygısı, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler, dinî uygulamalar açılarından farklılaşmadığı söylenebilir. Bu sonuç bizi dinî kültürümüz içerisinde Tanrı ile olan ilişkimizde güvenli kaygılı olmak üzere birbirinden tamamen bağımsız yapılardan bahsedilemeyeceği, ancak birbirine geçmiş bir yapıdan bahsedilebileceği yorumunu yapmamızda imkan sağladığı söylenebilir. Fakat aşağıda da belirtileceği gibi Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanam ölçütünün psikolojik iyi olmada ortaya çıktığı söylenebilir.

Ayrıca Tanrı'ya güvenli bağlanma, olumlu Tanrı algısı ve kendilik algısının psikolojik iyi olma halini desteklediği; ölüm kaygısı, Tanrı'ya kaygılı bağlanma, Tanrı ile ilişkiler ve boyun eğiciliğin ise psikolojik iyi olma halini düşürdüğü gözlenmiştir. Diğer taraftan psikolojik iyi oluş halini yordayıcı değişkenlerin cinsiyet, Tanrı algısı, Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanma, boyun eğicilik ve kendilik algısının olduğu fakat bu yordayıcılıkta kendilik algısının en temel belirleyici bir unsur olarak işlev gördüğü gözlenmiştir.

Bu çalışmada geliştirilen ölçeğin güvenli ve kaygılı olmak üzere iki boyutunun olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç farklı açılardan değerlendirilebilir. İslam'ın öngördüğü ya da yerleştirmeye çalıştığı yapı yüksek güven kültürüdür.

Dolayısıyla insan-yaratıcı ilişkisi buna dayanır. Ki bu Kirkpatrick'in bağlanma kuramının İslam ve iman kelimesinin anlamlarından yola çıkarak temellendirilebileceğini görüşüyle de desteklenmektedir (Kirkpatrick, 1999:462). Diğer taraftan bu araştırmada çıkan güven ve kaygı boyutu mevcut kültürdeki yönelimi göstermektedir. Bu sonuç farklı açılardan değerlendirilebilir.

Öncelikle insani ve psikolojik bir süreç olan güven ve kaygının diyalektik bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi belirli bir düzeyde kaygı strese de gibi motive edici bir unsurdur. Önemli olan bu olumlu düzeyin üstüne çıktığımız ve altında kaldığımız durumların farkına varmaktır (Şahin, 2010:19). Buradan hareketle yaptığımız araştırma çerçevesinde mevcut kültürel yapı içerisinde güven ve kaygının bir arada olduğu, güvenin devamlılığı için kaygının da işlevsel bir unsur olarak belirginleştiği söylenebilir. Ayrıca bu kaygının İslam literatüründeki *takva* kavramına karşılık geldiğini de söylenebiliriz. Şöyle ki, Yaman'a göre *takva*, birçok araştırmacının tercüme ettiği gibi sadece korku kavramıyla ifade edilmemelidir. Bilakis Kur'an bağlamı düşünüldüğünde *takva* korkudan daha ziyade iradeli ve istekli bir şekilde Tanrı bilinci, derin saygı, bağlılık, hürmet ve hassasiyet gösterme gibi pozitif anlamları içine alır (Yaman, 2011:120). İşte burada iki boyuttan biri olarak kullandığımız kaygı kaynağını güvenden alan yani yaratıcının sevgi, yardım ve merhametini kaybetmemek için gösterilen çaba, derin saygı ve hassasiyet bilincini ifade ettiği söylenebilir. Diğer taraftan araştırmamızda çıkan bu kaygı bireylerin Allah'la kurdukları ilişki çerçevesinde şekillenen bir süreçtir. Dolayısıyla bireye dönen, bireyin yaşadığı bir süreci ifade eder. Bu durumda da tamamen güven ya da tamamen kaygı şeklinde ayrılan bir yönelimden bahsedilmeyeceği, fakat bunların diyalektik bir ilişki içerisinde olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca insan Allah ilişkisinde güven ve kaygının belirginleşmesi kültürün ürettiği bir sonuç olarak da algılanabilir. Çünkü dinler belirli kültürlerin ve kültürel farklılıkların sistematik bir şekilde inanç ve pratikler yoluyla dışı vurumudur. Bu dini formlar tesadüfi bir şekilde bir toplumdan diğerine göre farklılaşmazlar (Kottak, 1997:345). Örneğin Tanrı, peygamberlik, iman, vahiy, mucize, kutsal kitap vb kavramlar bütün dinlerde ortak olan kavramlardır. Fakat dinler bunlara yükledikleri anlam ölçüsünde farklılaşır-

lar. Dolayısıyla araştırmamızda çıkan bu sonuç bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut kültürün yansıması olarak yorumlayabiliriz. Ayrıca araştırmamızda güven ve kaygının belirginleşmesi dindarlık yönelimi açısından da ele alınabilir. Bilindiği gibi iç güdümlü dindarlık kişinin kendi vicdan ya da iç sesinden ve yaratıcı ile olan derin ilişkisinden temel alırken dış güdümlü dindarlık dışsal otorite, değerler ve kurumsal yapılardan gücünü alan fayda odaklı bir yönelimdir (Allport, 2004; zdoğan, 2007:188). Dolayısıyla güvenin iç güdümlü dindarlığı kaygının ise dış güdümlü dindarlığı gösterdiği araştırmamız çerçevesinde mevcut dini kültürün dış güdümlü dindarlık yönelimi olarak belirginleştiği söylenebilir. Aynı zamanda boyutların isimlendirilmesinde kaygı kavramının kullanılması, Kur'an'ın dil yapısı dikkate alındığında gelecek vurgusunun olması açısından tutarlı olduğu söylenebilir (Düzgün, 2012). Dolayısıyla bu yapılan açıklamalar çerçevesinde araştırmamızda ulaştığımız sonucun güven ve kaygı şeklinde iki boyutta ifade edilmesinin kuramsal temelle tutarlı olduğu söylenebilir.

Bu araştırma çerçevesinde gelecek araştırmalara yönelik olarak aşağıda belirtilen öneriler ön plana çıkmaktadır.

1. Bu araştırmanın bağlanma-din ilişkisine yönelik Türkiye'de yapılan görgül çalışmalardan ilki olması farklı araştırma bulguları ile sınanamamasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada geliştirilen Tanrı'ya Bağlanma lçeği (TB)'nin farklı çalışmalarla sınanması ölçeğin güvenirliği ve geçerliği açısından son derece önemlidir.

2. Araştırmanın temel hipotezini oluşturan din ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişki din psikolojisinin belki de en problemlisi, ama bir o kadar da üzerinde durulan en önemli konuları arasındadır. Dolayısıyla bu çalışmada çıkan sonuçların farklı araştırma sonuçları ile sınanması yerinde olacaktır. Ayrıca din W.James'ın da belirttiği gibi dinin insanın en derinine ait bir konu oluşu bu alanın sadece niceliksel/ampirik çalışmalarla incelenmesinin bazı eksiklikleri beraberinde getirdiği dikkate alındığında konunun niteliksel, anlamaya yönelik çalışmalarla desteklenmesinin yerinde olacağı söylenebilir.

3. İlk dönem anne çocuk iletişimi birçok yönü ile insan ilişkilerine yansımaktadır. Bu açıdan sağlıklı ilişkilerin temelleri çocukluk döneminde atıldığından bu döneme gereği gibi dikkat ve özen gösterilmesi kişinin kendisi, çevresi ve yaratıcısı ile kurmuş olduğu iletişimi açısından son derece önemlidir. Bu açıdan Tanrı'ya bağlanmanın Tanrı algısı ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu düşünüldüğünde din ve dindarlığın sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için negatif kavramlar içeren temaların yerine merhamet, sevgi, bağışlama gibi yaratıcının olumlu sıfatlarının göz önüne alınmasına önem verilmelidir.

4. Yapılan çalışmalardan dindarlık ve alt boyutlarının belirlenmesinde Tanrı'ya Bağlama Ölçeği'nin(TBÖ)kullanılmasının uygun olacağı söylenebilir.

5. Bilindiği gibi camiler dinin halkla buluştuğu önemli mekânlar arasındadır. Camilerde, din görevlilerinin söylemlerinde, hutbe ve vaazlarda korku değil sevgiden temel alan yaratıcı algısına yönelik ifade ve açıklamalara vurgu yapılması, ayrıca Emniyet Genel Müdürlüğü, kriz merkezleri, acil servisler, kadın konuk evleri, afet merkezleri gibi topluma açık kurumlarda din psikoloji uzmanlarının yer alması, sağlıklı bir din algısının gelişmesine katkı sağlayabilir. Ayrıca bu çalışmanın kültürlerarası çalışmalarla sınılanması her toplumun kendi kültürel farklılık ve zenginliğini ifade eden örneğin kendi kültürümüz açısından Mevlânâ, Yunus ve Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli gibi mistik şahsiyetlerin öğretilerindeki temalara öncelik verilmesi sağlıklı, bütünleşmiş ve güvene dayalı ilişkilerin gelişmesi açısından son derece önemli olduğu vurgulanmalıdır.

4.2.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma belli bir zaman diliminde yapıldığından boylamsal değil kesitsel bir çalışmadır. Araştırma bulguları, kullanılan ölçme araçları ile sınırlıdır. Ayrıca araştırma verileri belli bir zaman dilimi içerisinde ve araştırmaya katılan 1. Araştırma için 465 ve 2. Araştırma için 727 kişi için geçerlidir. Bu açıdan Yaratıcı ile kurulan bağın yaşa ve eğitim düzeyine göre değiştiği göz önüne alındığında benzer çalışmalarda daha farklı yaş ve eğitim düzeyinden daha büyük örneklemeler üzerinde uygulanmasının yerinde olacağı ifade edilebilir. Dolayısıyla Tanrı'ya bağlanmayı ölçmek üzere bu çalışmada ortaya çıkan faktör yapısının farklı araştırmalarla tekrarlanmasında fayda olacağı söylenebilir.

Bu çalışmada psikolojik iyi olma hali incelenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla çıkan bu sonuçlar klinik boyutlu sonuçlar olarak algılanmamalıdır. Ayrıca mevcut çalışmada elde edilen bulgulara ilgili literatürle destek bulunmasına karşın bu çalışma kesitsel ve korelasyonel bir çalışmadır. Dolayısıyla elde edilmiş olan ilişkilerin neden- sonuç ilişkileri olmadığı unutulmamalıdır.

Ülkemizde din psikolojisi alanında bağlanma kuramının ölçek geliştirilerek test edilmeye çalışıldığı ilk araştırma olması ve başka örnek araştırmalarla karşılaştırılmıyor olması araştırmanın bir diğer sınırlılığı olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, N.V., Yıldırım, İ., Ergene, T., (1996). Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12, 45-56.
- Allport, Gordon, W., (2004). Birey ve Dini, çev: Bilal Sanbur, ElisYay.
- Ayvaşık, B., ve Er, N. M., Kışlak, Ş. T., ve Erkuş, A., (2000). *Psikoloji Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Argle, M., ve Beit-Hallami, B., (1975). *The Social Psychology of Religion*, London & Boston, Routledge & Kegan Paul.
- Ainsworth M., ve M. Waters, Blehar, E., & Wall, S., (1978). *Patterns of Attachment: A Psychological Study of Strange Situation*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates Pub.
- Ainsworth, M.D.S. (1985). Attachments across the life span. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 61, 792-812.
- Aslan, İbrahim, (2010). Kadı Abdulcebbar'da ve Kierkegard'da Korkunun Teolojisi, *Felsefe Dünyası*, 51(1):186-208.
- Albayrak, A., (1995), *Ergenlerin Dinî Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜSBE, Bursa.
- Aydın, G. Özlem (2011). Yaşamı Sürdürmede Dini İnançların Rolü, Basılmamış Doktora tezi, A.Ü.S.B.E, 94-95;
- Ayten, A., (2004). *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜSBE, İstanbul.
- Atay, Hüseyin, (1995). *Kur'an'a Göre Araştırmalar V*, Ankara, Atay Yay.
- Atay, Hüseyin, (1995). *Kur'an'a Göre Araştırmalar IV*, Ankara, Atay Yay.
- Aydın, B. ve Ark., (2002). *Gelişim Psikolojisi*, İstanbul, Tanıtım Tasarım Yay.

- Aydın, (Güler), Özlem.,(2011). Yaşamı Sürdürmede Dini İnançların Rolü, AÜSBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi
- Armaner, N., (1980). *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara, Ayyıldız Matbaası.
- Armaner, N., (1967). *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi*, İst, M. E. Bas.
- Armaner, N., (1973). *Psikopatolojide Dinî Belirtiler*, Ankara.
- Bacanlı, hasan (2002).Psikolojik Kavram Analizleri, Ankara: Nobel Yay.
- Baldwin, M. W., & Keelan, J. P. R. (1999). Interpersonal expectations as a function of selfesteem and sex. *Journal of Social and Personal Relationships*, 16, 822-833.
- Bahr., H., M. ve Martin, T., K., (1983), And Thy Neighbor as Thyself: Self-Esteem and Faith in People as Correlates of Religiosity and Family Solidarity among Middletown High School Students, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22 (2), 132-144.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 147-178.
- Bartholomev, Kim ve Horovitz, Leonard M., (1991). Attachment Styles Among Adults: A Test of a Four-Category Model, *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, (2), 226-244.
- Baumeister R.,F., ve Ark., (2003), Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles?, *Psychological Science in the Public Interest*, Vol. 4, No.1, May, 1-44.
- Bekiroğlu, Baybars, (1996). *Attachment style, family environment, depression, and anxiety*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, BÜSBE, İstanbul.
- Belsky, J., Rosenberger, K., ve Crnic, K., (2000). The origins of attachment security, In S. Goldberg, R. Muir & Kerr, J., (Ed), *Attachment theory: Social, developmental, and clinical perspectives*, (153-163). Hillsdale and London: The Analytic Press.
- Benore, E. R., ve Park, Crystal, (2004). Death-Specific Religious Beliefs and Bereavement. Beliefs in an Afterlife and Continued Attachment, *International Journal for the Psychology of Religion*, 14, (1), 1-22.
- Borlow, David H., (2000). Unrevealing Mysteries of Anxiety of Its Disorder from the Perspective of Emotional Theory, *American Psychologist*, 55, 1247-1263.
- Bradshaw, Matt ve Ellison, C. G., & Marcum, J. P., (2010). Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians, *International Journal for the Psychology of Religion*, 20, (2), 130-14.
- Bradshaw, M., ve Christopher G. Ellison, & Flannelly, Kevin, J., (2008). Prayer, God Imagery, and Symptoms of Psychopathology, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47, 644-659.
- Bardley, J. M., ve Cafferty T. P., (2001). Attachment Among Older Adults: Current Issues and Directions for Future Research, *Attachment & Human Development*, 3, (2), 200-221.

- Blatt S., Auerbach J., ve Levy, K., (1997). Mental Representations in Personality Development, Psychology and the Therapeutic Process, *Review of General Psychology*, I, 351-374.
- Birgegard, A., ve Granqvist, P., (2004). The Correspondence Between Attachment to Parents and God. Three Experiments Using Subliminal Separation Cues, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 1124-1135.
- Byrd K. R., ve Boe, AnnDrea, (2001). Correspondence Between Attachment Dimensions and Prayer in College Students, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 11, (1), 9-24.
- Bowlby, J., (1969-1982). *Attachment and Loss: Volume I Attachment*. New York, Tavistock Institute of Human Relation-Basic Books.
- Bowlby, J., (1973). *Attachment and Loss: Volume II Separation, Anxiety and Anger*, London-New York, Tavistock Institute-Basic Books.
- Bowlby, J., (1980-1988). *Attachment and Loss: Volume II, Loss, Sadness and Depression*, New York, Tavistock Institute-of Human Relation-Basic Books.
- Bowlby, J., (1988). *A Secure Base: Parent-child attachment and healthy human development*, New York, Routledge-Basic Books.
- Bretherton, I., (1987). New Perspectives on Attachment Relations: Security, Communication and Internal Working Models, 1066-1069, In S. D. Osofsky (Ed.), *Handbook of infant development* New York, A Wiley Inter Science Publication.
- Bretherton, I., ve Munholland, K. A., (1999). Internal Working Models in Attachment Relationships: A Construct Revisited, In P. R. Shaver, & Cassidy, J., (Ed.), *Handbook of Attachment*, New York and London, The Guildford Press.
- Brethereton, Igne, (1996). "The Roots and Growing Points of Attachment Theory", 9-31, *In Attachment Across the Life Cycle*, (Ed). Marris, Peter, & Parkes, C. Murray, & John Stevenson-Hinde, New York, Routledge.
- Brennan, Clark, & Shaver, P., (1998). Self Report Measurement of Adult Attachment, In Simpson, Jeffrey A., ve Brown, L. B., (1987). *Attachment Theory and Close Relationships, Psychology of Religious Belief*, London, Academic Press Inc.
- Bradshaw, Matt, & Christopher, G. Ellison, & Marcum, John P., (2010). Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians, *International Journal for the Psychology of Religion*, 20, (2), 130-147.
- Bretherton, I., Walsh, R., ve Lependorf, M., (1996). Social Support in Post-divorce Families: An Attachment Perspective, In Pierce, G., & Sarason, B., & Sarason, I., (Eds.), *Handbook of Social Support and Families (345-373)*, New York, Plenum.
- Brooks, Gary R., (2001) Masculinity and Men's Mental Health, *Journal of American College Health*, Vol, 49, no: 6: 285.
- Beck, R. (2006). God as a Secure Base: Attachment to God and theological exploration. *Journal of Psychology and Theology*, 34, 125-132.
- Beck, Richard, (2006). Communication and Complaint Attachment, Object Relation Theory, and Triangular Love Perspectives on Relationship with God, *Journal of Psychology and Theology*, 34, (1), 43-52.

- Beck, R. ve McDonald, A. (2004). Attachment to God: The Attachment to God Inventory, tests of working model correspondence, and an exploration of faith group differences. *Journal of Psychology and Theology*, 32, 92-103.
- Beydogan, Basak, (2008). Self-Construal Differences In Perceived Work Situation And Well-Being, METU,SSE, Unpublished PhDThese.
- Budak, Selçuk (2000), *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim Sanat Yay.
- Büyükşahin, A., (2006). *Yakın İlişkilerde Bağlanım: Yatırım Modelinin Bağlanma Stilleri ve Bazı İlişkisel Değişkenler Yönünden İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Byrd, R. Kevin, ve Boe, AnnDrea, (2001). The Correspondence Between Attachment Dimensions and Prayer in College Students, *International Journal for the Psychology of Religion*, 11, (1), 9- 24.
- Calvert, Sarah J., (2010). Attachment to God as a source of struggle and strength : exploring the association between Christians' relationship with God and their emotional wellbeing, Massey University, Unpublished PhD Theses.
- Carver, C., ve Scheier, M., (1998). *Perspectives on Psychology*, USA: Cambridge University Press.
- Castle DJ, Abel K, Takel ve ark (1995) *Gender difference in shcizofrenia: hormonal effect or subtypes*. Shcizophr Bull, 21(1):1-11.
- Cebecioğlu, Ethem (2004), *Tassuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul : Anka Yay.
- Cengil, M. (2009). Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi I. sınıf öğrencilerinin benlik saygısı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(15):77-102.
- Collins, N. L., ve Read, S. J., (1990). Adult Attachment, Working Models, and Relationship Quality in Dating Couples, *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, (4), 644-663.
- Collins, N. L., ve Feeney, B. C. (2000). A safe haven: Support-seeking and caregiving processes in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1053-1073.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco: W.H. Freeman and Company.
- Colman, Andrew M. A., (2006) *Dictionary of Psychology*, Oxford University Press, *Oxford Reference Online*. Oxford University Press.
- Concise Medical Dictionary*, (2007). Oxford University Press, *Oxford Reference Online*. Oxford University Press.
- Crowell J. A., ve Colleges, & Pan, H. Fyffe, C. Waters, E., (2002). Secure Base Behavior in Adulthood: Measurement, Links to Adult Attachment Representations, and Relations to Couple's Communication Skills and Self-Reports, *Developmental Psychology*, 1-24.
- Çuhadaroğlu, F.,Ç., (1994), *Gençlerde Benlik Saygısı İle İlgili Bir Araştırma*, VIII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları Kitabı içinde, 1996, TPD Yayınları, Ankara.

- Lester, D., Templer D., I. ve Abdel-Khalek, A., (2006-2007: 255-260) A Cross-Cultural Comparison of Death Anxiety: A Brief Note Omega, Vol. 54(3) 255-260.
- Demidenko, N., Tasca, G. A., Kennedy, N.ve Bissada H. (2010). The Mediating Role Of Self-Concept Inthe Relationship Between Attachment Insecurity And Identity Differentiation Among Women With An Eating Disorder, *Journal Of Social And Clinical Psychology*, Vol. 29(10): 1131-1152.
- Dönmez, B. ve Demirtaş, H. (2009). Lise Öğretmenlerinin Boyun Eğici Davranışlarına İlişkin Algıları, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (2) 445-456.
- DSM-IV-TR Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı, (2000). Ankara, Hekimler Yayın Birliği.
- Dickie, J. R., ve Ajega, L. V., & Kobylak, J. R., & Nixon, K. M., (2006). Mather, Father and Self: Sources of Young Adults God Concepts, *Journal for Scientific Study of Religion*, 45, (1), 57-71.
- Dinvar, P. Ebrahimi, (2011). *Travma Sonrası Stres, Dünyaya İlişkin Varsayımlar ve Tanrı Algısı Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Doksat, M. Kerem,ve Savrun, Mert, (2001). *Evrimsel Psikiyatriye Giriş*, Yeni Symposium, 39, (3), 131-150.
- Dökmen, Yaşın, Zehra, (2004). Toplumsal Cinsiyet: Sosyal ve Psikolojik Açıklamalar, İst:Sistem Yay.
- Düzgün, Şaban A., (2012). Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar, Ankara: Otto Yay.
- Er- Razi, (1400h). Muhammed b. el-Hüseyin, *El- Mahsul fi İlmi'l Usul*, (m.y.) Riyad,thk:Taha Cabir el –Alvani, c 1.
- Esen, Muammer, (2006). *Din Bilimleri II*, Ankara: Anküzem Yay.163.
- Esen, Muammer, (2008). “İman Kavramı Üzerine”, *AÜİFD*, 49, (1), 79-93.
- Erözkan, A., (2004). “Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri ve Yalnızlık Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, (2), 155-175.
- Ellison, C. G. ve Sherkat, D.E., (1993). Obedience and Autonomy:Releigion and prental values reconsidered, : *Journal for Scientific Study of Religion*, 32(4), 313-329.
- Ellison, C.G. (1994). *Religion, the life stress paradigm, and the study of depression*. In Levin, J.S.(Ed.), *Religion and Aeging and Health: Theoriteical and Methodological Frontiers*, Thousand Oaks C.A. Sage.
- Erdoğan ve Özkan (2007). Farklı dini inanışlardaki bireylerin ölüm kaygıları ile ruhsal belirtiler ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiler, *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(3):171-179.
- Fabricatore, A. N., ve Raldal, P. J., & Rubio, D. M., & Gilner, F. H., (2004). Stress Religion and Mental Health: Religious Coping Mediating and Moderating Roles, *International for the Psychology of Religion*, 14, 97-108.
- Freud, Sigmun (1999). *Dinin Kökenleri*, çev: Selçuk Budak, Ankara: Öteki Yay, 36-41.
- Feeney, J. A., (1999). Adult Romantic Attachment and Couple Relationships, In J. Cassidy, & P. R. Shaver, (Ed). *Handbook of Attachment*, (361-362), New York, The Guilford Press.

- Feeney, N. A., ve Noller, P., (1990). Attachment Styles as a Predictor of Adult Romantic Relationship, *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 281-291.
- Flannelly, Kevin J., ve Christopher, G. Ellison, & Harold, G. Koenig, & Kathleen, C. Galek, (2008). Beliefs About Life-after-Death, Psychiatric Symptomatology and Cognitive Theories of Psychopathology, *Journal of Psychology and Theology*, 36, 94-103.
- Flannelly, Kevin J., Harold, G. Koenig, Christopher, G. Ellison, Kathleen Galek and Neal Krause. (2006). Belief in life after death and mental health-Findings from a national survey. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 194, (7), 524-529.
- Flannelly, Kevin J., ve Harold, G. Koenig, & Kathleen, C. Galek, & Christopher, G. Ellison, (2007). Beliefs, Mental Health and Evolutionary Threat Assessment Systems in the Brain, *Journal of Nervous and Mental Disease*, 195, (12), 996-1003.
- Fraley, R. C., ve Shaver, P. R., (2000). Adult Attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions, *Review of General Psychology*, 4, 132-154.
- Frankl, Viktor, (2009). *İnsanın Anlam Arayışı*, Ankara, Okyanus Yay.
- Fraley, R. C., ve Shaver, P. R., (2000). Adult Romantic Attachment: Theoretical Developments, Emerging Controversies, and Unanswered Questions, *Review of Psychology*, 4, (2), 132-154.
- Fromm, Erich, (1995). *Sevme Sanatı*, Ankara, Payel Yay.
- Gewirtz, J. L., ve Kurtines, W. M., (Eds.) (1991). *Intersections with Attachment*, New York, L. Erlbaum.
- Geçtan, E. (2000). *Psikanaliz ve Sonrası. Remzi Kitabevi*, Ankara.
- Gilbert, P., ve S. Allan. (1994). Assertiveness, Submissive Behaviour and Social Comparison. *British Journal of Clinical Psychology*. No: 33, pp.295-306.
- Gilbert, P., S., Allan, S. ve Trent, D., (1991), "A Social Comparison Scale: Psychometric Properties and Relationship to Psychopathology". *Personality and Individual Differences*, (Number:19,3).
- Gilbert, P. (2000). The relationship of shame, social anxiety and depression : The role of the evaluation of social rank. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 7, 174-189.
- Gilbert, P., Cheung, M,S-P., ve ark. (2003). Assessment recall of threat and submissiveness in Childhood: development of a New Scale and its relationship with depression , social comparison and shame, *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 10, 108-115.
- Greenwald, Jerry, (1999). *Bağımlılık mı? Bağlılık mı? Zehirli İlişkilerden Besleyici İlişkiler*, (Çev: Zeynep Yıldırımoğlu), İstanbul, Kuraldışı Yay.
- Granqvist, P., (2002). *Attachment And Religion*, Unpublished Phd Thesis, Upsala.
- Granqvist P., ve Hagekull, B., (2000). Why Adult Attachment and 'Singles' are More Religious, *International Journal for Psychology of Religion*, 10, (2), 111-123.
- Granqvist & Hakegul ve Ark., (2007). Examining Relations Among Attachment, Religiosity and New Age Spirituality Using the Adult Attachment Interview, *Developmental Psychology*, 43, (3), 590-603.

- Granqvist, Pehr, ve Hagekull, Berit, (2003). Longitudinal Predictions of Religious Change in Adolescence: Contributions from the Interaction of Attachment and Relationship Status, *Journal of Social and Personal Relationships*, 20, (6), 793-817.
- Granqvist, Pehr, ve Hagekull, Berit, (1999). Religiousness and Perceived Childhood Attachment; Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation, *Journal for Scientific study of Religion*, 38, (2), 254-273.
- Granqvist, Pehr, (2006). In the Interest of Intellectual Humility: A Rejoinder to Rizzuto and Wulff, *The International Journal for The Psychology of Religion*, 16, (1), 37-49.
- Granqvist, Pehr, (2005). Building a Bridge Between Attachment and Religious Coping; Test of Moderator and Mediator, *Mental Health, Religion and Culture*, 8, (1), 35-47.
- Granqvist, Pehr, ve Ivarson, T., & Broberg, G. A., & Hagekull, Beril, (2007). Examining Relations Among Attachment, Religiosity and New Age Spirituality Using the Adult Attachment Interview, *Developmental Psychology*, 43, (3), 590-601.
- Granqvist, Pehr, ve Kirkpatrick, L.A., (2004). Religious Conversion and Perceived Childhood Attachment: A Meta-Analysis, *International Journal for Psychology of Religion*, 14, (4), 223-250.
- Granqvist, P., ve Kirkpatrick, L. A., (2008). *Attachment and religious representations and behavior*, (906-933). In J. Cassidy, & P. R. Shaver, (Eds.), *Handbook of attachment theory and research*, New York, Guilford.
- Griffin, D., ve Bartholomew, K., (1994). The Metaphysics of Measurement: The Case of Adult Attachment, *Advances in Personal Relationship*, 5, 17-52.
- Green, Morgan ve Elliott (2010). Marta Religion, Health, and Psychological Well-Being, *J Relig Health* 49:149–163.
- Güz, Hatice (2000) Şizofreni ve cinsiyet, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 1(3):180-185.
- Güleç, C. ve Köroğlu, E., (1998). *Psikiyatri Temel Kitabı*, Ankara, Hekimler Yay. Birliği.
- Güler, Ö., (2007). *Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu (Yetişkin Örneklem)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Güler, Ö., (2007). *Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması*, AÜİFD XLVIII, SAYI:1 123-133.
- Güngör, Derya, (2000). *Bağlanma Stillerinin ve Zihinsel Modellerin Kuşaklararası Aktarımında Ana-babalık Stillerinin Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Güngör, A. (1989). Lise öğrencilerinin özsaygı düzeylerini etkileyen etmenler. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Griffin, D., ve Bartholomew, K., (1994). The Metaphysics of Measurement: The Case of Adult Attachment, *Advances in Personal Relationship*, 5, 17-52.
- Güler, İlhami, (2003). *İman-Ahlak İlişkisi*, Ankara Okulu Yay.
- Güleç, Y., (2002), Ergenlerin öfke yaşantıları, benlik algıları ve akademik başarı ilişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güngördü, M., (2001). *Allah'a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜSB, İzmir.

- Gomes, L., (2000). *Adult Attachment Relationships Human and Divine: Compensational or Corresponding Models of Attachment*, Unpublished Manuscript, University of New Brunswick, Fredericton, Canada.
- Hayta, A., (2006). “Anneden Allah’a: Bağlanma Teorisi ve İslam’da Allah Tasavvuru, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4, (12), 29-63.
- Hadaway, C. K., (1979), “Life Satisfaction and Religion: A Reanalysis”, *Social Forces*, 57, 636-643.
- Hallahmi, B., (1989). *Prolegomena to the Psychological Study of Religion*, London.
- Hallahmi, B., ve Argyle, M. (1997). *The psychology of religious belief and experience*. London: Routledge.
- Hallahmi, B., (2006). An Odyssey over Attachment and Religion: A review of Lee A. Kirkpatrick, *Attachment, Evolution and the Psychology of Religion*, New York, Guilford Publications, 2005, 400, 4, 211-214.
- Hazan, C., ve Shaver, P. R., (1994). Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships, *Psychological Inquiry*, 5, (1), 1-22.
- Hazan, C. ve Shaver, P. R. (1987). Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52: 511–524.
- Hackney, C. H., ve Sanders, G. S., (2003). Religiosity and Mental Health: A Meta-Analysis of Recent Studies, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42, 43-55.
- Hackney, C. H., ve Sanders, G. S., (2003). Correspondence vs. Compensation: An Attachment-Theoretical Perspective on Maternal vs. Paternal Correlates of Death Anxiety Among Religiously-Active College Students, *The APA Division 36 Mid-Winter Research Conference on Religion and Spirituality*,
- Harding S. R., Flannelly K. J., Weaver A.J.,ve Costa, K. G., (2005). The influence of religion on death anxiety and death acceptance, *Mental Health, Religion & Culture*, December 2005; 8(4): 253–261.).
- Hertel, B. R., ve Donahue, M. J., (1995). Parental Influence of God Images Among Children, testing Durkheim’s Metaphoric Parallelism, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34, (2), 186-199.
- Marsha, Ailen H., (2008). Attachment Theory, Religious Beliefs, and Limits of Reason, *Pastoral Psychology*, 57, 65-75.
- Hortaçsu, N., (1997). *İnsan ilişkileri*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Hortaçsu, N., (2003). *Çocuklukta ilişkiler: Ana Baba, Kardeş ve Arkadaşlar*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Holmes, J., (1997). *John Bowlby & Attachment Theory*, London, Routledge.
- Hood, R. W., Gorsuch, R., Spilka, B., Hunserberg, B., (1996). *The Psychology Of Religion, An Ampirical Apporach* (Second Ed.), New York And London, The Guilfort Press.
- Hökelekli, H., (1991). Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış” *İslami Araştırmalar*, 5:83-91.
- Hökelekli, Hayati (1992). Ölümle İlgili Tutumların Dinî Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (I) *Uludağ Ü. 1992 İlahiyat Fakültesi Dergisi*4(4):57-85

- Hökelekli, Hayati (1992). Ölümle İlgili Tutumların Dinî Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma(II)-Yorumlar *Uludağ Ü. 1992 İlahiyat Fakültesi Dergisi*4(4):77-98.
- Hökelekli, H., (2001). *Din Psikolojisi*, 3. Baskı, Ankara, TDV Yayınları.
- Hökelekli, H., (2006). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, İstanbul, Dem Yay.
- Hökelekli, H., (2010). *Din Psikolojisi*, 1. Baskı, Bursa, Dem Yayınları.
- Innocent, F. Okozi,(2010). Attachment To God:Its Impact On The Psychological Well being of Persons With Religious Vocation, Seton Hall University, USA:Unpublished PhD.
- İslam'a Giriş: Gençliğin İslam Bilgisi*, (2006). Ankara, DİB Yayınları.
- İbn Manzûr, (1956). *Lisânu'l 'Arab*, CXIII, Beyrut .
- İmamoglu, E. O. (2004). Self-construal correlates of well-being. Unpublished data.
- Kahriman, İ. ve Polat, S. (2003). Adölesenlerde aileden ve arkadaşlardan algılanan sosyal destek ve benlik saygısı arasındaki ilişki, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 6(2):13-24.
- Karşlı, Esra,(2008). Kişiler Alerarası Tarz, Kendilik Algısı, Öfke ve Psikosomatik Bozuluklar, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE.
- Karaca, Faruk, (2000). *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul.
- Karaca, Faruk, (2001). *Psiko-sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dinî Hayat*, İstanbul: Bil Yay.
- Karasakal, Kemal, (2007). Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlar ve Şiddet ilişkisi, SÜSBE, Konya: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kasani, Abdürrezzak, (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*, çev: Ekrem Demirli, Ankara: İz Yay.
- Kaya, M., Güneş, G., Kaya, B., Pehlivan, E. (2004). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlar ve Şiddetle İlişkisi, *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 5:5-10.
- Kılıç. Recep, (2006). Din ve Kültür, Din Bilimleri II, Ankara: Anküzem Yay.
- Kirkpatrick, L. A., ve Shaver, P. R., (1990). Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion, *Journal for The Scientific Study of Religion*, 29, (3), 315-334.
- Kirkpatrick, L. A., (1992). An Attachment-Theoretical Approach To The Psychology of Religion, *International Journal For The Psychology of Religion*, 2, 3-28.
- Kirkpatrick, L.A. ve Shaver P. (1992). An attachment Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3, 18-26.
- Kirkpatrick, L. A., (1994). The Role of Attachment in Religious Belief and Behavior. In D. Perlman, & K. Bartholomew, (Eds.), *Advances in Personal Relationships*, 5, (239-265), London, Jessica Kingsley.
- Kirkpatrick, L. ve Hazan, C. (1994). Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study. *Personal Relationships*, 1, 123-142.

- Kirkpatrick, L. A., (1995). Attachment and Religious Experience, in R. W. Hood, Jr., *Handbook of Religious Experience: Theory and Practice*, (446-475). Birmingham: Religious Education Press.
- Kirkpatrick, L. A., (1997). A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behavior as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style, *Journal for The Scientific Study of Religion*, 36, 207-217.
- Kirkpatrick, L. A., (1998). God as a Substitute Attachment Figure: a Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 961-973.
- Kirkpatrick, L. A., (1999a). Attachment and Religious Representations and Behavior, in J. Cassidy & P. R. Shaver, (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, Research, and Clinical Applications* (803-822). New York, Guilford.
- Kirkpatrick, L. A., Shillito, D. J., & Kellas, S. L., (1999b). Loneliness, Social Support, and Perceived Relationships With God, *Journal of Social and Personal Relationships*, 16, 513-522.
- Kirkpatrick, L. A., & Rowatt Wade C., (2002). Two Dimensions of Attachment to God and Their Relation to Affect, Religiosity and Personality Constructs, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, (4), 637-651.
- Kirkpatrick, L. A., (2005a). Evolutionary Psychology: An Emerging New Foundation for The Psychology of Religion. In R. F. Paloutzian, & C. L. Park, (Eds.), *Handbook of The Psychology of Religion and Spirituality*, New York, Guilford.
- Kirkpatrick, L. A., (2005b). *Attachment, evolution, and the psychology of religion*, New York, Guilford.
- Kayıklık, H. (2003). "Allport'a Göre Dinî Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım", *Dinî Araştırmalar* 5 (15)
- Koenig, H. G., McCullough, M. E., ve Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press.
- Korkmaz, E.Nuran (2011). İslam Açısından Bağlanma Kuramının Değerlendirilmesi, *İslam Araştırmaları*, 4(1): 297-312.
- Köktaş, M. Emin, Türkiye'de Sosyal Bilimler ve Din Olgusu, *İslam ve Modernleşme*, II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı, İstanbul 1997, 253-258.
- Köroğlu, Ertuğrul (1997) Majör Depresif Bozukluk, Psikiatri Temel Kitabı, Ankara.
- Köroğlu, Ertuğrul (1997) *Distimik Bozukluk*, Psikiatri Temel Kitabı, Ankara.
- Koç, M., Bayraktar, B., Çolak, T. S., (2010). Üniversite Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Sakarya Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 28(1):257-280*.
- Kottak, Conrad P., (1997). *Antropology: the Exploration of Human Diversity*, Toronto: McGraw-Hill Company
- Kula, N.,(2001). *Kimlik ve Din*, İstanbul.
- Kurt, Abdurrahman (2009). Dindarlığı Etkileyen Faktörler, *UÜİFD*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, 1-26.

- Levinson, D. J., (1986), "A Conception of Adult Development", *American Psychologist*, 41, 3-13; Akt: Onur, B., (2004). *Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, 4. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yay.
- Link, C. Hanry (1949). *Dine Dönüş*, (Çev: Ö.R.Doğrul), Ahmet Halil Kitapevi, İstanbul, 21-22'den Akt: Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, 156.
- Lindemar D, Lohr JB (1997) Gender, estrogen and schizophrenia. *Psychopharmacol Bull*, 33(2): 2211-2228.
- Lopez, F. G., (1995). Contemporary Attachment Theory: An Introduction with Implications for Counseling Psychology, *The Counseling Psychologist*, 23, 395-415.
- Lupton, Deborah. (2002), *Duygusal Yaşantı*, (Çev. M.Cemal), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Luyten, Patrick, ve Corveleyn, Josef, (2007). Attachment and Religion, The Need to Leave Our Secure Base: A Comment on the Discussion Between Granqvist, Rizzuto, and Wulff, *International Journal for the Psychology of Religion*, 17, (2), 81-97.
- Luyten, P.,ve Blatt, S. J., (2005). *Convergence Among Psychodynamics and Cognitive Behavioral Theories of Depression, A critical Overview of Empirical Research, In Theory and Treatment of Depression*, Towards Dynamic Interactions Model Ed; J. Corveleyn & P. Luyten & S. J. Blatt Mahwah (107-147). New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates.
- Main, M. and J. Solomon (1986). *Discovery of an insecure-disorganized/ disoriented attachment pattern*. In T. B. Brazelton and M. W. Yogman, Affective development in infancy. Nowrood, NJ, Ablex Publishing.
- Maslow, Abraham, (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çev: Okhan Gündüz), İstanbul, Kuraldışı Yay.
- Mcfadden, S. H., ve Levin J. S., (1996). Religion, Emotions and Health, In C. Magai & Mc fadden S. H (Ed.), *Handbook of Emotions, Adult Development and Aging*, (349-365), San Diago, Academic Press.
- Mehmetoğlu, A. Ulvi, (2004). *Kişilik ve Din*, DEM Yay:İstanbul.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi, (2011). *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, Çamlıca Yay: İstanbul.
- Meins, Elizabeth, (2003). *Security of Attachment and the Social Development of Cognition*, Psychology Press.
- Meins, E. (1997a). Security of attachment and maternal tutoring strategies: Interaction within the zone of proximal development. *British Journal of Developmental Psychology*, 15, 129-144
- Mcguire, K., (2004). *Attachment Religiosity: Examining The Compensational and Revised Correspondence Models of Adult Religiousness*, Unpublished Master Theses, Canada.

- McElroy, E.M., (1999), The Effect of God Image and Religious Coping on Depression, Well Being and Alcohol Use in College Students. Doctoral Dissertation, Fordham University, NY.
- Mikulincer, M., ve Florian, V., & Aron, Weller, (1993). Attachment Styles, Coping Strategies, and Posttraumatic Psychological Distress: The Impact of the Gulf War in Israel, *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, (5), 817-826.
- Mikulincer, M., ve Florian, V., (1998). The relationship between adult attachment styles and emotional and cognitive reactions to stressful events. In Simpson, J., & Rholes, S., (Eds.), *Attachment theory and close relationships (143-165)*, New York, Guilford.
- MacGregor, Geddes, (1960). *Introduction to Religious Philosophy*, London, Macmillan.
- Bradshaw, G. Ellison, ve Marcum, (2010). Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 20, 130-147.
- Meriam-Webster's Dictionary and Thesaurus*, (2007). Springfield Massachusetts.
- Miner, H. Muren, (2007). Back to Basics in Attachment to God: Revisiting Theory in the Light of Theology, *Journal of Psychology and Theology*, 35, (2), 112-122.
- Miner ve Bonab, (2009). Attachment to God in Christian and Muslim Communities: Foundational for Human Flourishing? *The Global Spiral*, The Publication of Metanexus Istitute.
- Noffke, J. L., ve McFadden, S. H., (2001). Denominational and Age Comparisons of God Concepts, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40, (4), 747-756.
- Noller, Patricia, (1992). Religion Conceptualized as an Attachment Process: Another Deficiency Approach to the Psychology of Religion, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2, (1), 29-36.
- Odacı, H. (2007). Submissive behaviors and automatic negative thoughts among adolescent 6. boys and girls: A study with a turkish sample. *Social Behavior and Personality*. Volum: 35, No: 8, pp.1021-1026.
- Onat, Hasan (2009). *Güvenli Okullar*, İst: Hegem Yay.
- Onur, Bekir, (2004). *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, 4. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi Yayıncılık.
- Öner, Necla, (2006). *Türkiye'de Kullanılan Psikolojik Testlerden Örnekler*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, II;487- 488.
- Özbydar, B., (1970). *Din ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul, Baha Matbaası.
- Özkan, İ. A. Özen, A. (2008). Öğrenci Hemşirelerde Boyun Eğici Davranışlar ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 7 (1): 53-58.
- Öztürk, M. O., (2002). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*, Ankara, Nobel Tıp Kitapevleri.
- Öztürk, Y. Nuri, (1995), *Kur'an'ın Temel Kavramları*, İstanbul.
- Öztürk, Y. Nuri, (1989), *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul Yaylacık Matbaası.
- Özdoğan, Ö., (2006). *İsimsiz Hayatlar*, Ankara, Özdenöze Yay.

- Özdoğan, Ö., (2008). *Mutluluğu seçiyorum*, Ankara, Özdenöze Yay.
- Özdoğan, Ö., (2005). “İnsan Allah İlişkisi” *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 7, (21), Ocak-Nisan sayısı.
- Özdoğan, Ö. (2010). *Aşkın yönümüz Maneviyat*, Ankara, Özdenöze yay.
- Özdoğan, Ö. (2011). *Kansere Çözüm Var*, İst: Hayykitap
- Ozensel, E. (2004). Türk Toplumunda Çocuğun Yetiştirilmesinde Annenin Rolü: Konya ili örneği *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (6), 77-96.
- Pargament, K., (1997). *The Psychology Religion and Coping: Theory, Research and Practice*, New York, The Guilford Press.
- Peker, Hüseyin, (2009). *Son İlahî Mesaj Kur'an ve Açıklamalı Meali*, 1. Baskı, Samsun, Ceylan Ofset.
- Poloma, M. M., ve Gallup, G. H., (1991). *Varieties of Prayer: A Survey Repost*, Philadelphia, Trinity Press International.
- Poloma, M. M., ve Pendleton, B. F., (1989). Exploring Types of Prayer and quality of life research, *Review of Religious Research*, 31, 46-53.
- Poloma M. M., & Pendleton, B. F., (1991). *Exploring neglected dimensions of quality of life research*, Lewiston, New York, Mellen.
- Paloutzian, R. F., (1996). *Invitation to the psychology of religion*, 2nd. ed. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Rahman Fazlur, (1993). *Ana Konularıyla Kur'an*, çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara: Fecr Yay., 86-87.
- Ross, Lynda R., ve Spinner, Barry, (2001). General and Specific Attachment Representations in Adulthood: Is there a Relationship? *Journal of Social and Personal Relationships* 18, 747-766.
- Ross, T., (2007). Attachment and Religious Beliefs: Attachment Styles in Evangelical Christians, *Journal of Religion and Health*, 46, (1).
- Rosenberg ve Jay Belsky & Kate Keinth Crnic, (2000). Origins of Attachment Security, Classical and Contextual Determinants, In Susan Goldberg, Roy Muir, John Kerr, *Attachment Theory: Social, Developmental and Clinical Perspectives*, (153-163), Analytic Press.
- Rosenberg, M. (1965). *Society And The Adolescent Self-İmage*. Princeton University Press, Usa, New Jersey.
- Rowatt, W. C., ve Kirkpatrick, L. A., (2002). Two dimensions of attachment to god and their relation to affect, religiosity and personality constructs, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, (4), 637-651.
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1061-1081.
- Ryff, C. D. , ve Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 719-727.

- Sachs, G., Amering, M., Berger, P. ve Katschnig, H. (2002). Original contribution, Gender related disabilities in panic disorder, *Arch Womens Mental Health* 4: 121-127.
- Smith, C.,B., Weigert, A.,J. ve Thomas, D.,L., (1979), *Self-Esteem and Religiosity: An Analysis of Catholic Adolescents from Five Cultures*, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 18(1), 51-60.
- Savasır, I. ve Sahin, N.H., (1997), *Bilissel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler*, Ankara, Türk Psikologlar Dernegi Yayınları.
- Sayıl, M., (1999), *Gelişim Psikolojisi Ders Notları*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yay.
- Sarı, Mevlüt, (1984). *el-Mevârid*, İstanbul, Bahar Yay.
- Simpson, Jeffrey A., Rholes, (1994). Stress and Secure Base Relationships in Adulthood, *Advances in Personal Relationships*, 5, 181-204.
- Simpson, Jeffrey A., Rholes, W. Steven, Campbell, Lorne, Tran, Sisi, ve Wilson, Carol L., (2003). Adult Attachment, the Transition to Parenthood and Depressive Symptoms, *Journal of Personality and Social Psychology*, 2003, Vol. 84, No. 6, 1172-1187.
- Schimmel, A., (2004). *Tanrı'nın yeryüzündeki işaretleri*, çev: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yay.
- Szacki, J., (1980). *History of Sociological Thought (Contributions in Sociology)* Greenwood Press.
- Shaver, P., Hazan, C., ve Bradshaw, D. (1988). Love as attachment: The integration of three behavioral systems. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The psychology of love* (pp. 68-99). New Haven, CT: Yale University Press.
- Sena, Cemil, (1978), *Tanrı Anlayışı*, Ankara, Remzi Kitabevi.
- Spilka, Bernard, ve Ralph, W. Hood, & Bruce, Hunsberger, & Richard Gorsuch, (1985). *The Psychology of Religion, Third Edition: An Empirical Approach*, New York/London, The Guildford Press.
- Sroufe L. A., ve Water, E., (1977). Attachment as an Organizational Construct, *Child Development, The Society for Research in Child Development, Inc.*, 48, 1184-1199.
- Sroufe L. A., & Fleeson, J. (1986). Attachment and Construction Relationship In W. W. Hartup Z. Rubin, (Ed.) *Relationships and Developments*, 57-71. Hillsdale NJ, Lawrence Erlbaum Associates.
- Sperling M. B., ve Berman, W. H., (1994). *The Structure and Function of Adult Attachment*, In Sperling M. B., & Berman, W. H., (1994). (Eds.) *Attachment in Adults: Clinical and Developmental Perspective*, (3-28), New York, Guilford Press.
- Scobie, Geoffrey. E. W., (1975). *Psychology of Religion*, New York, John Willey & Sons.
- Schaeffer, Brenda, (1996). *Sevgi mi? Bağımlılık mı?* (Çev: A. Aslı Atay), İstanbul, Okyanus Yay.
- Sümer, N., ve Güngör, D., (1999). “Yetişkin Bağlanma Stilleri Ölçeklerinin Türk Örnekleme Üzerinde Psikometrik Değerlendirmesi ve Kültürlerarası Bir Karşılaştırma”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 14, (43), 71-106.

- Sümer, N., (2006). "Ergenlikte Ebeveyn Tutum ve Davranışlarının Bağlanma Kaygısındaki Rolü", *11. Ergen Günleri, Konuşma Metni*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Sümer, N., Selçuk E., & Günaydın, Uysal A., (2005). "Yetişkin Bağlanma Boyutları İçin Yeni Bir Ölçüm: Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II'nin Türk Örnekleminde Psikometrik Açından Değerlendirilmesi", (*BAP-2005-01-04-01*), Ankara, ODTÜ.
- Sümer N ve Şendağ A. M (2009). Orta Çocukluk Döneminde Ebeveynlere Bağlanma, Benlik Algısı ve Kaygı, *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (63), 86-101
- Solmuş, T., (2002). "Romantik bağlanma: Bebeklik dönemi bağlanma süreci, yetişkin bağlanma stilleri ve romantik ilişkiler", *Türk Psikoloji Bülteni*, 24-25, 105-113.
- Solmuş, T., (2003). "Romantik bağlanma II: İlişkisel değişkenler ve ilişki süreci", *Türk Psikoloji Bülteni*, 28-29.
- Solmuş, Tarık,(2010). Bağlanma, Evlilik ve Aile Psikolojisi, Ankara: Sistem Yay.
- Shoenfeld, E., (1978), Image of Man. The Effect of Religion on Trust, Review of Religious Research, 21, 61-67.
- Yaşamı ve İş-Aile Yaşamı Etkileşimi/Dengesi", <http://www.ailem.com/templates/library/2869.asp?id=12061>.
- Strahan, B., (1991), Parenting and Religiosity Amongst SDA Tertiary Student: An Attachment Approach, Unpublished manuscript, In Kirkpatrick, L. A., (2005), Kirkpatrick, L. A., (2005). *Attachment, evolution, and the psychology of religion*, (106), New York, Guilford.
- Stroebe, W., ve Stroebe, M. S., Abacoumkin, G., & Schuts, H., (1996). Role of Loneliness and Social Support in Adjustment to loss: A test of Attachment versus Stress Theory, *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1241-1249.
- Şa'ban, Zekiyuddin (1990). İslam Hukuk İlminin Esasları, trc:İbrahim Kafi DÖNMEZ, TDV.Yay.
- Şahin NH, Durak A (1994) Kısa Semptom Envanteri: Türk Gençleri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 31: 44-56.
- Şahin, N. H. and Şahin, N. (1992). "Reliability and validity of the Turkish version of the ATQ" *Journal of Clinical Psychology*, 48(3), 334-340.
- Sahin, N.H., Durak, A. ve Sahin, N., (1993), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği: Bilissel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme. Ankara, Türk PsikologlarDerneği Yayınları.
- Şahin, N.H., Batıgün, A.D. ve Şahin, N., (1998), "Reasons for living and their protective value: A Turkish sample". *Archives of Suicide Research*, 4, s.157-168.
- Şahin, N H. ve Yaka, A.İ. (2010). Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri'nin (Yİ-YE I), Kendilik Algısı, Olumsuz Otomatik Düşünceler ve Psikopatolojik Belirtiler Bağlamında İncelenmesi: *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(26): 64-76.
- Şahin, N., H.; Batıgün, A., D.; Uzun, C. (2011). Anksiyete bozukluğu: Kişilerarası tarz, kendilik algısı ve öfke açısından bir değerlendirme, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(2):107-113.

- Şahin N. H., Batıgün A. D, Koç, V., (2011). Kişilerarası Tarz, Kendilik Algısı, Öfke ve Depresyon, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(1):17-25.
- Şahin, N. H.(2010). Stresle Başa Çıkma, Ankara: Tük Psikologlar Derneği Yay.
- Şenol C (1989) Ankara İlinde Kurumlarda Yaşayan Yaşlılarda Ölüm İlişkin Kaygı ve Korkular. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, A.Ü. Sosyal Bilimler Enst, s.101.
- Şengül, F., (2007). *Dindarlık ve Ruh Sağlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şenat Kazancı, Fatma Asiye, *Kur'an ve Gelenek Açısından İtaat Olgusu*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 34 vd.
- Taplamacıoğlu, M., (1962). Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi, *AÜİFD*, X, 141-151.
- Tarhan, N., ve Nurmedov, S., (2011). *Bağımlılık: Sanal veya Gerçek*, İstanbul, Timaş Yay.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2001). *Using multivariate statistics* (4. baskı). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Templer, D. I., ve Dotson, E. (1970). *Religious Correlates Of Death Anxiety*. Psychological Reports, 26, 895-897.
- Thompson, R. A., (1999). Early Attachment and Later Development, In J. Cassidy & P. R. Shaver (Ed.), *Handbook of attachment*, (265-282), New York, The Guilford Press.
- Tolan, Ç. Ö., (2002). *Üniversite Öğrencilerinde Kaygı Belirtileri ve Bağlanma Biçimleri ile Kişilerarası Şemalar Arasındaki İlişkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, HÜSBE, Ankara.
- Türküm, A. S (2005). Do Optimism, Social Network Richness And Submissive Behaviors Predict Well-Being? Study With A Turkish Sample. *Social Behavior and Personality*. Volume:33, No:6, pp. 619-628.
- Tüzün, O., ve Sayar, K., (2006). "Bağlanma Kuramı ve Psikopatoloji", *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 19, (1), 24-39.
- Trinke, S. J., & Bartholomew, K., (1997). Hierarchies of Attachment Relationship in young Adulthood, *Journal of Social and Personality Relationship*, 14, (5), 603-625.
- The Oxford American Dictionary of Current English*, (1999). Oxford University Press, *Oxford Reference Online*, Oxford University Press.
- Uludağ, Süleyman, (1992). Kelebâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, Dergâh Yay.
- Uluğ, B., (1997). *Madde Kullanımı ile İlişkili Bozukluklar. Psikiyatri Temel Kitabı*, cilt 1. C. Güleç, E. Köroğlu (Eds.), Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 299-320.
- Uysal, V., (2006). *Türkiyede Dindarlık ve Kadın*, İstanbul
- Ünal, M., Özpoyraz, N. (1997). *Alkol kullanımı ile ilişkili Bozukluklar. Psikiyatri Temel Kitabı*, cilt 1. C. Güleç, E. Köroğlu (Eds.), Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 265-298.
- Ünal, Yaşar, (2012). Rasüle itaat Meseleri, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(11):169-187.

- Vanderbos, Gary R., (2006). *APA Dictionary of Psychology*, American Psychological Association.
- Weiss, R. S., (1991). Attachment Bound in Childhood and Adulthood, In Parkes, Colin, Murray, *Attachment Across the Life Cycle*, (66-76), Routledge.
- Weiss, R. S., (1982). Attachment in adult life, In Parkes C. M., & J. Stevenson-Hinde (Ed.), *The place of attachment in human behavior*, (171-183), London and New York, Tavistock Publications.
- Weiss, R. S., (1973). *Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation*, Cambridge Mass, MIT Press.
- William, H. Berman, & Glen, E. Heiss, & Michael, B. Sperling, (1994). Measuring Continued Attachment to Parents: the Continued Attachment Scale-Parent Version, *Psychological Reports*, 75, 171-182.
- Wulff, D. (2001). *Psychology of Religion: Classic and Contemporary*, New York: John Wiley & Sons Pub.
- Yaman, Hikmet, (2011). *Prophetic Niche in the Virtuous City*, Boston: Brill pub.
- Yaparel, R., (1987). *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.
- Yaparel, Recep (2006), *Din Bilimleri I*, Ankuzem Yay.
- Yapıcı, Asım, 2007, *Din ve Ruh Sağlığı*, Adana, Karahan Yay.
- Yapıcı, A., (2002). “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, (2), 75-115.
- Yazıcı Olcay (1997). *İkiüçlü Duygudurum Bozuklukları ve Diğer Duygudurum Bozuklukları*, Psikiatri Temel Kitabı, Ankara.
- Yalom, İrvin (2001). *Varoluşsal Psikoterapi*, çev: Zeliha İyidoğan Babayığıt, İst: Kabalcı Yay.
- Yumşak Şirin, (2004). Görme ve Ortopedik Engelli Ergenlerin Özsaygı Düzeyleri İle Kendilerine Yönelik Toplumsal Tutumları Algılamalarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, İ., T. Ergene. (2003). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarının Yordayıcısı Olarak Sınav Kaygısı, Boyun Eğici Davranışlar ve Sosyal Destek. Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı:25, ss. 224-234.

EK 1: ARAŞTIRMA 1'E AİT ANKET

Bu anket çalışması doktora tezinde kullanılmak üzere geliştirilmiş sorulardan ve mevcut ölçeklerden oluşmaktadır. Bu sorularla sizin Allah'la olan ilişkinizin niteliği ve bu ilişkinin size yansımalarının değerlendirilmesi amaçlamaktadır.

Sizlerden beklentimiz soruları içtenlikle yanıtlamanızdır. Sorularda kimliğinizi ortaya çıkaran herhangi bir bilgi istenmemektedir. Vereceğiniz yanıtlar bizim için son derece değerli olup tamamen bilimsel bir çerçevede değerlendirilecektir.

Nuran Erdoğan
Korkmaz

Din Psikolojisi Araştırma Görevlisi

Aşağıda kişisel durumunuza ilişkin sorular yöneltilmiştir. Lütfen durumunuzu en iyi ifade eden seçenekleri çarpı işaretini (X) kullanarak belirtiniz.

1- Yaş: _____

2- Doğum yeri: _____

3- Cinsiyet: (a) Kadın (b) Erkek

4- Medeni Durum:

(a) Bekâr (b) Evli (c) Boşanmış

(d) Eşimden ayrı yaşıyorum (e) Nişanlı –Sözlü

(f) Kız/Erkek arkadaşım ile birlikte yaşıyorum

5- Eğitim düzeyi:

(a) ilköğretim (b) Ortaokul (c) Lise (d) Üniversite (e) Master (f) Doktora

6- Çalışıyor musunuz?

(a) Evet (b) Hayır

7- Meslek:

8- Size göre ekonomik durumunuz ne düzeydedir?

- (a) Ortanın altı (b) Orta Halli (c) Ortanın üstü

9- Sizi yaratan bir yaratıcının varlığına inanıyor musunuz?

- (a) Kesinlikle inanıyorum (b) Tereddütlerim var
(c) İnançsızım (d) Diğer _____

Eğer yanıtınız "C" ise soruları yanıtlamaya 3. bölümden devam ediniz.

10-- Aşağıdakilerden hangisi dindarlık açısından sizi en iyi tanımlar?

- (a) Kendimi iyi bir dindar olarak düşünürüm. (b) İnançlıyım fakat inancımı yaşamıyorum (c) Hiç dindar değilim (d) Diğer _____

11- On iki (12) yaşınıza kadar din eğitiminizi en çok kimden aldınız? (Lütfen yanıtınızı önem sırasına göre kutucuklara numaralandırarak belirtiniz.).

- (a) Anneden
(b) Babadan
(c) Büyükanne/Büyükbaba
(d) Yakın Akraba
(d) Kuran Kursları
(e) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
(f) İmam Hatip Lisesi
(g) Bağlı bulunduğum cemaat
(h) Diğer _____

12-On üç-On sekiz (13-18) yaşları arasında din eğitiminizi en çok kimden aldınız? (Lütfen yanıtınızı önem sırasına göre kutucuklara numaralandırarak belirtiniz.).

- (a) Anneden
(b) Babadan
(c) Büyükanne/Büyükbaba
(d) Yakın Akraba
(d) Kuran Kursları
(e) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni
(f) İmam Hatip Lisesi
(g) Bağlı bulunduğum cemaat
(h) Diğer _____

13-Çocukluğunuzda dinî bilgiler size nasıl verildi?

- (a) Korkutarak
(b) Sevdirerek
(c) Korkuyla karışık sevgiyle
(d) Baskı yoluyla
(e) Diğer (Yazınız):

14-Çocukluğunuzu düşündüğünüzde “dini inanç” anneniz için ne derece önemliydi?

- (a) Çok önemliydi (b) Orta derecede önemliydi (c) Hiç önemli değildi

15- Çocukluğunuzu düşündüğünüzde “dini inanç” babanız için ne derece önemliydi?

- (a) Çok önemliydi (b) Orta derecede önemliydi (c) Hiç önemli değildi

16- Çocukluğunuzu düşündüğünüzde “dini inanç” sizin için ne derece önemliydi?

- (a) Çok önemliydi (b) Orta derecede önemliydi (c) Hiç önemli değildi

17-

	Kullanma Sıklığı		
	Hiçbir zaman	Ara sıra	Sık sık
1. Sigara	1	2	3
2. İçki	1	2	3
Diğer (Belirtiniz)			

BİRİNCİ BÖLÜM

1-Aşağıdaki ifadeler dine yönelik kişisel inanç ve tutumları ifade etmektedir. Lütfen yanıtınızı form üzerindeki ilgili kutucuğa çarpı işareti (X) kullanarak belirtiniz.

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1.Dinin gündelik yaşamımda önemli bir yeri vardır.	1	2	3	4
2.Dini inancım birçok konuda yaşamımı etkiler.	1	2	3	4

2- Aşağıda belirtilen ibadetleri uygulama sıklığınızı form üzerindeki ilgili kutucuğa çarpı işareti (X) kullanarak belirtiniz.

İbadet Şekilleri	Uygulama Sıklığı			
	Hiçbir zaman	Ara sıra	Sık sık	Düzenli
1. Günlük beş vakit namaz kılarım.	1	2	3	4
2. Engel bir durumum olmadığı sürece ramazan ayında oruç tutarım.	1	2	3	4
3. Zekât veririm.	1	2	3	4
4. Sadaka veririm.	1	2	3	4
5. Dua ederim.	İhtiyaç duyduğum her zaman	Her gün düzenli olarak	En az haftada bir defa	Sadece özel gün ve gecelerde
4. Kur'an-ı Kerim okurum.	İhtiyaç duyduğum her zaman	Her gün düzenli olarak	En az haftada bir defa	Sadece özel gün ve gecelerde
Kur'an okumayı bilmiyorum.		Diğer:		

3. “ Niçin ibadet ediyorsunuz? Sorusunu dikkate alarak lütfen yanıtınızı ilgili kutucuğa çarpı işareti (X) kullanarak belirtiniz.

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1. Allahın emri olduğu için	1	2	3	4
2. Borcumu ödemek için	1	2	3	4
3. Ahlaklı bir insan olmak için	1	2	3	4
4. Cennete girmek için	1	2	3	4
5. Kendimle barışık olmak için	1	2	3	4
6. Allahın rızasını kazanmak için	1	2	3	4
7. İyi bir insan olmak için	1	2	3	4
8. Yaşadığım toplum içerisinde itibarımı korumak için	1	2	3	4
9. İç dünyanın huzurlu olması için	1	2	3	4
10. Allah'ın azabından korktuğum için	1	2	3	4
11. İşlerimin yolunda gitmesi için	1	2	3	4
12. Diğer (Belirtiniz)				

4. Aşağıdaki çizelgede, bireyin Yaratıcısı ile bağıni/iletişimini sağlayan “duaya” yönelik ifadeler bulunmaktadır. Lütfen yanıtınızı ilgili kutucuğa çarpı işareti (X) kullanarak belirtiniz.

	Hiçbir zaman	Ara sıra	Sık sık	Her Zaman
1-Ezberlemiş olduğum duaları okuyarak dua ederim.	1	2	3	4
2- İçimden geldiği gibi kendi cümlelerimle dua ederim	1	2	3	4
3-Dünyevi işlerimde Allah'ın yardımını isteyerek dua ederim.	1	2	3	4
4- Allah'ın varlığını bütün benliğimde hissederek dua ederim.	1	2	3	4

5. Sizi **dua etmeye sevk eden durum ya da durumları** dikkate alarak yanıtınızı ilgili kutucuğa çarpı işareti (X) kullanarak belirtiniz?

	Hiçbir zaman	Ara sıra	Sık sık	Her Zaman
1-Aciz ve çaresiz hissettiğimde	1	2	3	4
2-Şükretmek istediğimde	1	2	3	4
3-Tövbe etmek istediğimde	1	2	3	4
4-Allah'ı hamd-ü sena etmek istediğimde	1	2	3	4
5-Hastalandığımda	1	2	3	4
6-Zor durumda kaldığımda	1	2	3	4
7-İsteklerim gerçekleştiğinde	1	2	3	4
8. Diğer (Belirtiniz)				

6. **Dua ettikten sonra kendinizi nasıl hissedersiniz?** Lütfen yanıtınızı form üzerindeki ilgili kutucuğa çarpı işareti (X) kullanarak belirtiniz.

	Hiçbir zaman	Ara sıra	Sık sık	Her Zaman
1.Huzurlu	1	2	3	4
2.Enerjik	1	2	3	4
3.Rahatlanmış	1	2	3	4
4.Sorumluluğumu yerine getirmiş	1	2	3	4
5.Stresli	1	2	3	4
6.Kaygılı	1	2	3	4
7.Korunmuş	1	2	3	4
8.Tanımlanamaz	1	2	3	4
9.Hiç bir şey hissetmem	1	2	3	4
9. Diğer (Belirtiniz)				

7- Aşağıdakilerden hangisi **“Gündelik yaşamda, karşılaştığınız sorunlarda takındığınız tutumu”** en iyi ifade etmektedir.

- (a) Karşılaştığım sorunlara elimden gelen çabayı gösterir, sonucu Allah'a bırakırım.
- (b) Karşılaştığım sorunların Allahtan geldiğini düşünerek çözümünü Allah'a bırakırım.
- (c) Karşılaştığım sorunların Allah ile ilişkisi olmadığını düşünür kendi kendime üstesinden gelmeye çalışırım.
- (d) Diğer (Belirtiniz)_____

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Allah inancıyla ilişkili sorular yer almaktadır. Şıklarda size uygun gelen ifadeleri her ifadenin karşısındaki kutucuğa çarpı işareti (X) ile belirtiniz?

1. Kendinizi Allah'a ne zaman yakın hissedersiniz? dikkate alarak yanıtınızı form üzerindeki ilgili kutucuğa çarpı işareti (X) kullanarak belirtiniz.

	Hiçbir zaman	Ara sıra	Oldukça sık	Her Zaman
1.İbadet ettiğimde	1	2	3	4
2.Dua ettiğimde	1	2	3	4
3.İnsan ilişkilerine gereken hassasiyeti gösterdiğimde	1	2	3	4
4.Şükrettiğimde	1	2	3	4
5.Tövbe ettiğimde	1	2	3	4
6.Allah'ın yasaklarından kaçındığımda	1	2	3	4
7.İhtiyacı olan kimselere yardım ettiğimde	1	2	3	4
8.Doğadaki canlılara gereken hassasiyeti gösterdiğimde	1	2	3	4
9. İyilik yaptığımda	1	2	3	4
10.O nu varlığını düşündüğümde	1	2	3	4
11.Sevindiğimde	1	2	3	4
12.Üzüldüğümde	1	2	3	4
13.Kendimi yalnız hissettiğimde	1	2	3	4
14.Anne ve babaya iyilik yaptığımda	1	2	3	4
15.Zor durumda kaldığımda	1	2	3	4

2. Aşağıdaki ifadeler “Allah’la olan ilişkinizde hissettiğiniz ve yaşadığınız durumları” ifade etmek için oluşturulmuştur. Lütfen bunları ne sıklıkla hissettiğinizi ölçek üzerinde belirtiniz.

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1-Allah’ın rahmetine sonsuz güvenirim.	1	2	3	4
2-Allah’a layık bir kul olmadığımı düşüncesi beni endişelendirir.	1	2	3	4
3-Allah’a tam anlamıyla teslim olmak istesem de bunu başarmakta zorlanırım.	1	2	3	4
4-Allah’a layık bir kul olmak için elimden geleni yapsam da başaracağımdan emin değilim.	1	2	3	4
5-Allah bana her zaman yakındır ve ihtiyaçlarıma yanıt verir.	1	2	3	4
6- Allah’a yakın olduğumu hissetmek beni mutlu eder.	1	2	3	4
7-Allah’ın sevgisi benim için çok değerli fakat benim Onun karşısında değerim konusunda endişeliyim.	1	2	3	4
8-Allah’ı düşündüğümde kendimi çok huzursuz hissederim.	1	2	3	4
9- Allah’ın adaletine sonsuz güvenirim.	1	2	3	4
10-Sıklıkla Allah’ın beni sevmeyeceği korkusuna kapılırım.	1	2	3	4
11-Allah’ın her anlamda bana dost olduğunu hissederim.	1	2	3	4
12- Allah’a çok daha yakın olmak istememe rağmen Ona layık bir kul olamadığımı düşünüyorum.	1	2	3	4
13-Ne yaparsam yapayım Allah’a layık bir kul olamam.	1	2	3	4
14-Allah’ın bana uzak olduğu düşüncesi beni huzursuz eder.	1	2	3	4
15-Allah’ın sevgisini kaybetmekten korkarım.	1	2	3	4
16-Kendi kendime yetmem benim için çok önemlidir.	1	2	3	4
17-Allah’ın karşısında kendimi çok değersiz hissederim.	1	2	3	4
18-Allah’ın beni imtihan edeceği endişesini yaşarım.	1	2	3	4
19-İhtiyacım olduğunda Allah bana her zaman yardım eder.	1	2	3	4
20-Allah’ın emirlerini tam anlamıyla yerine getirmediğim düşüncesi beni endişelendirir.	1	2	3	4
21-Allah’ın varlığı ya da yokluğu be-	1	2	3	4

nim için eşit değerdedir.				
22-Allah'a kendimi yakın hissetmediğimde kendimi huzursuz hissederim.	1	2	3	4
23-Allah'ın karşısında kendimi aciz hissederim.	1	2	3	4
24-Allah'ın varlığını yanımda hiç hissedemem.	1	2	3	4
25-Allah'ın rızasını kazanmak benim için önemlidir.	1	2	3	4
26-Allah'ın yardımına ihtiyaç hissetmem.	1	2	3	4
27-Allah'la herhangi bir bağlantım olmadığı sürece kendimi daha rahat hissederim.	1	2	3	4
28-Allah'ın azabından korkarım.	1	2	3	4
29-Allah'ın bana her zaman çok yakın olduğunu hissederim.	1	2	3	4
30-Kendimi Yaratıcıdan bağımsız hissetmem benim için önemlidir.	1	2	3	4
31-Çoğu zaman Allah'ın razı olmayacağı bir kul olma endişesini yaşıyorum.	1	2	3	4
32-Allah'la daha yakın bir bağ kurmak beni mutlu eder.	1	2	3	4
33. Allah'ın beni affetmeyeceğinden korkarım.	1	2	3	4
34- Allah'ın adaleti konusunda şüphelerim var.	1	2	3	4
35-Allah'a tamimiyle bağlanıp güvenmekte zorlanırım.	1	2	3	4
36- Allah'ın yardımı olmaksızın kendi yaşamımla ilişkili elimden hiç bir şey gelmez.	1	2	3	4

Eğer yukarıdaki ifadelerin sizin Allah'la ilişkisini tanımlamadığını düşünüyorsanız lütfen kendi cümlelerinizle Yaratıcı ile kurduğunuz bağı aşağıdaki boşluğa belirtiniz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(YIYE-II)

1-Aşağıdaki maddeler romantik ilişkilerinizde hissettiğiniz duygularla ilgilidir. Bu araştırmada sizin ilişkinizde yalnızca şu anda değil, genel olarak neler olduğuyula ya da neler yaşadığınızla ilgilenmekteyiz. Maddelerde sözü geçen "**birlikte olduğum kişi**" ifadesi ile romantik ilişki de bulunduğunuz kişi kastedilmektedir. **Eğer hâlihazırda bir romantik ilişki içerisinde değilseniz, aşağıdaki maddeleri bir ilişki içinde olduğunuzu varsayarak cevaplandırınız.** Her bir maddenin ilişkilerinizdeki duygu ve düşüncelerinizi ne oranda yansıttığını karşılarındaki 7 aralıklı ölçek üzerinde, ilgili rakam üzerine çarpı (X) koyarak gösteriniz.

1-----2-----3-----4-----5-----6-----7

	Hiç katılmıyorum	Kararsızım/ fikrim yok						Tamamen katılıyorum
1. Birlikte olduğum kişinin sevgisini kaybetmekten korkarım.	1	2	3	4	5	6	7	
2. Gerçekte ne hissettiğimi birlikte olduğum kişiye göstermemeyi tercih ederim.	1	2	3	4	5	6	7	
3. Sıklıkla, birlikte olduğum kişinin artık benimle olmak istemeyeceği korkusuna kapılırım.	1	2	3	4	5	6	7	
4. Özel duygu ve düşüncelerimi birlikte olduğum kişiyle paylaşmak konusunda kendimi rahat hissederim.	1	2	3	4	5	6	7	
5. Sıklıkla, birlikte olduğum kişinin beni gerçekten sevmediği kaygısına kapılırım.	1	2	3	4	5	6	7	
6. Romantik ilişkide olduğum kişilere güvenip inanmak konusunda kendimi rahat bırakmakta zorlanırım.	1	2	3	4	5	6	7	
7. Romantik ilişkide olduğum kişilerin beni, benim onları önemseyemediğim kadar önemsemeyeceklerinden endişe duyarım.	1	2	3	4	5	6	7	
8. Romantik ilişkide olduğum kişilere yakın olma konusunda çok rahatımdır.	1	2	3	4	5	6	7	
9. Sıklıkla, birlikte olduğum kişinin bana duyduğu hislerin benim ona duyduğum hisler kadar güçlü olmasını isterim.	1	2	3	4	5	6	7	
10. Romantik ilişkide olduğum kişilere açılma konusunda kendimi rahat hissetmem.	1	2	3	4	5	6	7	
11. İlişkilerimi kafama çok takarım.	1	2	3	4	5	6	7	
12. Romantik ilişkide olduğum kişilere fazla yakın olmamayı tercih ederim.	1	2	3	4	5	6	7	
13. Benden uzakta olduğunda, birlikte olduğum kişinin başka birine ilgi duyabileceği korkusuna kapılırım.	1	2	3	4	5	6	7	
14. Romantik ilişkide olduğum kişi benimle çok yakın olmak istediğinde rahatsızlık duyarım.	1	2	3	4	5	6	7	
15. Romantik ilişkide olduğum kişilere duygularımı gösterdiğimde, onların benim için aynı şeyleri hissetmeyeceğinden korkarım.	1	2	3	4	5	6	7	

16. Birlikte olduğum kişiyle kolayca yakınlaşabiliyim.	1	2	3	4	5	6	7
17. Birlikte olduğum kişinin beni terk edeceğinden pek endişe duymam.	1	2	3	4	5	6	7
18. Birlikte olduğum kişiyle yakınlaşmak bana zor gelmez.	1	2	3	4	5	6	7
19. Romantik ilişkide olduğum kişi kendimden şüphe etmeme neden olur.	1	2	3	4	5	6	7
20. Genellikle, birlikte olduğum kişiyle sorunlarımı ve kaygılarımı tartışırım.	1	2	3	4	5	6	7
21. Terk edilmekten pek korkmam.	1	2	3	4	5	6	7
22. Zor zamanlarımda, romantik ilişkide olduğum kişiden yardım istemek bana iyi gelir.	1	2	3	4	5	6	7
23. Birlikte olduğum kişinin, bana benim istediğim kadar yakınlaşmak istemediğini düşünürüm.	1	2	3	4	5	6	7
24. Birlikte olduğum kişiye hemen hemen her şeyi anlatırım.	1	2	3	4	5	6	7
25. Romantik ilişkide olduğum kişiler bazen bana olan duygularını sebepsiz yere değiştirirler.	1	2	3	4	5	6	7
26. Başımdan geçenleri birlikte olduğum kişiyle konuşurum.	1	2	3	4	5	6	7
27. Çok yakın olma arzumu bazen insanları korkutup uzaklaştırır.	1	2	3	4	5	6	7
28. Birlikte olduğum kişiler benimle çok yakınlaştığında gergin hissederim.	1	2	3	4	5	6	7
29. Romantik ilişkide olduğum bir kişi beni yakından tanıdıktan sonra, "gerçek ben"den hoşlanmayacağından korkarım.	1	2	3	4	5	6	7
30. Romantik ilişkide olduğum kişilere güvenip inanma konusunda rahatımdır.	1	2	3	4	5	6	7
31. Birlikte olduğum kişiden ihtiyaç duyduğum şefkat ve desteği görememek beni öfkelenendirir.	1	2	3	4	5	6	7
32. Romantik ilişkide olduğum kişiye güvenip inanmak benim için kolaydır.	1	2	3	4	5	6	7
33. Başka insanlara denk olamamaktan endişe duyarım	1	2	3	4	5	6	7
34. Birlikte olduğum kişiye şefkat göstermek benim için kolaydır.	1	2	3	4	5	6	7
35. Birlikte olduğum kişi beni sadece kızgın olduğumda önemser.	1	2	3	4	5	6	7
36. Birlikte olduğum kişi beni ve ihtiyaçlarımı gerçekten anlar.	1	2	3	4	5	6	7

2.Kısa Semptom Envanteri (KSE)

Aşağıda, insanların bazen yaşadıkları belirtilerin ve yakınmaların bir listesi verilmiştir. Listedeki her maddeyi lütfen dikkatle okuyunuz. Daha sonra o belirtinin **SİZDE BUGÜN DÂHİL, SON BİR HAFTADIR NE KADAR VAROLDUĞUNU** yandaki bölüme uygun olan yerde işaretleyiniz. Her belirti için sadece bir yeri işaretlemeye ve hiçbir maddeyi atlamamaya özen gösteriniz.

Bu belirtiler son bir haftadır sizde ne kadar var?

0. Hiç yok 1. Biraz var 2. Orta derecede var 3. Epey var 4. Çok fazla var

1. İçinizdeki sinirlilik ve titreme hali	0	1	2	3	4
2. Baygınlık, baş dönmesi	0	1	2	3	4
3. Bir başka kişinin sizin düşüncelerinizi kontrol edeceği fikri	0	1	2	3	4
4. Başınıza gelen sıkıntılardan dolayı başkalarının suçlu olduğu duygusu	0	1	2	3	4
5. Olayları hatırlamada güçlük	0	1	2	3	4
6. Çok kolayca kızıp öfkelenme	0	1	2	3	4
7. Göğüs (kalp) bölgesinde ağrılar	0	1	2	3	4
8. Meydanlık (açık) yerlerden korkma duygusu	0	1	2	3	4
9. Yaşamınıza son verme düşüncesi	0	1	2	3	4
10. İnsanların çoğuna güvenilemeyeceği hissi	0	1	2	3	4
11. İştahta bozukluklar	0	1	2	3	4
12. Hiçbir nedeni olmayan ani korkular	0	1	2	3	4
13. Kontrol edemediğiniz duygu patlamaları	0	1	2	3	4
14. Başka insanlarla beraberken bile yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
15. İşleri bitirme konusunda kendini engellenmiş hissetmek	0	1	2	3	4
16. Yalnızlık hissetmek	0	1	2	3	4
17. Hüzünlü, kederli hissetmek	0	1	2	3	4
18. Hiçbir şeye ilgi duymamak	0	1	2	3	4
19. Ağlamaklı hissetmek	0	1	2	3	4
20. Kolayca incinebilme, kırılmak	0	1	2	3	4
21. İnsanların sizi sevmediğine, kötü davrandığına inanmak	0	1	2	3	4
22. Kendini diğerlerinden daha aşağı görme	0	1	2	3	4
23. Mide bozukluğu, bulantı	0	1	2	3	4
24. Diğerlerinin sizi gözlediği ya da hakkınızda konuştuğu duygusu	0	1	2	3	4
25. Uykuya dalmada güçlük	0	1	2	3	4
26. Yaptığınız şeyleri tekrar tekrar doğru mu diye kontrol etmek	0	1	2	3	4
27. Karar vermede güçlükler	0	1	2	3	4
28. Otobüs, tren, metro gibi umumi vasıtalarla seyahatlerden korkmak	0	1	2	3	4
29. Nefes darlığı, nefessiz kalmak	0	1	2	3	4
30. Sıcak soğuk basmaları	0	1	2	3	4
31. Sizi korkuttuğu için bazı eşya, yer ya da etkinliklerden uzak kalmaya çalışmak	0	1	2	3	4
32. Kafanızın "bomboş" kalması	0	1	2	3	4
33. Bedeninizin bazı bölgelerinde uyuşmalar, karıncalanmalar	0	1	2	3	4
34. Günahlarınız için cezalandırılmanız gerektiği	0	1	2	3	4

35. Gelecekle ilgili umutsuzluk duyguları	0	1	2	3	4
36. Konsantrasyonda (dikkati bir şey üzerinde toplama) güçlük/ zorlanmak	0	1	2	3	4
37. Bedenin bazı bölgelerinde zayıflık, güçsüzlük hissi	0	1	2	3	4
38. Kendini gergin ve tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
39. Ölme ve ölüm üzerine düşünceler	0	1	2	3	4
40. Birini dövme, ona zarar verme, yaralama isteği	0	1	2	3	4
41. Bir şeyleri kırma, dökme isteği	0	1	2	3	4
42. Diğerlerinin yanındaiken yanlış bir şeyler yapmamaya çalışmak	0	1	2	3	4
43. Kalabalıklarda rahatsızlık duymak	0	1	2	3	4
44. Bir başka insana hiç yakınlık duymamak	0	1	2	3	4
45. Dehşet ve panik nöbetleri	0	1	2	3	4
46. Sık sık tartışmaya girmek	0	1	2	3	4
47. Yalnız bırakıldığında/ kalındığında sinirlilik hissetmek	0	1	2	3	4
48. Başarılarınız için diğerlerinden yeterince takdir görmemek	0	1	2	3	4
49. Yerinde duramayacak kadar tedirgin hissetmek	0	1	2	3	4
50. Kendini değersiz görmek/ değersizlik duyguları	0	1	2	3	4
51. Eğer izin verirsiniz insanların sizi sömüreceği duygusu	0	1	2	3	4
52. Suçluluk duyguları	0	1	2	3	4
53. Aklınızda bir bozukluk olduğu fikri	0	1	2	3	4

Katılımınız için teşekkürler

EK 2: ARAŞTIRMA 2'YE AİT ANKET

Bu anket çalışması bir doktora tezinde kullanılmak üzere geliştirilmiş sorulardan ve çeşitli araştırmalarda kullanılmış olan ölçeklerden oluşmaktadır. Araştırmamızın amacı Türkiye'de henüz çok yeni bir bilimsel inceleme alanı olan din psikolojisi alanındaki bilgi birikimine katkıda bulunmaktır.

Sizlerden beklentimiz soruları içtenlikle yanıtlamanızdır. Böylelikle siz de vereceğiniz bu yanıtlarla bu bilgi birikimine destek vermiş olacaksınız. Sorularda kimliğinizi ortaya çıkaran herhangi bir bilgi istenmemektedir. Vereceğiniz yanıtlar bizim için son derece değerli olup tamamen bilimsel bir çerçevede değerlendirilecektir.

Nuran Erdoğan Korkmaz
Din Psikolojisi Araştırma Görevlisi

Aşağıda kişisel durumunuza ilişkin sorular yöneltilmiştir. Lütfen durumunuzu en iyi ifade eden seçenekleri çarpı işaretini (X) kullanarak belirtiniz.

1- Yaşınız: _____

2- Cinsiyetiniz: (a) Kadın (b) Erkek

3- Eğitim düzeyiniz:

(a) ilköğretim (b) Lise (c) Üniversite (d) Master/Doktora

4- Okuduğunuz Bölüm _____ Sınıf _____

5- Annenizin eğitim düzeyi

(a) okuma yazması yok (b) İlkokul (c) Ortaokul
(d) Lise (e) Üniversite ve üstü

6- Babanızın eğitim düzeyi

(a) okuma yazması yok (b) İlkokul
(c) Ortaokul (d) Lise (e) Üniversite ve üstü

7- Ekonomik açıdan kendinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ortanın üstü Orta Ortanın altı

8- Karşı cinsten biriyle bir ilişkiniz var mı?

Evet Hayır

9- Yanıtınız evet ise ilişkinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi İdare eder Kötü Çok kötü

10- Hiçbir ilişkiniz yoksa bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi İdare eder Kötü Çok kötü

11-Kendinizi fiziksel sağlık açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi İdare eder Kötü çok kötü

12-Kendinizi ruh sağlığı açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi İdare eder Kötü çok kötü

13. Kendinizi fiziksel görünüm olarak nasıl değerlendiriyorsunuz

Çok iyi İyi İdare eder Kötü çok kötü

14-Kendinizi gergin hissettiğiniz oluyor mu?

Hiçbir zaman Nadiren Arada sırada
Sıklıkla Her zaman

15- Yakın arkadaşınız var mı?

Çok fazla var Epey var Orta derecede var Biraz var Hiç yok

16- Hayatınızı genel olarak nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çok iyi İyi İdare eder Kötü çok kötü

17-Gelecek beş yıl içerisinde yaşamınızın nasıl olacağını düşünüyorsunuz?

Çok iyi İyi İdare eder Kötü çok kötü

18-Annemizle ilgili hatırladığımız güzel anılarınız var mı?

Çok fazla var Epey var Orta derecede var Biraz var Hiç yok

19-Babanızla ilgili hatırladığımız güzel anılarınız var mı?

Çok fazla var Epey var Orta derecede var
Biraz var Hiç yok

20-Annemiz (size bakım veren kişi yada kişiler) kurallara uymadığınızda size ceza verir miydi?

Hiçbir zaman Nadiren Arada sırada Sıklıkla Her zaman

21-Tanrı'ya/Allah'a olan inanç düzeyinizi aşağıdaki ölçekte değerlendiriniz?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

22- Kendinizi Tanrı'ya/Allah'a ne kadar bağlı hissediyorsunuz?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

23-“Namaz kılma”nın sizin için önem derecesi nedir?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

24-“Oruç tutma”nın sizin için önem derecesi nedir?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

25-“Zekât verme”nin sizin için önem derecesi nedir?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

26-“Hacca gitme”nin sizin için önem derecesi nedir?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

27-“Dua etme”nin sizin için önem derecesi nedir?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

28-Dualarınızı ana dilde yapmanın sizin için önem derecesi nedir?

%0 %15 %30 %60 %75 %90 %100

29-Ne sıklıkta dua edersiniz?

Hiçbir zaman Nadiren Arada sırada Sıklıkla Her zaman

30-Dua ediyorsanız dualarınızı ne sıklıkta anadilinizi kullanarak yaparsınız?

Hiçbir zaman Nadiren Arada sırada Sıklıkla Her zaman

31-Dua ediyorsanız dua ettikten sonra kendinizi ne derece rahatlamış/gevşemiş/mutlu hissedersiniz?

Hiçbir zaman Nadiren Arada sırada
Sıklıkla Her zaman

32-Tanrı'yı/Allah'ı düşünürken ne derecede "korku" hissedersiniz?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

33-Tanrı'yı/Allah'ı düşünürken kendinizi ne derecede "güvende" hissedersiniz?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

34-Tanrı'yı/Allah'ı düşünürken ne derecede "sevildiğinizi" hissedersiniz?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

35-Tanrı'yı/Allah'ı düşünürken O'nun için ne derecede "değerli olduğunuzu" hissedersiniz?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

36-Tanrı'yı/Allah'ı düşünürken ne derecede "hayranlık" hissedersiniz?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

37-Tanrı'yı/Allah'ı düşünürken ne derecede onun sevgisini kaybedeceğiniz hissine kapılırsınız?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

38-Ölümden sonrasını düşündüğünüzde ne derecede korku hissedersiniz?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

39-Herhangi bir dini grupta bağlantınızın derecesi nedir?

Çok fazla Epey Orta derecede
Biraz Hiç

Aşağıda kişilerin duygu durumlarını anlatmada kullandıkları birtakım ifadeler verilmiştir. Herhangi bir ifadeyi hızla değerlendirerek **genel olarak nasıl hissettiğinizi** gösteren cevabı işaretleyiniz.

İFADE	H İ Ç	K I S M E N	B İ R A Z	O L D U K Ç A	T A M A M E N
Güçlü fikirleri olan insanların etkisi altında kalırım.	1	2	3	4	5
İnsanların genel kabullerine uymasa bile kendi düşüncelerime güvenirim.	1	2	3	4	5
Kendimi başkalarının önemli gördüğü değerlere göre değil, kendi önemli gördüklerime göre yargılarım.	1	2	3	4	5
Genel olarak yaşamımda duruma hakimimdir.	1	2	3	4	5
Günlük yaşamın gerekleri çoğu zaman beni zorlar.	1	2	3	4	5
Gündelik yaşamın çeşitli sorumluluklarıyla genellikle oldukça iyi baş ederim.	1	2	3	4	5
Hayatı gün be gün yaşar, aslında geleceği düşünmem.	1	2	3	4	5
Bazı insanlar yaşamda anlamsızca dolanırlar ama ben onlardan değilim	1	2	3	4	5
Bazen hayatta yapılması gereken her şeyi yapmışım gibi hissederim.	1	2	3	4	5
Yaşam öyküme baktığımda, olayların gelişme şekline memnuniyet duyarım.	1	2	3	4	5
Kişiliğimin çoğu yönünü beğenirim.	1	2	3	4	5
Birçok bakımdan, hayatta başarabildiklerimi hayal kırıcı bulurum.	1	2	3	4	5
Yakın ilişkileri sürdürmek benim için zor olagelmıştır.	1	2	3	4	5
İnsanlar benim verici, vaktini diğerleriyle paylaşmaktan kaçınmayan biri olduğumu söyleyeceklerdir.	1	2	3	4	5
İnsanlarla sıcak ve güvene dayalı çok ilişkim olmadı.	1	2	3	4	5
Bence insanın kendiyile ve dünyayla ilgili görüşlerini sorgulamasına yol açacak yeni yaşantıları olması önemlidir.	1	2	3	4	5
Benim için hayat sürekli bir öğrenme, değişme ve gelişme süreci olagelmıştır.	1	2	3	4	5
Hayatımda büyük değişiklikler veya gelişmeler kaydetmeye çalışmaktan çoktan vazgeçtim.	1	2	3	4	5

Aşağıda “**Tanrı/Allah**” hakkındaki duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Sizden istenen; her bir ifadeyi dikkatlice okuyup, **ifadenin sizi ne kadar yansıttığını**, karşısında bulunan, derecelendirilmiş kutucuklara işaretlemenizdir. Araştırmadan sağlıklı ve doğru bilgiler elde edilebilmesi için lütfen çekinmeden **gerçek fikirlerinizi** belirtmeye çalışın.

“**Hiç katılmıyorum**” anlamına gelirken: **(5) “Tamamen katılıyorum”** anlamına gelir Sayılar büyüdükçe katılma derecesi artmaktadır.

	İFADE	H İ Ç	K İ S M E N	B İ R A Z	O L D U K Ç A	T A M A M E N
1	O' nun bana karşı çok merhametli olduğunu hissediyorum.	1	2	3	4	5
2	O' nu düşünmek bana sıkıntı veriyor.	1	2	3	4	5
3	O' nun beni bağışlayacağını zannetmiyorum.	1	2	3	4	5
4	O' nu düşündüğümde içimden gelen tek duygu: sevgi.	1	2	3	4	5
5	O' nun bana olan sevgisini hissedebiliyorum.	1	2	3	4	5
6	O' nun bana şefkatle davrandığını hissedebiliyorum.	1	2	3	4	5
7	O' nu düşündüğümde utanıyorum ve kendimi suçlu hissediyorum.	1	2	3	4	5
8	O' nun bana karşı çok acımasız olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
9	O' nu düşünmek bana güven veriyor.	1	2	3	4	5
10	O aklıma geldiğinde O'ndan kaçıp uzaklaşmak istiyorum.	1	2	3	4	5
11	O' nu düşünmek beni mutlu ediyor ve içim sevinçle doluyor.	1	2	3	4	5
12	O, ne yaparsam yapayım kusurlarımı örtüyor.	1	2	3	4	5
13	O, her zaman güvenebileceğim tek kaynaktır.	1	2	3	4	5
14	O' nu düşününce kendim için kaygılanıyorum.	1	2	3	4	5
15	O, benim için korkutucudur.	1	2	3	4	5
16	Zor zamanlarımda, O'nun, yanımda olmadığını hissediyorum.	1	2	3	4	5
17	O, bütün insanları karşılık beklemeden sever.	1	2	3	4	5
18	O, yaptıklarım için beni cezalandırıyor.	1	2	3	4	5
19	O' nu düşünmekle huzur buluyorum.	1	2	3	4	5
20	O, bence gerçekten de çok bağışlayıcıdır.	1	2	3	4	5

21	O' nun bana yakın olduğunu sanmıyorum.	1	2	3	4	5
22	O' nun beni her durumda koruduğunu biliyorum.	1	2	3	4	5

Aşağıda, insanların sosyal ortamlardayken yaptıkları bazı davranışlar ve yaşadıkları bazı duygular verilmiştir. Her cümleyi dikkatle okuyun ve böyle bir davranışın sizin için ne kadar geçerli olduğunu yandaki çizelgede işaretleyin.

İFADE	H İ Ç Y A P M A M	Ç O K E N D E R Y A P A R I M	B A Z E N Y A P A R I M	Z A M A N Z A M A N Y A P A R I M	S İ K L İ K L A Y A P A R I M
1- Bir konuda benim <u>hatam olmasa da</u> , hatalı olduğum söyleniyorsa, tatsızlık çıkmasını diye sesimi çıkarmam					
2. Kendim yapmaktan <u>hoşlanmasam da</u> diğer insanlar yapıyor diye, o davranışları yaparım					
3. Paramın üstü <u>eksik verilmiş olsa da</u> , sesimi çıkarmadan oradan uzaklaşıyorum					
4- Başkalarının beni eleştirmesine ve aşağılamasına izin verir, kendimi savunmam					
5. Sevdiğim kişi benden yakınlık beklediğinde, o anda <u>icimden gelmese de</u> yakınlık göstermeye çalışırım					
6- Konuşmaya çalışırken birisi lafımı ağızımdan alıp konuşmayı sürdürürse, ben susarım					
7- Küçük hatalarım yüzünden sürekli özür dilerim					
8- Annem/babam benim hakkımda hoş olmayan şeyler söylerken, ben sessizce dinlerim					
9- Arkadaşlarıma kızdığım zaman, bu kızgınlığımı onlara söyleyemem					
10- Arkadaş toplantılarında konuşmayı başkalarının yönetimine bırakırım					
11- İnsanların, benimle konuşurken, gözlerimin içine bakmalarından hoşlanmam					
12- Bir insan benim için küçük bir iyilikte bulunsa bile, içtenlikle ve tekrar tekrar teşekkür edim					

13-İnsanlarla göz göze gelmekten kaçınıyorum.					
14-Arkadaş toplantılarında konuyu açan kişi hiçbir zaman ben olmam.					
15-İnsanlar ısrarla bana baktıklarında yüzüm kızarır.					
16-Birinin bir teklifini geri çevirirken mutlaka hastalık gibi önemli bir bahane bulmaya çalışırım.					

Sizin de bildiğiniz gibi, hepimiz arada sırada kendimizi diğer insanlarla karşılaştırır ve kişiliğimize ilişkin bazı değerlendirmeler yaparız. Bu değerlendirmeler sonucunda kendimizle ilgili bazı fikirler ediniriz. **Sizin de kendinizle ilişkili bazı kişisel görüşleriniz** mutlaka vardır. Şimdi lütfen aşağıdaki maddeleri tek tek okurken, her bir maddedeki sıfatın hangisinin sizi daha iyi yansıttığını düşünün. **Sizi en iyi yansıtan sayıyı** bularak üzerine **(X)** işareti koyun. Sayılar **küçüldükçe “sol” taraftaki** sıfatların sizi en iyi yansıttığı; **büyüdükçe “sağ” taraftaki** sıfatların **sizi en iyi yansıttığı** anlamına gelmektedir.

İFADE							
Yetersiz	1	2	3	4	5	6	Yeterli/üstün
Beceriksiz	1	2	3	4	5	6	Becerikli
Başarısız	1	2	3	4	5	6	Başarılı
Sevilmeyen biri	1	2	3	4	5	6	Sevilen biri
İçe dönük	1	2	3	4	5	6	Dışa dönük
Yalnız	1	2	3	4	5	6	Yalnız değil
Dışta bırakılmış	1	2	3	4	5	6	Kabul edilmiş
Sabırsız	1	2	3	4	5	6	Sabırlı
Hoşgörüsüz	1	2	3	4	5	6	Hoşgörülü
Söyleneni yapan	1	2	3	4	5	6	İnisiyatif sahibi
Korkak	1	2	3	4	5	6	Cesur
Kendine güvensiz	1	2	3	4	5	6	Kendine güvenli
Çekingen	1	2	3	4	5	6	Atılgan
Dağınık	1	2	3	4	5	6	Düzenli
Pasif	1	2	3	4	5	6	Aktif
Kararsız	1	2	3	4	5	6	Kararlı
Antipatik	1	2	3	4	5	6	Sempatik
Boyun eğici	1	2	3	4	5	6	Hakkını arayıcı

Aşağıda kişilerin kendi ölümlerine ait duygularını anlatmada kullandıkları birtakım ifadeler verilmiştir. Herhangi bir ifadeyi hızla değerlendirerek **genel olarak nasıl hissettiğinizi** gösteren cevabı işaretleyiniz. Yanıtınızı aşağıdaki ölçeğe göre değerlendiriniz.

İFADE	Hiç tanımlamıyor				Oldukça iyi tanımlıyor
Ölmekten çok korkuyorum.	1	2	3	4	5
Ölüm düşüncesi çok sık aklıma gelir.	1	2	3	4	5
Diğer insanların ölüm hakkında konuşması beni rahatsız eder.	1	2	3	4	5
Ameliyat geçirme fikri beni çok rahatsız eder.	1	2	3	4	5
Ölümden hiç korkmuyorum.	1	2	3	4	5
Kansere yakalanmak gibi özel bir korkum yok.	1	2	3	4	5
Ölüm düşüncesi beni rahatsız etmez.	1	2	3	4	5
Zamanın çok hızlı geçmesinden sık sık endişe duyarım.	1	2	3	4	5
Acı çekerek ölmekten korkuyorum.	1	2	3	4	5
Ölümden sonraki yaşam fikri beni çok rahatsız ediyor.	1	2	3	4	5
Kalp krizi geçirmekten gerçekten korkuyorum.	1	2	3	4	5
Sık sık yaşamın ne kadar kısa olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
İnsanların yeni bir Dünya Savaşı'ndan bahsettiğini duyarsam endişeleniyorum.	1	2	3	4	5
Ölmüş birinin görüntüsü beni korkutur.	1	2	3	4	5
Gelecek bende korku uyandırmıyor.	1	2	3	4	5

Aşağıda “Allah/Tanrı” olan ilişkiniz hakkındaki duygu, düşünce ve davranışlarınıza ilişkin ifadeler bulunmaktadır. Sizden istenen; her bir ifadeyi dikkatlice okuyup, **ifadenin sizi ne kadar yansıttığını**, karşısında bulunan, derecelendirilmiş kutucuklara işaretlemenizdir. Araştırmadan sağlıklı ve doğru bilgiler elde edilebilmesi için lütfen çekinmeden **gerçek fikirlerinizi** belirtmeye çalışın.

	İFADE	H İ Ç	K İ S M E N	B İ R A Z	O L D U K Ç A	T A M A M E N
1	O' nunla daha yakın bir bağ kurmak beni mutlu eder.	1	2	3	4	5
2	O'na çok daha yakın olmak istememe rağmen O'na layık bir kul olmadığımı düşünüyorum.	1	2	3	4	5
3	O'nun karşısında kendimi aciz hissederim.	1	2	3	4	5
4	İhtiyacım olduğunda O bana her zaman yardım eder.	1	2	3	4	5
5	O'nun sevgisini kaybetmekten korkarım.	1	2	3	4	5
6	O'na yakın olduğumu hissetmek beni mutlu eder.	1	2	3	4	5
7	Sıklıkla O'nun beni sevmeyeceği korkusuna kapılırım.	1	2	3	4	5
8	O'nun bana uzak olduğu düşüncesi beni huzursuz eder.	1	2	3	4	5
9	O bana her zaman yakındır ve ihtiyaçlarıma yanıt verir.	1	2	3	4	5
10	O'nun her anlamda bana dost olduğunu hissederim.	1	2	3	4	5
11	O'nun emirlerini tam anlamıyla yerine getirmediğim düşüncesi beni endişelendirir.	1	2	3	4	5
12	O' un rızasını kazanmak benim için önemlidir.	1	2	3	4	5
13	Çoğu zaman O'nun razı olmayacağı bir kul olma endişesini yaşarım.	1	2	3	4	5
14	O'nun adaletine sonsuz güvenirim.	1	2	3	4	5
15	Ne yaparsam yapayım O'na layık bir kul olamam.	1	2	3	4	5
16	O' nunla herhangi bir bağlantım olmadığı sürece kendimi daha rahat hissederim.	1	2	3	4	5
17	O'nun karşısında kendimi çok değersiz hissederim.	1	2	3	4	5
18	O'nun beni imtihan edeceği endişesini yaşarım.	1	2	3	4	5
19	O'nun bana her zaman çok yakın olduğunu hissederim.	1	2	3	4	5
20	O'na layık bir kul olmadığımı düşüncesi beni endişelendirir.	1	2	3	4	5
21	O'nun azabından korkarım.	1	2	3	4	5
22	O'na layık bir kul olmak için elimden geleni yapsam da başaracağımdan emin değilim.	1	2	3	4	5
23	O'nun sevgisi benim için çok değerli fakat benim Onun karşısında değerim konusunda endişeliyim.	1	2	3	4	5

24	O'nun adaleti konusunda şüphelerim var.	1	2	3	4	5
25	O'nun her anlamda bana dost olduğunu hissederim.	1	2	3	4	5

Katılımınız için teşekkürler

EK 3: Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği Faktör Yapısı

Burada I çalışmada çıkan faktör yapısının bir kez daha sınamak amacıyla II çalışmada tekrar faktör yapısını incelenmiştir. Bu amaçla Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin (TBÖ) faktör yapısını belirlemek amacıyla ölçeğe temel faktör analizi uygulanmıştır. Maddelerin birden fazla faktör altında görünme olasılığını en aza indirmek amacıyla maddelerden ziyade faktörlere önem veren varimaks eksen döndürme işlemi yapılmıştır. TBÖ'nün faktör yapısını belirlemek amacıyla yapılan temel bileşenler analizi sonucunda, serpilme diyagramı da (*scree plot*) incelenerek toplam 2 bileşenin ortaya çıktığı görülmüştür. Elde edilen bileşenlerin açıkladığı toplam varyans. % 60,209'dir.

Faktörlere giren maddeleri belirlemek için faktör yükü .32 olarak alınmıştır (.32 değeri, maddenin ve o maddenin içinde bulunduğu bileşenle ortak varyansının % 10 olduğuna işaret etmektedir -ortak varyans = $.32^2$ -), bu işlemler sonucunda farklı faktörler altında toplam 24 madde ortaya çıkmıştır. Geriye kalan 12 madde ise, faktörlerde. 32 ya da daha yüksek bir yükleme değeri olmadığından herhangi bir faktöre yerleştirilmemiştir. Sonuçlar aşağıda tablo 5'te verilmiştir.

**Allah'a Bağlanma Ölçeği'nin Faktör Analizi Sonuçları, Ortalamalar,
Standart Sapmalar, Özdeğerler, İç Tutarlılık Katsayıları (Tablo 5)**

<i>Allah'a Bağlanma Ölçeği Maddeleri</i>	<i>Ort.</i>	<i>SS</i>	<i>Faktörler</i>	
			Güvenli	Kaygılı
9. O ²⁶ bana her zaman yakındır ve ihtiyaçlarıma yanıt verir.	4.10	1.15	.86	
6. Ona yakın olduğumu hissetmek beni mutlu eder.	4.43	1.10	.86	
10. Onun her anlamda bana dost olduğunu hissederim.	4.14	1.16	.85	
4. İhtiyacım olduğunda o bana her zaman yardım eder.	4.17	1.14	.84	
12. Allah'ın rızasını kazanmak benim için önemlidir.	4.44	1.07	.84	
14. Onun adaletine sonsuz güvenirim.	4.52	1.07	.84	
19. Onun bana her zaman çok yakın olduğunu hissederim.	4.04	1.18	.83	
1. Onunla daha yakın bir bağ kurmak beni mutlu eder.	4.44	1.07	.83	
24. Onun adaleti konusunda şüphelerim var.*	4.46	1.20	.68	
16. Onunla herhangi bir bağlantım olmadığı sürece kendimi daha rahat hissederim.*	4.46	1.20	.65	
21. Onun azabından korkarım.	4.03	1.23	.61	
22. Ona layık bir kul olmak için elimden geleni yapsam da başaracağımdan emin değilim.	2.84	1.38		.72
7. Sıklıkla onun beni sevmeyeceği korkusuna kapılırım.	2.63	1.32		.69
15. Ne yaparsam yapayım ona layık bir kul olamam.	4.26	1.19		.69
20. Ona layık bir kul olmadığım düşüncesi beni endişelendirir.	3.77	1.32		.65
23. Onun sevgisi benim için çok değerli fakat benim onun karşısında değerim konusunda endişeliyim.	2.69	1.39		.65
2. Ona çok daha yakın olmak istememe rağmen ona layık bir kul olamadığımı düşünüyorum.	3.59	1.33		.64
13. Çoğu zaman onun razı olmayacağı bir kul olma endişesini yaşarım.	3.81	1.30		.61
17. Onun karşısında kendimi çok değersiz hissederim.	2.45	1.46		.60
11. Onun emirlerini tam anlamıyla yerine getirmedığım düşüncesi beni endişelendirir.	4.02	1.29		.53
18. Onun beni imtihan edeceği endişesini yaşarım.	3.29	1.40		.49
3. Onun karşısında kendimi aciz hissederim.	4.00	1.31		.48
5. Onun sevgisini kaybetmekten korkarım.	4.26	1.19		.40
8. Onun bana uzak olduğu düşüncesi beni huzursuz eder.	3.78	1.42		.38
		<i>Özdeğer (Eigenvalue)</i>	11.89	2.56
		<i>Varyans (%)</i>	39.05	21.16
		<i>İç Tutarlılık Katsayısı (Alfa)</i>	.95	.90

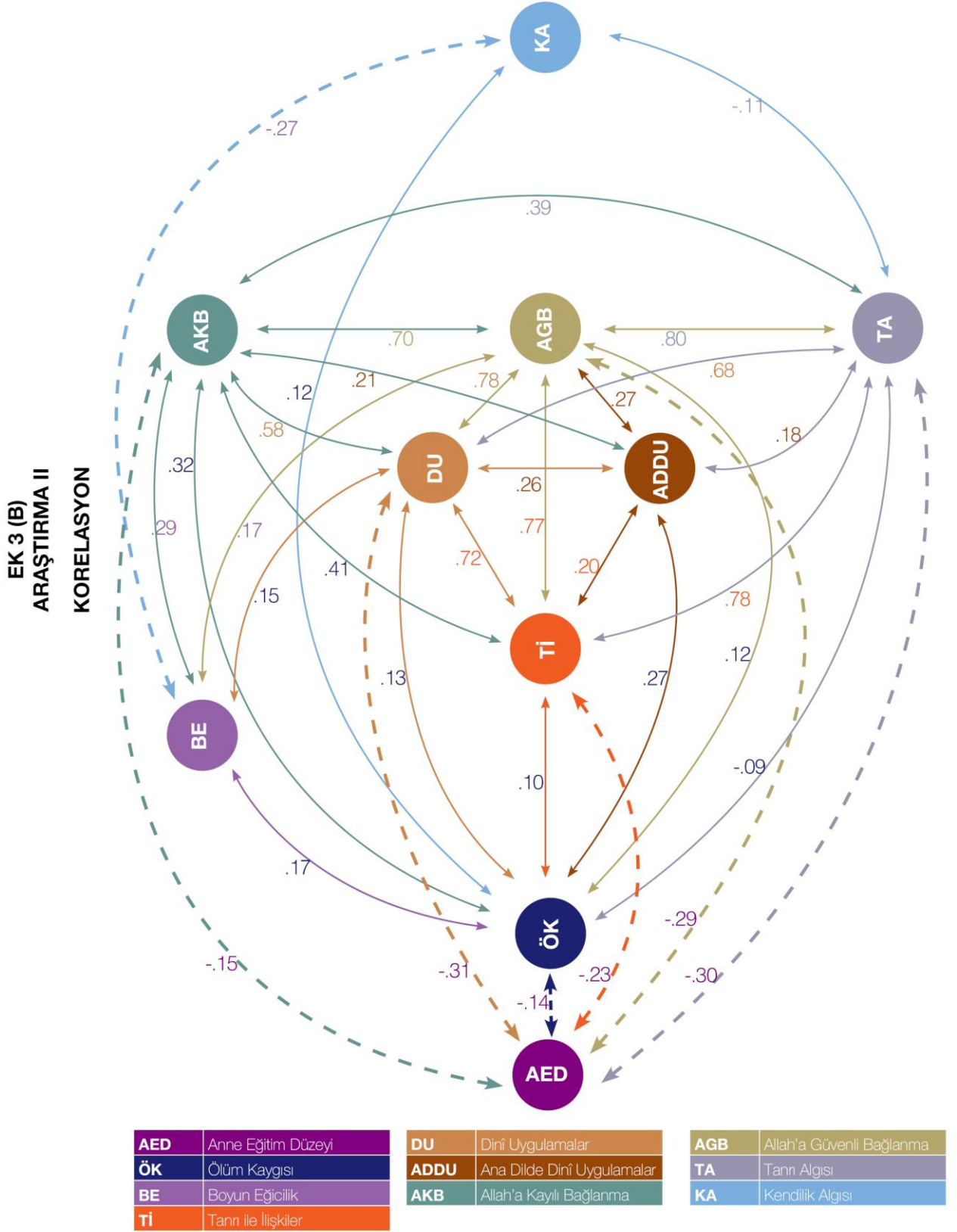
Ölçekte Tanrı ya da Allah ifadeleri yerine O'nun ifadesinin kullanılmasının nedeni daha bilimsel, daha anlaşılabilir ve daha çok kesime hitap edebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

1 = Kesinlikle katılmıyorum, 5 = Tamamen katılıyorum * Bu maddeler ters çevrilmiştir.

Hoşnutluk, adalet, mutluluk ve dostluk gibi olumlu özelliklerin yer aldığı toplam 11 maddeden (9., 6., 10., 4., 12., 14., 19., 1., 24., 16., 21. maddeler) oluşan ilk faktör, *Allah'a güvenli bağlanma* faktörüdür. Tanrı'ya güvenli bağlanma faktörünün özdeğeri 11,89 açıkladığı varyans % 39.05 ve iç tutarlılık katsayısı (alfa) .95 olarak bulunmuştur.

Toplam 13 maddeden (22., 7., 15., 20., 23., 12, 13., 17., 11., 18., 3., 5., 8. maddeler) oluşan *Tanrı'ya kaygılı bağlanma* faktörü ise kendine güvenmeme, huzursuzluk, endişe ve değersizlik gibi birtakım olumsuz özellikleri içermektedir. Tanrı'ya kaygılı bağlanma faktörünün özdeğeri 2,56 açıkladığı varyans % 21.16 ve iç tutarlılık katsayısı ise .90'dır.

EK 3: ARAŞTIRMA 1'E AİT ŞEKİL

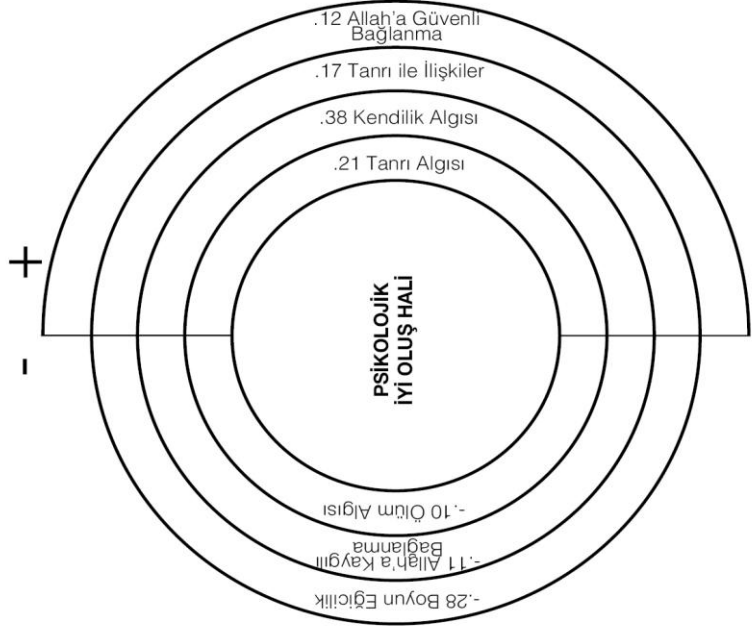

EK 4: ARAŞTIRMA 2'YE AİT ŞEKİL

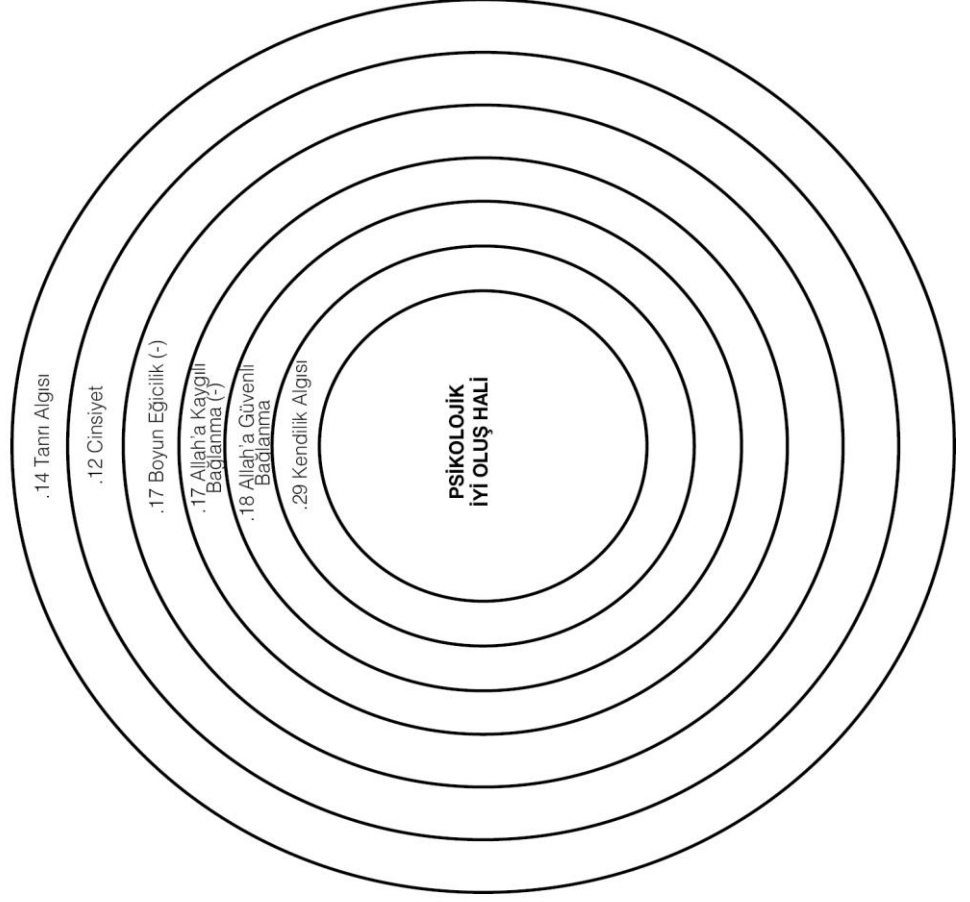
EK 3 (C) ARAŞTIRMA II

PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ HALİNİN YORDAMASI VE / KORELASYON SONUÇLARI

KORELASYON

REGRESYON

ÖZET

Korkmaz Erdogruca, Nuran, Bağlanma, İnsan Tanrı İlişkisi ve Psikolojik İyi olma Hali, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Öznur Özdoğan, ss.160.

Bu araştırmanın konusu insanın Tanrı ile kurduğu iletişimi ve bunun psikolojik olma hali ile ilişkisidir. Birinci bölümde araştırmaya ilişkin literatüre yer verilmiştir. İlgili literatür incelendiğinde Tanrıya güvenli bağlanmanın psikolojik iyi olma ile pozitif ilişkisinden söz edilmektedir. Bu açıdan bu çalışmada insan Tanrı ilişkisinin psikolojik olma ile nasıl bir işlevi olabileceği merak edilmiştir. Bu çerçevede I. Araştırmanın örneklemini yaş aralığı 18-60 olan 230'u kadın (% 50.5) ve 225'i erkek (49.5) toplam 465 kişi oluşturmaktadır. Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği(TBÖ) geliştirilmiş geliştirilen ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik analizleri sonucunda Tanrı'ya Bağlanma Ölçeğinin güvenli ve kaygılı olmak üzere iki boyutunun olduğu gözlenmiştir.

Asıl araştırmanın örneklemini ise 17-41 yaş arasında 466 kadın (% 64.1), 260 erkek (%34.8) toplam 727 kişiden oluşmaktadır. Örneklemin yaş ortalaması 20.5'tir. Araştırmaya veri sağlayabilmek için deneklere Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği (TBÖ), Tanrı Algısı Ölçeği (TA), Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ), Boyun Eğicilik ölçeği (BEÖ), Ölüm Kaygısı Ölçeği (DAS) ve Psikolojik İyilik Hali Ölçeği (PIHÖ) kullanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, kadınların erkeklere göre Tanrı'ya güvenli bağlanma puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Anne eğitim düzeyi yükseldikçe Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanmanın düştüğü aynı şekilde anne eğitim düzeyi yükseldikçe Tanrı algısı puanlarının da düştüğü söylenebilir. Temel hipotezimiz çerçevesinde çıkan sonuçlar ise kısaca şu şekildedir. Psikolojik iyi oluş halini kendilik algısının en öncelikli yordayıcı unsur olarak işlev gördüğü gözlenmiştir. Ayrıca psikolojik iyi olmayı Tanrı'ya güvenli bağlanma, olumlu Tanrı algısı ve kendilik algısı pozitif yönde desteklemektedir. Diğer taraftan Tanrı'ya kaygılı bağlanma, ölüm kaygısı, Tanrı ile ilişkiler ve boyun eğiciliğin ise psikolojik iyi olma ile negatif ilişkili olduğu gözlenmiştir. Diğer taraftan Tanrı'ya güvenli ve kaygılı bağlanmanın ölüm kaygısı, Tanrı algısı, Tanrı ile ilişkiler ve dinî uygulamalar değişkenleri açısından birbirlerinden belirgin derecede ayrılmamaktadır.

Elde edilen bulgular ışığında literatürde bahsedildiği gibi, “kendilik algısının” psikolojik iyi olmayı en en öncelikli yordayan değişken olduğu ayrıca Tanrıya güvenli bağlanmanın psikoloji iyi olmayı desteklediği diğer taraftan Tanrıya (güvensiz) kaygılı bağlanmanın ise psikolojik iyi olmayı düşürdüğü söylenebilir.

SUMMARY

Nuran Korkmaz Erdogruca, Attachment, Relationship between the person and God, and Psychological Well-Being, PhD. Adviser: Prof. Dr. Öznur Özdoğan, pp.160.

The subject of this theses is the relationship between a person and God and that person's psychological well-being. In the first chapter, related literature is presented. Literature reveals that having a secure relationship with God means a positive relationship with psychological well-being. For that reason, in this study, various kinds of factors were investigated to understand what the relationship is between a human's attachment to God and psychological well-being. In this context, the first research sample consisted of 465 volunteers (230 female and 225 male) between the ages of 18 and 60. An Attachment to God Inventory was developed and the results of validity and realibility analyses demonstrated that there are two factors which are: a secure and insecure (anxious) attachment to God.

The main study sample consisted of 727 volunteers, 444 (64.1%) females and 220 (34.8%) males between the ages of 17 and 41. After administering the Attachment to God Inventory (AGI), the reseracher also administered the following instruments: the Socio-demographic data form, the God Image Scale (GIS), the Social Comparison Scale (SCS), the Submissive Acts Scale (SAS), the Death Anxiety Scale (DAS) and the Psychological Well-Being Scale (SWS).

After demographic analyses, results showed that women have a more secure relationship with God than men. Also the study showed that the higher the education level of the mother, the lower the secure and the anxious relationship with God is, and vice versa. As well, the educational level of the mother impacted the God Image Scale with the same effect, the higher the education, the lower the GIS. The main hypothesis results showed that self-perception functions as the first predictor variable for psychological well-being. This study also found that a secure attachment to God, a positive God image and positive self-image correlated with positive psychological well-being. In addition, the converse was found, that an insecure attachment to God, high death anxiety, having a more distant relationship with God, and submissive behaviors correlated with a negative psychological well-being. Finally, this study found that both a secure and insecure attachment to God were undifferentiated in terms of death anxiety, God image, relationship with God, and religious practices.

In the light of the findings obtained, as well as the literature, self perception is a first predictor for psychological well-being. Secondly, a secure relationship with God can be considered an important factor in supporting psychological well-being and an insecure or anxious attachment to God decreases psychological well-being.